

MODERNISERING AV
VESTFOLDBANEN
KONSEKVENSER FOR
KULTURMINNENE

DELRAPPORT FOR
STREKNINGEN

LARVIK
EIDANGER

FYLKESKULTURSJEFEN I VESTFOLD
FOR
NSB BANE REGION SØR
JANUAR 1994

FASE 2

SKINNER OG MINNER

FORELØPIG UTGAVE

13tu 00026

Forord foreløpig utgave

Som for rapporten for Barkåker-Tønsberg-Stokke sendes denne rapporten ut som en foreløpig utgave for korreksjoner og tilbakemeldinger fra prosjektgruppen, styringsgruppen og evt. andre interesserte.

I forhold til endelig utgave mangler følgende i denne rapporten:

- *Illustrasjoner*
- *Bilag lokalitetsutskrifter*
- *Sammendrag*

Denne rapporten er ennå ikke gjennomgått og drøftet i prosjektets prosjekt- eller styringsgruppe. De framførte vurderinger og konklusjoner står derfor foreløpig for prosjektets regning og binder ikke opp verken Vestfold Fylkeskommune eller NSB

Frist for tilbakemeldinger kommer vi tilbake til.

Roslands Arkitektkontor AS 01.02.94

Forord

Rapporten er et ledd i den konsekvensutredning NSB som tiltakshaver gjennomfører etter Plan og Bygningsloven for moderniseringen av Vestfoldbanen. Rapporten er én av en serie delrapporter som utgjør Kulturminneprosjekt Vestfoldbanen fase 2. Fase 1 ble avsluttet med rapporten SKINNER OG MINNER revidert utgave som gir en samlet framstilling av kulturminnekonsekvensene for hele traséen fra Drammen til Skien.

Denne rapporten omfatter traséen Larvik - Eidanger i kommunene Larvik og Porsgrunn. Utgangspunktet for vurderingene er trasé-kart med lengdeprofiler levert fra Berdal-Strømme AS merket foreløpig og datert 13.10.93

Kulturminneprosjekt Vestfoldbanen er organisert av Vestfold Fylkeskommune Kulturetaten på oppdrag av NSB Baneregion Sør. Vestfold Fylkeskommune har valgt Roslands Arkitektkontor AS til å gjennomføre prosjektet, men har også selv bidratt med personale inn i prosjektet.

Rapporten har tre målsettinger:

1. Den skal gi en oversikt over kulturminnemiljøene de ulike parsellene og lenkene passerer og redegjøre for konflikten anlegget skaper.
2. Den skal videre presentere en sammenliknende vurdering av parallelle lenker slik at det totale konfliktbildet ved valg av traséer som velges kan klargjøres.
3. I tillegg gjennomfører prosjektet en del av de arkeologiske undersøkelsene utbygger er pålagt å gjennomføre forut for reguleringsvedtak etter Kulturminneloven.

Prosjektarbeidet ble påbegynt i mars i år, og registreringer av evt. objekter, lokaliteter og områder har pågått før og etter sommeren. Arbeidet med selve rapporten er gjennomført i desember 1993 og januar 1994.

Roslands Arkitektkontor a.s.

Innholdsfortegnelse

Innledning

Forord
Innholdsfortegnelse
Hvordan rapporten er bygget opp

Samlet konfliktvurdering

Spør etter forhistorisk tid og middelalder

Beskrivelse av kulturmiljøer

01 Kjose - Putlandsdalen
02 Vassbotn
03 Langangen
04 Eidanger

Kart lokaliteter og konflikter

Hvordan rapporten er bygget opp

HOVEDINNDELING

Analysen av naturgrunnlag, arealbruk, historikk, inngrepets virkninger og konflikter er beskrevet på et hovednivå, kulturmiljøer. I tillegg er det gjort en oppsummering av konflikten for hele planområdet, samt en helhetlig framstilling av det arkeologiske materialet.

For nyere tids kulturminner er strekningen fra Barkåker til Stokkebyen så sammensatt at vi har funnet en samlet framstilling av denne historien lite hensiktsmessig.

I tillegg er **lokalteter** skrevet ut i rapportform som bilag.

KULTURMILJØER

Det har vært hensiktsmessig å dele området inn i 4 kulturmiljøer:

- 01 Kjose - Putlandsdalen
- 02 Vassbotn
- 03 Langangen
- 04 Eidanger

Avgrensingen er foretatt ut fra både historiske og geografiske skiller.

LOKALITETER

Dette har vært registrerings-enheten både når det gjelder automatisk fredete og nyere tids kulturminner. I begge fagkretser kan lokalitet være et enkelt funn eller en enkeltstående bygning, landskapsform e.l., men vanligvis betegner lokalitet en samling objekter som utgjør en sammenheng. Eksempler kan være et gravfelt, et gårdstun, bebyggelse langs en veg eller en del av et tettsted. Enkeltojekter foreligger bare i databasen og er ikke medtatt i rapporten. For Tønsberg by har vi ikke funnet det hensiktsmessig å presentere en lokalitetsregistrering. De historiske strukturene er så mangeartede og ulike i form og størrelse at en lokalitetspresentasjon bare ville fange opp deler av det historiske bildet.

KART

Prosjektets konklusjoner er sammenfattet i kartbilag der konfliktgrad er avmerket. Prosjektet har utarbeidet et eget kartgrunnlag i målestokk 1:10000 til dette formålet der de aktuelle parsellene er tegnet opp. Lokalteter for automatisk fredete kulturminner og nyere tids kulturminner er avmerket.

KONFLIKTANGIVELSE

Etter avtale med NSB Bane Region sør og konsulentene som arbeider med prosjektet er det utviklet en klassifikasjon av konflikten som er benyttet på kartene og i sammendraget under PLANOMRÅDET. Klassifiseringen er slik:

- A Meget stor konflikt
- B Viktig konflikt
- C Potensiale for funn av forhistoriske bosettingsspor

I tillegg er mulighet for avbøtende tiltak eller spesielle utforminger av traséen angitt med:

- * Traséens utforming/avbotende tiltak kan minske konflikten

Denne løsning er valgt fordi kulturminneprosjektet ikke vil ha den fulle oversikt over realismen i et foreslått justering eller tiltak. Økonomi, tekniske forutsetninger og virkninger overfor andre temaer gjør at vi bare kan ta de nødvendige verbale forbehold og ellers gjøre konfliktvurderingene ut fra de viste traséføringene. I praksis gir dette fire konfliktklasser: **A - A* - B - B* - C.**

C-arealene vil, ved siden av å være mulige konflikt-områder, også gi utbyggeren en indikasjon på hvilket omfang de arkeologiske undersøkelsene vil få ved valg av de ulike alternativene. Avgrensingen av slike arealer vil imidlertid måtte gjøres av frigivingsmyndighet.

EVALUERING

Vi vil her generelt vise til innledningen i fase 1-rapporten SKINNER OG MINNER. Her er også den metodiske tilnærmingen til landskap og sammenknytningen av arkeologi og nyere tids kulturminner til en mest mulig enhetlig analyse beskrevet.

KONFLIKTVURDERING

Vi har i konfliktangivelsen prøvd å skille mellom direkte konflikt der kulturminner helt eller delvis blir utslettet, konflikt pga. nærhet til miljøer og konflikt med landskapets kulturminneinnhold.

Konflikter ved indirekte utbygging og vegomlegginger er medtatt i den grad vi har underlagsmateriale for å beskrive slik konsekvenser.

De angitte traséene slik de foreligger på kartmaterialet betegner senterlinjen i konsulentens forslag til traséføring september 1993. På dette planstadiet er likevel ikke traséen låst til et av de framlagte alternativer. Dette betyr at konfliktene må framstilles slik at de kan være anvendelige også ved justeringer i traséene.

Spørsmålet om anleggsveg langs traséene har vært drøftet underveis. Vårt utgangspunkt har vært at dette generelt er ønskelig for utbyggeren. Det er likevel antatt at man gjennom tettsteder og byer der det ikke er langt mellom tverrgående veger og angrepspunkter kan unngå en slik ekstra breddebelastning der kulturmiljøene ligger tett opptil sporet. Likeledes at man der traséen går svært nær tun eller fornminnelokaliteter kan unngå en slik veg. Kravet til planfrie krysninger gjør at mange driftsveger som i dag krysser planfritt vil måtte samles i overganger og underganger, noe som likeledes kan føre til etablering av langsgående veger.

Det foreligger ennå ikke vurderinger fra tiltakshaveren på hvor deponi av tunnelmasser og evt øvrig masseoverskudd skal skje. Det vil bli reist krav om støyskjerming ved passering av tettsteder og i Tønsberg by ved traséer over bakken. Vi har forsøkt å kommentere slike forhold og også pekt på hvor det bør gjøres videre studier når mer detaljerte planer foreligger.

KILDER

En særlig viktig kilde for kulturmiljøet Kjose -Putlandsdalen har vært materialet fra Prosjekt Naturgass til Østlandet, Svein Mjaatvedt 1990.

MEDARBEIDERE

Ansvarlig for arbeidet med denne rapporten har vært:

Ragnhild Krogness
Isa Trøim
Unni Broe
Eivind Hartmann

SAMLET KONFLIKTVURDERING FOR PARSELL T LARVIK - EIDANGER

UTGANGSPUNKT FOR VURDERINGEN

Under hvert kulturmiljø er konfliktene langs de alternative lenkene gjennomgått. For kulturmiljøene Langangen og Eidanger som berøres av flere alternativer og det er også foretatt en oppsummering av totalvirkningene og evt. forslag til prioriteringer innenfor kulturmiljøet.

Medforbehold for alternativ T1 skulle det være mulig å kombinere de ulike alternativene over Eidanger sentrum med hovedalternatiene for hele strekningen Farris - Bjørkedalen (øst for Eidanger sentrum). Konsekvensene for kulturmiljøet Eidanger kan derfor vurderes separat.

Farris - Bjørkedalen

Gjennom Brunlanes går det fire alternativer som ved kryssingen av Langangen er samlet til tre ved at T3 og T2 går sammen til T2 ved Nøklegård. Fra Langangen til Bjørkedalen samles videre T1 og T4 til T1 slik at det her gjenstår to alternativer.

De berørte og konfliktskapende områdene i Brunlanes er spredt over et stort område. På Eidangersida av fylkeskgrensa er det kryssingen av fjord- og daldraget Langangen/Ønna som skaper problemene.

alternativ T1

Trasé T1 utgjør den tilnærmet rette linje mellom Larvik og Eidanger og går med unntak av et par korte dagstrekninger i fjell. Ved Eidanger er traséen gitt en kurve som peker sørover mot dagens stasjon, men hovedtrekkene i traséen kan også beholdes med en avslutning som peker mer direkte mot Porsgrunn.

konflikter

De få dagstrekningene fram til Eidanger skaper ingen store konflikter med kulturverninteresser. Se nærmere merknad i forbindelse med deponering av tunnelmasser nedenfor.

alternativ T2

Alternativ T2 utgjør en tilnærmet direkte løsning med tilpasninger til en del øst-vestdrag i det kupert terrenget som gir en del dagstrekninger. Fra Nøklegård vestover over Langangen til Eidanger er traséen sammenfallende med T3.

konflikter

Alternativet skaper store konflikter på alle dagstrekningene i Brunlanes. En viss justering vil kunne redusere konfliktgraden noe. Ved Langangen er dette alternativet det mest konfliktfylte.

alternativ T3

Alternativ T3 utgjør det sørligste traséalternativet. Fra Nøklegård til Eidanger er alternativet sammenfallende med alternativ T2 og det henvises til beskrivelsen ovenfor.

Alternativet er lagt langs den øst-vest gående vannene Tverrfjorden og Vestmovatn og utnytter dette landskapsdraget. Sekundært er imidlertid det småkuperte landskapet preget av tverrgående koller, forsenkninger og viker, slik at inngrepene i landskapet og antallet korte tunneler blir stort. Alternativet går i store strekk i dagen.

konflikter

Ut i fra vår nåværende kunnskap om området synes de landskapsmessige virkningene å gi de største konfliktene. Detaljkunnskaps mangler og området har et potensiale for direkte, lokale konflikter. Justeringer og utforming vil trolig kunne påvirke konfliktgraden.

alternativ T4

T4 utgjør et nordlig alternativ om Kjose som utnytter øst/vest-gående landskapsdrag som Putlandsdalen og bekkedal øst for Langangen. Vest for kryssingen av Ønna er traséen identisk med alternativ T1 og det henvises til denne.

konflikter

T4 er det mest konfliktfylte gjennom Brunlanes. Konfliktene ligger i gjennomkjøringen av kulturmiljøet Kjose/Putlandsdalen. T4 hører også til et av de mest konfliktfylte over Ønna/Langangen-daldraget.

Eidanger

De to hovedalternativene T1 og T2 fra Langangen forgrener seg ved Eidanger til tre nye hovedalternativ i tillegg til to mindre omfattende inngrep som utnytter den eksisterende jernbanen over stasjonsområdet.

T2B og T2C

Både alternativene T2B og T2C er lagt over Vallermyrene og vil derfor ha negativ virkning på kulturmiljøet og områdets struktur ved at det blir oppstykket. Begge er konfliktfylte da de kommer svært nær fire gårdstun. Lenkene T1 skaper begrenset konflikt i Bjørkedalen. TD2 kan ikke sees å skape vesentlige konflikter med kulturverninteressene. Likeledes vil T2A som går gjennom Eidanger stasjon, naturlig nok gi svært få konflikter.

Nedleggelse av eksisterende jernbane

Den eksisterende jernbanen fra Farriseidet over Kjose og Oklungen ned til Bjørkedalen er en viktig del av det kulturhistoriske landskapet den går gjennom. Jernbanen har spilt en stor rolle for utvikling av bosetting og næringliv. Nord for Omsland er den fremdeles den eneste kommunikasjonslinjen langs Farrisvannets vestside.

For kulturvernet vil særlig to hensyn være viktige: Hvilket tap og vinning kan oppnås for kulturmiljøene ved nedleggelse av jernbanen? Hvilken alternativ bruk kan traséen eller underbygningen tenkes å få?

Det første spørsmålet kan igjen deles i to: Både helheten i anlegget slik det framstår som strukturerende element og forutsetning for tettstedsdannelser og virksomheter samt enkeltelementene etter jernbaneanlegget må vurderes. Det er hevet over tvil at selv ved en omfattende fjerning av underbygningen vil mange spor etter jernbanen stå igjen og fortelle om dette lokalt viktige kommunikasjonsmiddelet. Dette kan være tunneler, skjæringer, enkeltbygninger, bruer osv. Sannsynligvis vil også erfaringsmessig deler av underbygningen stå igjen. Det kan også enkelte steder ha en positiv virkning på kulturminnene og opplevelsen av dem at jernbanen blir borte. Dette kan f.eks. bli tilfelle i Kjose sentrum der gamle forbindelseslinjer i landskapet og sammenhenger mellom miljøer kan gjenopprettes.

Når det gjelder enkeltelementer, som bygninger, tunnelmunninger, brukonstruksjoner o.l. har vi ikke foretatt noen omfattende registrering. Det finnes flere bygninger igjen fra banens åpning 1882, men ingen av disse er funnet verdige til den nylig utarbeidete verneplanen til NSB. Det finnes flere murte steinbruer og forstøtningsmurer som bør bli stående.

Hva med alternative bruksmuligheter for traséen? Ved nedleggelse av slike banestrekninger vil forslag om museumsbane ofte dukke opp. Vår vurdering er at et slikt prosjekt vil ha små sjanser for gjennomføring og kanskje ikke være ønskelig ut fra et nasjonalt perspektiv. På nedlagte strekninger finnes det i dag museumsbaner for bredspor (Krøderbanen), smalspor (Del av Setesdalsbanen) og tertiærspor (del av Aurskog-Hølandsbanen). I tillegg arbeides det seriøst med å holde den av Finsetunnelen nå overflødiggjorte strekningen over fjellet fra Finse og vestover åpen for turistikjøring med gammelt materiell, samt kjøring på en nedlagt del av Bergensbanen fra Garnes og sørover mot Nestun. De frivillige organisasjonene som har arbeidet med disse prosjektene har med sin entusiasme greid store løft, men driften av de eksisterende virksomhetene er nok avhengig av at kreftene ikke spres for mye.

Når det gjelder underbygningens betydning som et kulturminne vil vi særlig legge vekt på de delene av traséen langs Farrisvannet der det ikke er opparbeidet vei. Her er opplevelsen av traséen i landskapet særlig sterk, og sammen med naturopplevelsen skulle det være store muligheter for at en tur/sykkelvei her ville bli brukt av mange.

Helhetlige konsekvenser for kulturminnene ved nedleggelse av hele denne lange strekningene er ikke utredet her, men vår foreløpige konklusjon er at ved en videre planlegging av bruk av deler av underbygningen der også kulturvernet er med og legger premissene, vil dette ikke medføre store konflikter.

Problemet med de store tunnel-massene

Alle traséalternativene ovenfor vil etterlate seg store masser etter tunnelarbeidene. Det er også naturlig at den traséen som har færrest konflikter med kulturminner er den som går mest i fjell og dermed etterlater seg de største massene. Etersom lokalisering av deponiene ennå ikke foreslått, må spørsmålet få stor oppmerksomhet fra kulturminnevernet i den videre planprosessen.

Utgangspunktet for denne problemstillingen er selvfølgelig at massene ikke er av en slik kvalitet at kommersielle avsetningsmuligheter gjør det lønnsomt å transportere dem ut av området.

Et par momenter til vurderingene som vil måtte gjøres:

Tunnelpåhuggene vil bli liggende i forsenkningene i terrenget, oftest i de karakteristiske sprekkedalene. Bunnen av disse vil være spesielt sårbare for store deponier som vil bety barrièreskapende voller eller oppfylling av hele dalbunner der sporene etter menneskelig aktivitet som regel er sterk.

Ser man på mulighetene i terrenget forøvrig er det særlig potensielle konflikter med steinalderfunn/boplasser som vil være problematiske. Det er i de gjennomførte registreringene i området gjort steinalderfunn fra 20 til 95 moh., men potensialet går muligens opp til 110-115 moh, med mulighet for sporadiske funn over dette.

I denne situasjonen vil en strategi som bør undersøkes nærmere være å frakte steinen fra påhuggene direkte opp til et høyreliggende område over 115 moh som det ved alle de foreslåtte påhuggene skulle være mulig å oppdrive innen en radius av ca 200-500 meter (horisontalt). Her kan tippene gis en uregelmessig, men nøye planlagt form som kamuflerer

disse i det småkuperte kollelandskapet. Anleggsvei-traséene må planlegges og undersøkes i samarbeid med arkeologer.

SPOR ETTER FORHISTORISK TID OG MIDDELALDER

KJOSE

Hvilken betydning Kjosebygda med dets omland har spilt i forhistorisk tid vet vi i dag lite om. Våre kunnskaper om disse perioder bygger i hovedsak på studier av gårds- og stedsnavn, samt tilgjengelige opplysninger om funn og faste fornminner. Slik informasjon gir oss imidlertid kun bruddstykker av en forhistorie. I forbindelse med registreringene for prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" ble det ikke registrert nye fornminner eller funn i Kjose.

Kjose kirke

I middelalderen stod en stavkirke i Kjose. Den omtales første gang i 1372 men var trolig betydelig eldre. I 1606 blir denne stavkirken revet og en ny tømmerkirke bygget. Når man i 1850 igjen skal bygge ny kirke er både den gamle kirketomten og kirkegården for liten og man bygger den nye kirken sør for den gamle.

Kjos gård

Bygdebokforfatteren Lorents Berg mener at Kjose kirke fra begynnelsen av lå på eiendommen til en gammel gård ved navn Kjos. Denne gården skal senere ha blitt oppstykket mellom gårdene Nes og Kroken og kjennskapet til gården og dens lokalisering er i dag usikker. Navnet Kjos kommer av det gammelnorske Kjöss, som her kan bety en smal vik. Navnet viser fremdeles til de topografiske forholdene på stedet der gården angivelig skal ha ligget.

"Skeiet"

Ved befaringer i området i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" ble vi gjort oppmerksom på en større stedsnavninnsamling som foregikk i Kjose. Et av de mer interessante navnene i forhistorisk sammenheng er navnet på jordstykket på vest-siden av kirken. Dette området kalles "Skeiet" og ligger i forlengelsen av Kirkebukta. Kan dette navnet være en indikasjon på at det her har vært et spesielt kultsted i tidligere tider?

Navnet "Skeid" kan ifølge Oluf Rygh bety - bane, til kappløp eller kappridning. Tenker man seg at den trange vika mellom dagens gårder Nes og Kleppane frøs til is på vinterstid får man her en bane som kan ha vært egnet til kappestrid. Olaus Magnus omtaler i "Historia om de nordiska folken" fra 1555 slike kappløp med hester på isen. Dette var i følge han en tradisjon som foregikk rundt vintersolverv og hvor man samlet alle de beste og vakreste hestene i distriktet til en offentlig konkurranse. Den hesten som gjennom konkurransen viste seg å være uovervinnelig kunne i en slik sammenheng gjerne ofres som en gave til gudene.

Gravhauger og gravfunn

Middelalderkirkens plassering er trolig ikke tilfeldig valgt og kan vise til at dette området allerede før kristendommen hadde en spesiell betydning. I vår tid har dette stedet hatt klare sentrumsfunksjoner, og mye taler for at dette også kan ha vært tilfelle i forhistorisk tid. I dag er det få synlige spor etter en forhistorisk bosetning i Kjose, men de bevarte gravfeltene på Kjoshaugen og Kroken indikerer at det har vært en fast bosetning i området allerede i jernalderen. Selv om haugene på disse gravfeltene bærer preg av plyndringer og arkeologiske undersøkelser, har vi i dag

ingen gjenstandsfunn som kan gi oss mer nøyaktige dateringer av haugene. I en av haugene på Kroken skal det visstnok være funnet en jernøks. Øksa er aldri kommet inn til noe museum og det eksisterer kun mangelfulle muntlige opplysninger om dette funnet i lokalmiljøet. Fra andre nærliggende gårder er det innkommet en øks av jern fra vikingtiden, funnet i et grustak like ved Kjose jernbanestasjon på eiendommen til gården Nes, og en beltestein av hvit kvarts fra folkevandringstiden funnet under jernbanearbeid på eiendommen Kleppane. Vi kjenner i dag ikke til gravhauger i umiddelbar nærhet til kirken, men ifølge opplysninger i topografisk arkiv ved Universitetets Oldsaksamling skal det ved Kjose kirkegård omtrent 50 meter fra grustaket hvor øksen fra Nes ble funnet ha ligget en haug som kjosingene regnet for en gravhaug.

Boplasser

*boplasslokalisering.
Mer om strandlinjer
økonomi/dateringer*

Gjenstandsfunn og faste fornminner fra området viser altså at det er meget sannsynlig at man ved mer inngående registreringer som f.eks. sjaktning i dyrka mark vil kunne finne uregistrerte rester etter jernalderbosetningen. Disse sporene ligger trolig bevart under dagens åkerjord som nå opptar størstedelen av arealene i sentrum av Kjosebygda.

Nes

Sammen med Kjos har trolig også Nes vært en av de eldste gårdene i dette området. Navnet Nes viser til gårdens beliggenhet på et langt smalt nes som stikker ut i Farrisvannet. Her er ikke registrert faste fornminner i dag, men gården var i middelalder prestegård og dets særegne beliggenhet med godt utsyn over Farrisvannet bør ha vært attraktiv også for bosetning i forhistorisk tid.

Utmarksbruk

Vi vet i dag ingen ting om hvordan de store utmarksområdene vestover mot Langangen og Eidanger har vært utnyttet i forhistorisk tid. Vanlige spor etter utmarksbruk i jernalder og middelalder som kullgroper, jernvinne og fangstgraver er ikke registrert her. Vi kan imidlertid ikke avskrive at de naturressurser som til enhver tid fantes i disse skogs- og myrområdene også ble aktivt utnyttet i disse periodene.

Ødegårder

Flere steder i skogs- og myrområdene vestover mot Eidanger er det registrert rester etter hustuffer av uviss alder. Kan dette være rester etter gårder som er blitt lagt øde i jernalder eller middelalder, og som aldri senere ble gjenopptatt?

Kullmiler

Ved registreringene i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" ble det langs traseforslagene flere steder observert rester etter "kølabanner". (I våre registreringer blir disse kulturminnene kalt kullmiletomter). Dette er spor etter en trekullproduksjon som i hovedsak knyttes til driften av de mange jernverkene i Norge fra 1600-tallet av, men som også har hatt betydning i en mer lokal sammenheng helt frem til dette århundre.

De sporene vi i dag finner etter denne type aktivitet er interessante fordi de bl.a. forteller om hvilke krav som ble stilt ved byggingen av slike kullmiler. Det var f.eks. viktig å forberede markoverflaten der milen skulle legges, dvs. lage kullbunnen. Mila burde helst ligge på en noenlunde horisontal flate, og den burde ligge i ly for sterk vind. Den måtte ikke legges på berg- eller steingrunn. For å hindre ukontrollert lufttilgang gjennom en utett bunn kunne det f.eks. være nødvendig å legge på et lag leire eller grus. Til det behov kunne masse tas ved å grave groper eller en grøft rundt kullbunnen. Dette tjente samtidig til å gjøre kullbunnen tørrere ved at grunnvannstanden ble senket. Dessuten måtte det i nærheten være materialer til milas dekning som jord, mose, granbar eller lyng o.l. og vann.

Det er i særlig grad i de store utmarksområdene mellom Kjose og Eidanger at man støter på sporene etter en nyere tids trekullbrenning i form av de oppbygde kullmiletomtene. Våre informanter i Kjose kunne imidlertid også peke på at rester etter slike også ligger i dagens dyrka mark, hvilket viser at jordbruksarealene på disse stedene har vokst i nyere tid.

I følge Helge Bråthen kan man skille mellom to typer kullmiletomter innenfor dette geografiske området. Engangsmilene, miler som man kun har brent 1 gang finnes det i dag spor etter i de store greveskogene. I Eidangerområdet hvor privatpersoner leverte kull til jernverkene og hvor skogsarealene på hver enkelt grunneier var begrenset ble det derimot brent miler flere ganger på samme miletomt. Dette viser seg i dag ved at man får konsentriske sirkler på toppen av kullmiletomten.

LANGANGEN

Steinalderboplasser

I steinalderen da folk levde av fiske, jakt og fangst, lå oftest boplassene like ved eller ikke langt fra sjøkanten, eller i nærheten av elver og vann. Når vi i dag skal søke etter slike boplasser/lokaliteter må vi derfor ta hensyn til den landheving som har funnet sted i løpet av de siste 10 000 år. På grunn av at landet dengang lå meget lavere enn nå, finner vi i dag boplasser liggende langt inne i landet, mens de i steinalderen lå like ved sjøkanten. Dette fenomen er godt synlig ved Langangen og Ønna, hvor de senere års arkeologiske registreringer har økt antallet kjente steinalderboplasser betydelig. Her ligger de registrerte boplassene nå tett i tett på terrasser i åssidene ofte naturlig avgrenset av bergnabber på to eller tre sider, og skrånende terreng ned mot den tidligere strandkanten.

Lokalitetenes høyde over havet behøver ikke alltid å representere ulik alder, ofte kan de vise til bruken av ulike ressurser eller forskjellige aktiviteter. Dette gjør Langangenområdet til et unikt kildemateriale for studier av steinaldermenneskenes tilpasning til og bruken av ressurser innenfor et begrenset område over tid. Samtidig har dette landskapet en viktig formidlingsmessig side, der det er lett å illustrere hvordan steinalderbefolkningen har bodd og livnært seg gjennom flere tusen år i et kystområde.

EIDANGER

Middelalderkirke og gravhauger

Områdene omkring Eidanger kirke markerer seg ved funn og mange gravhauger. På grunn av store terrenginngrep i dette landskapet i nyere tid er det i dag vanskelig å oppfatte kirkestedet som det naturlige sentrum i bygda. Middelalderkirkens plassering viser imidlertid en kontinuitet når det gjelder bruken av det område som i forhistorisk tid bl.a. har fungert som hedensk gravplass/kultplass og som må ha stått svært sentralt i folks bevisshet.

Ekspansjon i vikingtid

I følge Elizabeth Skjelsvik skjer det også i Eidanger en ekspansjon innad i vikingetid da nye gårder blir ryddet og bosetningsområdene utvides. Nye gårder som hun mener kan dateres til vikingtid er bl.a. Valler og de fleste gårdene i Bjørkedalen. Valler og Eidanger prestegård grenser i nord mot hverandre og det er ifølge Harald Hals ikke urimelig å tro at gården Valler ble ryddet ut fra gården Mor (Mo), som tidligere tilsvarte deler av Eidanger prestegård. Navnet Valler kommer av vollr som betyr gressbevokst slette og betegnet trolig de landområdene hvorpå gården ble ryddet. Kanskje har disse områdene allerede før nrydningen fungert som viktige beite og engmarker under Mor?

Gravfelt med båtgraver

I grenseområdet mellom Valler og Eidanger prestegård ligger i dag restene etter et stort gravfelt som ifølge tidlige registreringsbeskrivelser bestod av 13 rundhauger og 6 langhauger. Flesteparten av disse haugene er i dag fjernet på grunn av nyere boligbebyggelse, men enkelte (2 rundhauger) er bevart og kan skimtes innimellom husrekkene. Ved fjerning av gravhauger i dette området ble 4 graver arkeologisk undersøkt, men ingen ga funn. Kanskje har dette gravfeltet opprinnelig vært et og samme gravfelt som de flatmarksgravene fra vikingtid som Charlotte Undset Thomas og Elizabeth Skjelsvik undersøkt på 40- og 50-tallet i nærliggende områder nord for det registrerte gravfeltet. I 1950 grov Elizabeth Skjelsvik en båtgrav hvor det bl.a. ble funnet et enegget sverd, en skjeggøks og stykker av en skjoldbule. I 1943 grov Charlotte Undset Thomas to graver her. Begge var båtbegravelser uten synlig markering på overflaten. Den ene inneholdt en dobbeltgrav der de døde var utstyrt med våpen; sverd, øks, skjoldbule, jernkniv og spyd. Også den andre båtgraven var utstyrt med våpen; et tveegget sverd, øks av jern og en skjoldbule. Båtbegravelser, under flat mark og under haug, er ifølge Arne Emil Christensen et fenomen som er knyttet til kystnære strøk.

Spor etter boplasser

Jernalderens gravfelt må i stor grad ha ligget i tilknytning til de eldste gårdene. Kanskje nær husene, i innmarka eller på høyderygger med utsyn over gårdens mark og eng. Slik forholdene er nær Vallemyrene, i et sterkt omformet landskap med tett bebyggelse, vil det i dag være vanskelig å få øye på restene etter en slik forhistorisk bosetning og oftest dukker de uventet opp i forbindelse med nye anleggsarbeider på stedet.

Bjørkedalen

Kanskje er det lettere å spore jernaldrens jordbruksboplasser i Bjørkedalen der de moderne inngrepene ikke har vært like omfattende som ved Vallemyrene og Eidanger kirke? Bjørkedalen er et langt dalføre som strekker seg fra Eidangerfjorden opp mot Oklungen og har fra gammelt av delt herredet i to. Her ligger fremdeles flere store gravfelt bevart, bl.a. på Lunde, Kvestad og Flogstad. En av de største registrerte gravhaugene i Eidangerområdet ligger på Kvestad og har en diameter på 17 m, et par andre hauger på det samme gravfeltet er 2-3 meter høye og i sammenheng med et annet gravfelt på gården står en bautastein. Fra Kvestad er det også innkommet rike gravfunn fra vikingtid. I forhistorisk tid har det i mange sammenhenger vært vanlig å gravlegge de døde langs kystleden og ferdsselsveier til lands og til vanns inne i landet, disse fornminnene blir da en indikator for hvorledes veiforbindelsene har gått. Vi vet at Bjørkedalen i dag representerer en sentral ferdsselsåre og trolig indikerer de store jernaldergravfeltene her at dette også har vært tilfelle i forhistorisk tid.

Kulturmiljø 01 Kjose - Putlandsdalen

Kulturmiljø 0709 - 01
Kjose - Putlandsdalen
OVERSIKTSDATA

PARSELLTRASEALTERNATIVER T, lenke T4

KOMMUNE Larvik
GNR ~~GÅRDSNUMMER~~ 4143, 4144, 4145, 4146
KARTBLAD Prosjektkart 43, 46

LOKALITETER FØRREFORMATORISKE	0709/01/CF 026-5-2/1	6 gravhauger
KULTURMINNER LOKALITETER	0709/01/CF 026-5-2/2	Fossile dyrkningsspor
	0709/01/CF 026-5-2/3	5 gravhauger, 1 rydningsrøys
	0709/01/CF 026-5-2/4	Steinalderboplass
	0709/01/CF 026-5-2/5	Steinalderboplass

~~NYERE TID~~
REGISTRERTE LOKALITETER
~~NYERE TID~~

0709-01-01	Tyskhusdalen
0709-01-02	Kjose sentrum
0709-01-03	Nes
0709-01-04	Kleppane
0709-01-05	Kroken
0709-01-06	Fritidsbebyggelsen i Liane
0709-01-07	Hagen
0709-01-08	Kverndalen
0709-01-09	Putlandsdalen

AVGRENSING

Kulturmiljøet er avgrenset både med hensyn til den tette kulturhistoriske sammenhengen mellom Kjose og Putlandsdalen og ut ifra de naturgitte forutsetninger som Farrisvannet og dalføret gir. Kjose er det naturlige bygdesentrum både for Kjøsebygda og Putlandsdalen. Kverndalen er en del av dette kulturmiljøet og avgrenser området i sør. Fylkesgrensa mot Telemark avgrenser kulturmiljøet mot vest.

VERNESTATUS/PLANSTATUS ^{OG FORHOLD}

Automatisk fredete kulturminner på Kroken, Kleppane og Nes. Kommuneplanens arealdel regulerer alt areal innenfor området. Kjøsebygda og Putlandsdalens vestre del til LNF-B-område, som er områder hvor landbruk for største delen er den dominerende bruksinteresse, samtidig har området spesielle natur- og landskapskvaliteter og/eller stor verdi for tur- og friluftsliv. Putlandsdalens østre del er regulert til LNF-A-område, hvor landbruk i hovedsak dominerer bruksinteressene.

NATURGRUNNLAG ^{OG} AREALBRUK

Området fra Farris ved Larvik til Eidanger karakteriseres som et sprekkedalslandskap. Det er oppbrutt med kraftige, bratte og ulendte lier. Daldragene går gjerne nord/sør, men her finnes også øst/vest-gående dalfører - hvorav Putlandsdalen er den mest typiske. Berggrunnen består stort sett av larvikitt og nær beslektede bergarter. Steinbruddsindustrien basert på eksport av larvikitt har gjort Brunlanes kjent verden over. I områdene vest for Farris består løsmassene overveiende av

morenemateriale og innslag av marine avsetninger. Farrisvannet er avsperrert fra havet ved at Raet ligger tvers over den søndre enden. Farrisvannets bunn ligger inntil 110 meter lavere enn havoverflaten. Farriselva har gravd seg gjennom Raet. I tillegg til Farris finnes det flere morene-demte vann i området; Ulfsbakk, Melantjern, Hallevannet og en rekke mindre tjern. Skogbruket er den dominerende næringen i dette området med mange hundre års tradisjoner. Utviklingen og organiseringen av skogbruket har vært bestemmende for bosetning, eiendomsstruktur og økonomiske forhold.

Kulturmiljøet består av tre karakteristiske kulturgeografiske områder; Kjose med Tyskhusdalen som en sydlig utløper, Putlandsdalen, og til sist de store utmarksområdene som omslutter jordbruk og bebyggelse.

Kjose

Kjose er bygdesenteret på denne delen av vestsiden av Farris. Stedet har hatt mange sentrumsfunksjoner for området; post, kommunikasjon, kirke, butikker, bank. Forlengelsen av Vestfoldbanen fra Larvik til Eidanger/Porsgrunn i 1882 ble lagt nordover langs Farrisvannet gjennom Kjose. Kjose ligger ved en lun og fin buktning på Farris, innenfor den store Bjørnøya. Bebyggelsen ligger på en smal, men frodig, dyrket strandsonen. Her finner vi store områder med forholdsvis tykke lag av forvittringsjord. Det skyldes en særegen type av larvikitt som forvittrer lett. Flere gårder har mye av det dyrkede arealet på denne jorda. Terrenget er som ellers i området kupert.

Tyskhusdalen

Tyskhusdalen er en liten jordbruksdal langs hovedveien og ligger som en forlengelse av Kjose innover dalføret som strekker seg sørover mot Vassbotn.

Putlandsdalen

Putlandsdalen strekker seg fra Kjose og langt vestover til Fylkesgrensa mot Telemark. Dalen ligger som en smal stripe åpent jordbrukslandskap i i det kuperte skogsområdet. Ved Kjose stiger Putlandsdalen bratt opp fra Farrisvannet, men fra Dammen og vestover er det liten stigning. Damelva som renner gjennom dalen har utløp i Farrisvannet ved Kleppane. Elva har gitt grunnlag for sag- og mølledrift. Ved Stulen forgrener dalen seg i flere sidedaler, men man kan likevel følge et vestlig drag fram til Langangen. Det går stier mellom Stulen og Langangen.

Kverndalen

Kverndalen er et mindre, øst/vest-gående dalføre på sørsiden av Putlandsdalen og er i dag rent utmarksområde. Fra gårdene Kroken og Hagen går dalen vest/nordvest til den åpner seg mot Saga i Putlandsdalen nord for Dammen.

Historiske og beskrivelse

HISTORIKK OG BESKRIVELSE

GENERELLE TREKK

Kjose har trolig fra langt tilbake vært et viktig sted ved Farrisvannet og kirkested siden middelalderen. Kulturmiljøet berører idag i hovedsak tre gamle navnegårder; Nes, Kroken og Kleppane. Nord for Damelva ligger Stand, en annen sentral gård i Kjosbygda, men bare perifert med i vår avgrensning av miljøet. Det er i dag Kroken som er den største gården arealmessig. Den strekker seg fra Kirkebukta ved Farris og vestover med store utmarksområder helt inn til fylkesgrensa mot Telemark i vest. Nes er mindre, men har større deler av strandsonen mot Farrisvannet. Kleppane er den minste gården og ligger ved Damelva mellom Strand og Kroken.

I gammel tid skal det ha vært en fjerde gård i området; Kjos, som har gitt navnet til både kirka og sognet. Den skal ha ligget i området der kirka står. Kjos er omtalt i Rødeboka (ca 1400) men senere forsvunnet. Navnet

lever også videre i Kjoshaugen, en markant høyde på innsiden av Kirkebukta. Her er det i dag et større gravfelt fra jernalderen med 6 bevarte gravhauger. Tradisjonen på stedet tilsier at det også skal ha vært tufter her etter gammel bebyggelse - etter Kjos gård? Hva som skjedde med den forsvunne gården Kjos og hvor den eventuelt har ligget vet man i dag ikke med sikkerhet. Bygdebokforfatteren Lorens Berg antyder (1979 utg. s. 595) at Kjos har vært en storgård og sentrum i samfunnsdannelsen på begge sider av Farris. Senere omtaler han den som mindre (s. 16, 589) og visstnok før 1450 delt mellom Nes og Kroken.

Alle hovedgårdene i området har naturbeskrivende navn som passer bra på omgivelsene. Nes har et markant nes som stikker ut i Farris. Kjos kan komme av det gammelnorske kjoss som betyr en liten trang vik og passer bra på Kirkebukta som ligger rett framfor kirken. Strand forklarer seg selv. Kroken ligger i en lun krok mellom kollene i landskapet og Kleppane skal komme av klepr, klop og i gårdssammenheng bety knattgården - noe som passer bra på det kollete høydedraget mellom Putlandsdalen og Kverndalen som utgjør gårdens område. Lorens Berg holder Nes og Strand, foruten Kjos(?) for de eldste gårdene i Kjose. Kleppane mener han ble ryddet like før Svartedauen og at den deretter lå øde en tid.

eierforhold

Kjosegårdene var skogsgårder med lite jordbruksland. De store skogressursene fikk avgjørende betydning for utvikling av gårdenes eiendomsforhold og for bosettingen i utmarka. De brakte gårdene inn i datidens store eiendomskomplekser. Den gamle prestegården Nes forble for en største del kirkegods til 1836. Ellers var det historiske eierforløpet Krummedikefamilien på 14- og 1500-tall, så Jernskjeggene, Langene og inn i grevskapet i 1670 og videre til Treschow i 1835. Bruk og plasser med innmark ble solgt til leilendinger og husmenn i 1888, mens skogområdene forble under Treschow-godset. Brukerne fikk beiterett. Senere ble her gjort visse justeringer og beiterett skiftet med mindre gårdsskoger.

selveierskjøter i 1888

mange oppgangssager

Som sentrum for trelastindustrien i denne del av Vestfold vokste Kjose på 1500- og 1600-tallet da oppgangssagene ble tatt i bruk. Kjose ligger strategisk til i forhold til skog, fossekraft og transportmulighetene på Farrisvannet både sommer og vinter. I grevetidens begynnelse, rundt 1670, skar de 10 sagene i Kjose langt mer enn grevens egne sager på Fritsø. Grevetiden stoppet denne virksomheten for bøndene. Rundt 1720 var det meste av skurden flyttet over fra leilendingssagene til Fritsøsagene. I 1750 skal det ha blitt helt slutt med sagbruksvirksomheten i Kjose. Grevens kontroll over trelastnæringa ble også forsterket av loven om sagbruksprivilegier og kvantumsskurd som kom i 1688.

Grevetiden og Fritsø jernverk

kullproduksjon for jernverket

I Kjose satset greven isteden skogen på kullproduksjon til jernverkene sine. Det betydde en stor omlegging i skogsdrifta, ikke bare for leilendingene. Alle bønder som kom inn under Fritsø jernverks sirkumferanse - en sone på ca 4 mil (hele Larvik grevskap og en bred stripe inn i Bratsberg amt) hadde plikt til å forsyne verket med trekull mot rimelig betaling.

Kølabanner

Den sterke produksjonen ved jernverket gikk hardt utover skogen. Jernsmeltingen krevde store mengder trekull, og det var store mengder kull de enkelte gårdene leverte. Om Kroken heter det i 1723 at brukerne leverte 500 lester årlig. På Nes kunne de levere 100 lester. Det gikk med 4 m³ ved for en lest. Trekullet ble fraktet til Larvik med flåter på Farris om sommeren, om vinteren kjørte de på isen eller på landeveien. Det gikk med flere hundre lass trevirke til ei kullmile. Det finnes utallige spor i

form av kølabåner rundt i bygda. Plassen Bund i Putlandsdalen skal ha blitt anlagt ved en gammel kølabånn.

I bygdas nærområder kjennes kølabåner fra Stulen i Putlandsdalen. I sørskråningene rett opp for Krokentuna, i dagens innmark er det spor etter kølabåner og likeens i Kverndalen. Selv etter at jernverket ble nedlagt ble det fortsatt brent kull. Iflg. Olaf Kroken ble den siste mila brent i 1905. Andre mener at det ble brent kullmiler under siste krig

*tømmerhogst under
Treschow*

Grevskapet økte jordegodset sterkt fra 1700 til 1750. Særlig viktig var skogsgårder for å sikre trekull, kullved og tømmer til verkene og sagbruket. Fritzøe verk utviklet seg i løpet av 1700-tallet til å bli Norges største industrisentrum. I 1835 ble grevens eiendommer overtatt av Treschow. Jernverket ble nedlagt i 1868. Etter den tid og fram til i dag gikk skogbruket igjen over til hogst for sagbruk og trevareindustri.

FERDSEL
Farrisvannet

hovedveiene

Den eldste og lenge den viktigste ferdselsåren i området var nok Farrisvannet selv. Veien fra Larvik til Porsgrunn regnes som en gammel allfarvei. Den ble bygd ut til kjørbar Kongevei sist på 1700-tallet, og ser etter kart fra 1825 å dømme ut til å følge korridoren til dagens E 18 i store trekk, men med lokale avvikelser. Veien fra Larvik til Kjose og videre er også trolig et eldre veifar. Den skal ha gått slik den går i dag gjennom dalføret fra Vassbotn, over Sletholt og gjennom Tyskhusdalen til Kjose. Utbedret til nåværende standard sist på 1970-tallet. I 1882 ble jernbanen fra Larvik til Porsgrunn lagt langs vestsiden av Farris med stasjon blant annet i Kjose.

Veier til utmarka og skogene

Innover fra Kjose til Putlandsdalen gikk det to veier, fra Kroken gjennom Kverndalen og dagens vei over Kleppane. begge skal være svært gamle. Fra Stulen innerst i Putlandsdalen går det i dag en tursti langs daldraget mot Langangen. Dette er en gammel ferdselsåre mellom Farrisvannet ved Kjose og Langangen og kan ha hatt betydning utover det rent lokale. Skogsbilveiene fra Putlandsdalen til Solum og Rettlinna nordover fra Stulen er av nyere dato. En annen av de mer sammenhengende gamle skogbrukssveiene er Rideveien som krysser Putlandsdalen mellom Bund og Saga.

et lokalt ferdselsnett

Foruten de større veiene har det gått et nettverk av mindre driftsveier og gårdsveier, fegater, skogsveier og stier innen området; mellom gårdene i bygda, fra Kjose til utmarka og Putlandsdalen samt skogsveier og stier i utmarka. Selv om bruken for endel av dem er endret, har de alle stor lokal betydning. Mellom Saga, Rønningen, Løkka og Dammen er det bevart flere mindre veier for ferdsel mellom gårdene som i dag brukes som turstier. Fegata fra Nesgårdene til beiteområdene i Bjørndalen kan nevnes spesielt. Nesgårdene hadde lang vei til beiteområdene i skogen. De måtte føre dyrene sørover langs Farrisvannet, under jernbanebroen og på sørsiden av villabebyggelsen.

Vestfoldbanen

Jernbanen kom til Kjose i 1882. Den er fremdeles den eneste sammenhengende kommunikasjonslinje langs vestbredden av Farris. Jernbanen har vært en viktig strukturerende faktor for utviklingen i Kjose. Ikke bare betydde den en ny transport for tømmeret fra skogen og etterhvert for bøndenes melkeleveranser til Larvik. Jernbanevirksomheten skapte arbeidsplasser både under og etter anleggstida, det førte til boligetablering for folk som hadde arbeid på banen, og de naturskjønne omgivelsene ble lett tilgjengelige for Larvikborgere som satte opp fritidshus.

KJOSE

De sentrale delene av Kjose er karakterisert av en sjarmerende blanding av gammelt og nytt, av gårdsbebyggelse, fritidsbebyggelse og yngre boligbebyggelse. Bebyggelsen ligger gruppert etter vei og jernbane og i et vekslende terreng.

"Kjose sentrum"**Kjose kirke**

Sentralt i bygda ligger Kjose kirke, på en slak høyde med åpne jorder rundt og god synlighet. Kirka ligger rett inn for den lange Kirkebukta mellom Kjoshaugen og høyden med Nesgårdene. Kjose kirke er en enkel liten trekirke fra 1850. Det skal ha stått to kirker i Kjose før denne. En stavkirke viet St. Bartolomeus er nevnt i 1372, men er nok eldre. 1606 ble en liten tømmerkirke oppført på den gamles tomt.

Kjoshaugen

Flere eldre og yngre fellesfunksjoner i Kjoselandsamfunnet er lokalisert til området rundet kirka, i dag avgrenset av jernbanen og veien. Jordstykket i forlengelsen av Kirkebukta på vestsiden av Kjose kirke kalles "Skeiet" og kan kanskje indikere at man allerede i forhistorisk tid har oppfattet dette området som et spesielt kultsted. Kjoshaugen er en markant haug på vestsida av Kirkebukta hvorfra man har fin utsikt over hele bygda. Her er det registrert 6 gravhauger fra jernalderen. Tradisjonen sier at bebyggelsen til den forsvunne Kjos gård kan ha ligget på Kjoshaugen, og det er naturlig å tenke seg at Nes og Kjos har hatt sin bebyggelse på de to høydene på hver side av Kirkebukta. Siden 1400-tallet har Kjoshaugen vært matrikulert under Kroken .

kornmagasin og skole

Det var her bygdas kornmagasin og skole ble bygd på 1850- og 1860-tallet. I dag er det ingen rester etter disse. Dagens Kjose gamle skole er fra 1900 og blir nå brukt som trygdeboliger. På murene til lærerens gamle uthus ble det reist bibliotek på 1970-tallet.

Eikvang og Typografhytta*Kjoseeika*

På nordsida av Kjoshaugen ligger to foreningshus, Eikvang forsamlingshus bygd av Kjose idrettslag 1931 og sommerhuset til typografiforeningen fra 1920-tallet, en tidstypisk jugendhytte med hovedpreg intakt. Eikvang er sterkt endret. Til berikelse av miljøet står den store fredede Kjoseeika like nedenfor Kjoshaugen mot Kirkebukta.

Kjose stasjon

Kjose stasjon ble anlagt like sørøst for Kirka. Stasjonsbygningen fra 1882 står, mens stasjonens uthus er revet. Huset er i privat eie og har høy autentisitet.

*landhandel
og telefonsentral*

Rett øst for stasjonen, tett i veien fra Vassbotn ligger den gamle butikken med eldre lagerhus. Dagens hovedbygning er fra 1910, men erstattet et eldre butikkhus fra ca 1900. (Den første landhandelen i Kjose kom i Tyskhus under jernbane-anleggstida.) Den var i drift til 1970 og er bolig i dag. Huset er bygd i nøktern sveitserstil og har stor grad av opprinnelighet. Rett nord for stasjonen ligger et lite hus hvor det var telefonsentral fra ca 1930 til 1974. Opprinnelig bolig for jernbanearbeidere, lav autentisitet i detaljer.

*de gamle gårdstuna***Nes**

Den eldste gårdsbebyggelsen ligger sentralt i Kjose. Mest markant i landskapet er tunklyngen til Nes. Nes ble todelt i 1620 og tredelt fra 1730. Bebyggelsen til de tre brukene på Nes, gnr. 143/1, 143/4 og 143/5, ligger samlet på en markert høyde innerst i Kirkebukta, som en pendant til Kjoshaugen. Herfra er fin utsikt til Farrisvannet og Kjosebygda. Bebyggelsen ligger i en tett gruppe. Form og plassering er uregelmessig, men husene følger terrenget fint og ligger dels orientert rundt haugen. Det

står mange gamle hus på de tre gårdene. To framhus med større elementer fra godt ned på 1700-tallet, under det ene er det funnet tufter etter en eldre årestue. Svært spesielt er at det her også er gamle driftsbygninger, bl.a. en tømmerlåve fra tidlig 1800-tall. Men også en mer moderne enhetslåve. Andre typiske gårdshus som bryggerhus, stabbur skjul og smie gjør bygningsgruppen komplett. Husene har gjennomgående høy autentisitet. Steingjerde og felles krøttergate knytter tunet til gamle beitmarker sør for jernbanen og forteller om den gamle bruken av området. Melkerampe ved veien.

Kroken

De to gårdstuna på Kroken ligger side om side, på en ganske lav slette like vest for Kjøse kirke. "Krokendalen" smalner av opp mot den gamle plassen Hagen og Kverndalen som strekker seg inn mot Putlandsdalen i vest. Jordsmonnet i tunområdet skal være leire, men det meste av bebyggelsen står på fjell som imidlertid knapt synes. Kroken har vært delt siden 1690. De to gårdstunene på øvre og nedre Kroken (4144/1 og 4144/5) ligger side om side med åpen, noe uregelmessig tunstruktur i slett lende. Samlet ligger likevel husene i en fin rytme mot åsene rundt. Gjennom tunområdet går gårdsveien fra Kirkebukta og opp til Hagen/Kverndalen. Dagens tunstruktur ser ut til å være som vist på kart fra 1870-tallet og indikert på kart fra 1814. Kroksbekken renner gjennom tunområdet, dels med fint murte kanter og noe endret løp.

Det er flere interessante hus her, særlig på øvre Kroken. Framhusets eldste del skal være fra 1744. Huset er endret og påbygd i flere etapper siden, men har bevart eldre klassisistisk pregede detaljer. Kan trolig vise interessant endringskikk i planform fra 1700-tall til 1800-tall fram til i dag. Fin "sveitserlåve" fra 1929 er svært autentisk og et gammelt tømmerfjøs står inne i et yngre verksted og markerer plasseringa av den gamle driftsbygningen i tunet. Smie bak driftsbygningen.

Bygningene på nedre Kroken, framhus, bryggerhus og driftsbygning, skal være fra siste halvdel av 1800-tallet. Hovedpreg er bevart, men de er mer endret i detaljer.

Jernbanen delte innmarka til Kroken i 1882, en fint murt men trang undergang fører Krokenveien ut til hovedveien og jordene på nordsida. Nyere overgang lenger øst etter at nye landbruksmaskiner m.m. gjorde undergangen for smal.

Jordveien til Krokengårdene varierer fra de flate jordene på leirsletta ved bebyggelsen, til mer bakkete og mer oppbrudte jordstykker opp mot skogbrynet i den kupert utmarka i sør. Rik kantvegetasjon markerer terreng og teiger - og overgangen mellom inn- og utmark på en myk måte. Foruten den gamle veien gjennom Kverndalen finnes flere driftsveier til utmarka.

Kleppane

Gårdstunet ligger til Strandfjorden, tett i FV70, med innhus og uthus på hver side av veien. Dagens jernbane går like sør for tunet, og fram til 1890 lå tunet på den andre sida av jernbanen, på Kleppanehaugen. Vei over jernbanen fører til beitemarkene på sørsida. Med unntak for den fraskilte plassen Dammen, er det bare ett gårdstun på Kleppane. Bygningsmiljøet består av flere typiske gårdshus, som bryggerhus, smie, og sommerfjøs foruten framhus og driftsbygning. Alderen er gjennomgående yngre, med hus fra 1880/90-tallet og mellomkrigstida, foruten et nytt bolighus. I hovedpreg er de godt bevart, men de har lav

autentisitet i detaljer. Gårdstunet utgjør imidlertid et karakteristisk innslag i miljøet langs hovedveien i Kjose.

Hagen

husmannsplassen i bygda

Den lille husmannsplassen ligger innerst i Kroken, litt opp i åssidene, i en kløft som leder inn til Kverndalen, daldraget som går innover mot Putlandsdalen og hvor den gamle ferdselsåren fra Kroken til denne delen av utmarka gikk. Hagen er en gammel plass under Kroken. Iflg. bygdeboka har det bodd folk på Hagen ved folketellingen i 1701 og 1801. Etter at plassen ble selvstendig i 1887 har flere mindre parter blitt lagt til eiendommen. Tunet ligger særlig fint til på en liten hylle i den trange kløfta. Husene ligger i et åpent noe uregelmessig tun, men orientert etter den gamle veien. Bolighuset skal være gammelt, fra ca 1800, og ble ombygd da bruket ble selvstendig. Også driftsbygning og bryggerhus ble bygd i årene rett etter at brukerne hadde fått skjøte på plassen. Skjul/garasje er fra 1923 og grisehus 1942. Våningshuset bærer preg av senere endringer også, men ikke mer enn at husets karakter er godt bevart. Den gamle stuebygningen vil trolig ha stort bygningsarkeologisk kunnskapspotensiale mht. utvikling fra plasshus til selvstendig småbrukerstue. De andre husene har også i hovedsak et intakt preg. Landskapet rundt er variert, med mange små jordlapper og forteller om tidligere tiders driftsformer.

boligbebyggelsen

Boligbebyggelsen i Kjose er mye knyttet til folk som jobbet på jernbanen. Vi finner den langs hovedveien ved Kleppane, et mindre område ved Tyskhusdalens utløp og noen få ved foten av åsene i Kroken. En del av sommerbebyggelsen fra tidlig 1900-tall har gått over til å bli helårsboliger. Et av disse husene ved Kleppane, Løvheim, er bygd i knottkonstruksjon, en ikke uvanlig byggeteknikk i områder med stor sagbruksindustri.

Fritidsbebyggelsen

Fritidsbebyggelsen er et viktig innslag i Kjose. Den første fritidsbebyggelsen langs Farris kom imidlertid i 1880-årene da velstående Larvikborgere søkte hit for rekreasjon. Sandviksodden er fra 1890 og representerer denne perioden. Huset ligger ved Sandvika, sør/øst for Nesgårdene. Hasle pensjonat fra 1920-årene ligger ved Farris like nord for Kleppane. Senere overtok andre grupper. Det ble også bygd hytter for lag og arbeiderforening.

Liane hytteområde

Sør for Kjose stasjon ble det i perioden 1920 til ca. 1960 bygd en rekke sommerhus og hytter. De ligger i Liane, skråningen ovenfor innmarka til Kroken, i grensa mot utmarka.

Terrenget er kupert og med variert vegetasjon. Flere mindre veier fører opp til hyttene. Dels er dette i gammelt beiteområde, dels er det små oppbrudte jordteiger og åkre mellom hyttene. De fleste fritidstomtene er skilt ut av Kroken gårdsområde, lengst vest kommer Nes gårdsområde inn. I alt 7 fritidseiendommer. Bygningsmiljø varierer fra jugend/sveitserstilshus med villapreg til små sveitserstilshytter og små lave og enkle mellomkrigshytter i tilnærmet "tømmerhus-stil". Varierende autentisitet, men stort sett er opprinnelig preg i hovedsak intakt. Det hører små uthus av ulike kategorier til de fleste. De heter Villaen, Slettsjø, Hannebo, Lillebakken, Skaustua, Haugen og Plassen. Særlig intakt er Ekhøy med liten hytte utpreget sveitserstil. Mest spesiell historie knytter det seg til Plassen (under 4144/5) som ble bygd som sommersted ca 1920 og overtatt av en gullsmed fra Larvik på 1930-tallet. Her bygde og drev han gullsmie med opp til fire ansatte. (Bl.a bunadsølv og oppdrag for David Andersen). Dette anlegget, med alle sin småhus, danner et særpreget lite miljø i åskanten.

TYSKHUSDALEN*gammelt plassområde**navnet**gårdsbebyggelsen**jernbaneminner**boligeiendommer***KVERNDALEN****PUTLANDSDALEN***Husmannsplasser
alder og plassnavn*

Når man kommer fra høydene ved Slettholt mot Tyskhus åpner landskapet seg mot Farrisvannet. Gårdsbebyggelsen ligger lengst opp fra vannet, noe boligbebyggelse nærmere vannet. Dette er del av Nes' gårdsområde, men gårdsetableringen og bebyggelsen er yngre. Situasjonkart fra 1796-1814 viser ingen bebyggelse i dalføret mellom Slettholt og Farris. Men i den lille vika helt nede ved Farrisvannet er det avmerket en plass, Eidlökka eller Eilökka. Kart fra 1873-1876 viser gårdsbruka slik vi finner dem i dag. Navnet Tyskhus har uklar opprinnelse og er forklart med at en tysker skal ha bodd der, i jernverkstida eller under jernbanens anleggsperiode.

Tyskhusdalen med sine enkle småbrukstun og boligbebyggelse i klart avgrenset og variert landskap er et fint og karakteristisk parti langs Kjoseveien. Felles for de tre øverste bruka er at innhusa har lav autentisitet i detaljer, mens uthusa har opprinnelig preg bevart. Størst autensitet har bebyggelsen på Småmyra, eller Holt, 4143/9. Opprinnelig en gammel husmannsplass, utskilt 1898, men solgt først i 1922. Framhus, bryggerhus og liten driftsbygning fra 1890-tallet ligger fint til i et åpent firkanttun på en liten flate ved veien. Sveitserstilspreget godt bevart.

Dagens jernbane kutter bukta ved Tyskhusdalen med fylling og en fin gråsteinsbru. Innenfor er det en liten småbåthavn i dag. Tett ved linja ligger noen jernbanerakker; kjøretøylager og varmestue - fra anleggstida eller 1922/23?.

Først på 1900-tallet har det blitt skilt ut noen boligeiendommer rundt vika nede ved Farrisvannet. Den gamle plassen Eielökka er det ingen rester etter, husene ble revet ca 1900. Nærmest jernbanen ligger idag Solvang eller "Kleivane" bygd av en jernbaneformann i 1921. Her står våningshus, bryggerhus og lite uthus fra 1921. Bygningene har lav/middels autentisitet i detaljer, men er som helhet typisk for tidens boligetablering med tilhørende "småbruk" hvor det var mulig å holde ei ku, gris og noen høns samt dyrke litt poteter og grønnsaker på en jordlapp. Annen eldre 1900-talls boligbebyggelse i området er Austad, utskilt 1905 og med liten sveitserstilspreget stue tett ved veien, middels autentisitet, og Åsheim med bebyggelse fra 1948, modernisert 1966 .

Kverndalen er et trangt østvestlig daldrag fra Kroken over Hagen til Saga i Putlandsdalen. Gjennom dalen renner Kroksbekken ned til bebyggelsen på Kroken. Her gikk også en gammel ferdselsåre fra Kroken-gårdene og inn til plassene og utmarka i Putlandsdalen. Dalen har hatt betydning som utmarksområde for Kroken, men bekkefaret har også gitt vannkraft til kvern og trolig også bygdesag. Kverna skal ha ligget et par hundre meter vest for Hagen. Litt lenger vest lå kverndammen, seinere dyrka opp til et lite jorde. Kart fra 1825 indikerer to plasser midtveis i Kverndalen, omtrent på høyde med Dammen under Kleppane. Det er i dag ingen synlige rester etter kvern, dammer eller gamle plasser, men landskapet bærer preg av tidligere bruk og den gamle veien kan i store strekk følges i opprinnelig trasé. Området er et viktig element for kulturminnestrukturen i Kjose.

Trekullproduksjon og frakt til verkene var svært arbeidskrevende. Dette førte til at grevskapet fremmet opprettelsen av husmannsplasser i skogdistriktene. Dette gjaldt særlig fram til 1780. Trolig kan vi se flere av

plassene i Putlandsdalen på denne bakgrunn. Men kanskje kan noen av plassene også gå tilbake til tida for oppgangssaga? Plassnavn som Kroks-saga, Saghugget, Sagrønningen og Dammen kan vel indikere det. Alt annet er senere plasser som etablerte seg på slike steder. På kartet fra 1825 er Dammen, samt Hugget og Saugen i Kverndalen den innerste bebyggelsen. Dette stemmer dårlig med lokal tradisjon, kanskje karttegneren ikke fikk med seg de innerste i Putlandsdalen? Men også etter "miletiden", helt fram til vår motoriserte tid, har behovet for arbeidskraft i skogen vært stort og gitt grunnlag for mange bosettinger i marginale strøk. Flere av plassene i Putlandsdalen ble nok tatt opp på 1800-tallet. I hvertfall er de fleste plassnavnene i Putlandsdalen direkte knyttet til skogbruket. Plassnavn som mer direkte er knyttet til gårdenes egen bruk av utmarksområdet, med februk, utslått og beite er Stulen, Engene, Løkka og Hagen (ved Kroken). Stulen ligger i et område hvor det ikke har vært vanlig med seterdrift og er således av spesiell interesse. Disse stedsnavnene kan være av eldre opphav enn de andre.

de fleste lå under Kroken

Det meste av dalen hører og har hørt til Kroken gårdsområde. Nordsida er del av Strands gårdsområde. Om Damelva før var grenseelv trer ikke klart frem av dagens økonomiske kartverk. I sør hører et mindre område til Kleppane. Bosettingen ble opprettet som plasser under disse gårdene, de fleste under Kroken. Noen av plassene ble skylddelt som egne bruk alt tidlig på 1800-tallet. Både husmenn og brukere fikk selveierskjøter ved Treschows salg i 1888. Men enkelte av plassene var nedlagt før den tid.

selveierskjøter i 1888

minner etter de gamle sagene

Etter sagbrukene før grevetida er det i dag bare navnene igjen; i plassnavnene som Saga og Saghugget og i selve Damelva som renner gjennom dalen. En mener å kjenne til tre større damanlegg. Først og fremst den ved plassen Dammen, så Engenedammen i vest og Nye Dammen sør for Saga, foruten dammen i Kverndalen. Det er ingen synlige rester igjen. Damarealene er dyrket opp. De landskapsmessige forholdene gjør det imidlertid lett å forestille seg at de har ligget der.

Rideveien er et annet viktig kulturminne etter skogsdrifta. Anlagt på 1800-tallet av Treschow for å inispisere skogeiendommene iflg. Olaf Kroken (inf. 1994). Den går fra Solum til Omsland og krysser Putlandsdalen ved Bund/Saga. Brukes idag dels som traktorvei, dels som sti.

Dagens småbruk - de gamle plassene

De dyrkede arealene er begrenset og småbrukene ligger på den flate dalbunnen. Langs dalsidene er det bratte, skogkleddede åssider. På de smale jordene produseres det korn - med et (eller to) av bruka som produsenter. Skogen i liene preges stedvis av moderne utnytting med felter av snauhogst, men her er også flere partier tett vegetasjon og frodig og variert løvskog i liene og randsonene.

De bevarte plassene som i dag er småbruk er fra vest; Engene, Bund og Saga av Kroken, Dammen av Kleppane og Løkka (?) av Strand. Vi finner dem spredt i innover dalen, med tunene midt i dalføret og nært den gamle veien. I tillegg kommer Engenestua og Bjørklund som har en annen bakgrunn.

Engene

Engene, er det østligste av småbruka i Putlandsdalen. Den ene av de gamle Kroken gårdene ble delt i Engene og bnr. 2 i 1838, men stedet skal ha en bakgrunn som en av de eldste plassene i Putlandsdalen, etablert før 1660 iflg. Olaf Kroken. Bygningene har beholdt karakter og hovedpreg fra århundreskiftet, men er som det meste av bebyggelsen i Putlandsdalen

endret en del utover 1900-tallet. Her er fullt gårdstun, med framhus, bryggerhus og driftsbygning samt sommerfjøs litt sørvest for tunet. Framhuset kan være bygningshistorisk interessant da den skal være flyttet til Engene fra Stulen på 1880-tallet.

Engenestua - skogskoie

Litt sørøst for Engen ligger Engenestua, bygd som koie for Treschows skogsarbeidere på 1950-tallet. En eldre koie lå her før, det skal ligge 4 slike skogshytter/koier langs veien herfra mot Solum. Her står en enkel hytte med plass til 4 skogsarbeidere og et større uthus - stall?

Bjørklund - slåttestue/hytte

Bjørklund ligger midt mellom de gamle plassene Engene og Bund og er en enkel tømmerhytte fra 1939, satt opp som slåttestue (?). Like ved står en utløe i bindingsverk - fra samme tid?

Bund

Bund og Saga ligger midtveis i Putlandsdalen. Bund ble skilt ut som eget bruk i 1857. Stuebygningen og noen mindre uthus står, mens driftsbygningen er revet. Boligtomten er fradelt og jorda er slått sammen med Saga. Bebyggelsen er fra århundreskiftet, og er preget av sveitserstilen, men en del endret i detaljer.

Saga

Øst for Bund ligger Saga, eller Kroks-saga. Eldste del av stuebygningen skal være fra 1822. Den ble tilbygd 1930, men på en slik måte at den gamle lille stuebygningen fremdeles gir tunet alderspreg. Driftsbygningen er fra 1933 og i god stand.

Sagrønningen

Over elva ved Saga lå Sagrønningen under Strand. Her er ennå murer etter hus og noen rydningsrøyser litt lenger vest.

Løkka heter en liten boplass litt øst for Sagrønningen, på Strandsida av dalen. Boplass eller husmannsplass. Udatert liten tømmerstue. Steingjerder.

Dammen

Dammen er den nederste av plassene i Putlandsdalen og var plass under Kleppane, men har fått lagt til en del av Strand. Framhuset er et intakt lite sveitserhus fra 1908 og bryggerhuset er fra omtrent samme tid. En større driftsbygning er fra 1950-tallet.

Ved Stulen helt innerst i Putlandsdalen, er det kun vanskelig tydbare tufter. Det samme gjelder Hugget og Saugen i Kverndalen, Hugget ved Bund og Hovet nord for Dammen. Etter Sagrønningen nord for Saga er det tydelige murer.

FORNMINNER OG ARKEOLOGISKE FUNN

De registrerte faste fornminnene og kjente gjenstandsfunnene fra Kjose representerer bruddstykker av en lang forhistorisk bosetningshistorie der de eldste sporene kan dateres til steinalderen.

I forbindelse med prosjektet "Naturgass til Østlandet" ble det i 1990 registrert 2 steinalderboplasser på Nes-gårder ved utløpet av Tyskhusdalen. De mesolittiske boplassene ble funnet på terrasser i åssidene og ligger i dag ca. 50 m. o. h.. Mens lokalitetene var i bruk gikk sjøen inn i en lang, smal vik på dette stedet og selv om de registrerte boplassene i dag ligger langt oppe på land lå de nok i steinalderen ved sjøkanten. Trolig er boplassene restene etter et fangstfolk som leilighetsvis besøkte disse områdene og utnyttet naturressursene her. Selv om det ikke er funnet mange spor etter denne tidlige fangstbosetningen i

Kjosebygda og Putlandsdalen må vi anta at man ved systematisk prøvestikking i åssidene her vil kunne finne nye steinalderboplasser.

To gravfelt på Kjoshaugen og Kroken, opplysninger om fjernede gravhauger nær kirken og funn av oldsaker viser til en fast bosetning i Kjosebygda i jernalderen. Trolig er dette restene etter en jordbruksbosetning som også må ha utnyttet naturressursene i de store utmarksområdene vestover mot Langangen. Dette til tross for at vi i dag ikke har kunnet påvise sporene etter en slik utmarksbruk så tidlig som i jernalderen. Vi mangler også boplassene og åkrene fra denne perioden i Kjose, men rester etter slike kan være bevart under dagens åkerjord.

De to registrerte gravfeltene i Kjose representerer de siste synlige sporene etter denne jernalderbosetningen. Gravfeltene ligger karakteristisk plassert i terrenget på høydygger med vidt utsyn over bygda og Farris. Selv om flere av gravhaugene er betydelig skadet og kan være vanskelig å få øye på i terrenget har de samlet sett fremdeles stor opplevels- og kunnskapsverdi.

Trasekartene som ble brukt ved registreringene for prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" i 1993 ble etter vår feltsesong betydelig endret og nye registreringer bør gjennomføres i området for å avklare eventuelle konflikter med uregistrerte fornminner.

VURDERING

Kjose og Putlandsdalen har en kulturhistorie som er representativ for de indre skogsområdene i Vestfold i historisk tid. Kombinasjonen skogbruk og jordbruk har vært basis for ressursutnyttelsen, men eierforhold og driftsformer har variert sterkt og svingt med ytre politiske og kulturbestemte forutsetninger. Området har en kulturminnestruktur som forteller dets historie på en særlig fin måte. Kulturminnearven, kunnskap om gamle navn og tradisjon gir et rikt inntrykk. De enkelte kulturminneelementene ligger side ved side på en svært fin og belysende måte.

I sentrum finner vi den gamle kirka med gravhauger, gamle tunplasser og gårdstun som representerer den eldste historien, sammen med kulturminner som har vært viktig for fellesskap og utvikling i nyere tid. Kroken, Hagen og Kverndalen viser en typisk linje fra gården, husmannsplassen i randsonen til utmarka. Sommerhusbebyggelsen i Liane representerer en ny type utnyttelse av naturressursene i Kjosebygda. Plass-/småbruksbebyggelsen i Putlandsdalen er særlig knyttet til skogbruket, og forteller ved kulturlandskap, bygninger og navn, om nærings- og sosialhistorie gjennom flere hundre år. De mange kølabånnene er viktige dokumenter etter vår eldste industrihistorie, samtidig som de forteller om alt det arbeide som leilendingsbønder og husmenn la ned i skogen for å bygge opp denne industrien. Putlandsdalen har høy sosialhistorisk verdi både sett i forhold til hovedgårdene i Kjose og i forhold til skogbruket.

Det er bevart mye eldre bebyggelse i området. De viser et uvanlig rikt spekter mht. alder, type og sosial tilhørighet. Samlet sett utgjør området et kulturmiljø med stor kunnskaps- og opplevelsverdi. Verdiene er knyttet til enkeltområder og enkelthus, men i enda større grad til helheten og måten de ulike elementene kan oppleves sammen på. Det er derfor særlig viktig at denne helheten ikke blir oppdelt og brutt av avskjærende inngrep

VIRKNING/KONFLIKTVURDERING

ALTERNATIV T4
Hovedtrekk

Alternativ T4 er det eneste alternativ gjennom kulturmiljø 01 Kjose - Putlandsdalen. T4 utgjør det nordligste alternativet mellom Larvik og Eidanger og utnytter det øst/vest-gående daldraget fra Putlandsdalen, over Stulen og videre gjennom Langangsmarka til Langangen.

Tyskhusdalen

Traseen passerer den lille vika ved Tyskhusdalen mot Nesfjorden på en 400 meter lang og 35 meter høy svakt buet viadukt. Omfattende tunnelmasser skal deponeres i området.

Tyskhusdalen er en fin liten småbrukerdal og liten utløper av Kjosebygda. Det er ved Tyskhus reisende fra Vassbotn først får kontakt med Farrisvannet. Den lille dalen er et fint og karakteristisk parti langs Kjoseveien. Kulturminnene i det mest berørte området ved vika består av jernbaneminner (brakker og bru) og bolighus fra mellomkrigstida. Ved Farris kan jernbanen komme i konflikt med bygdeveien vestover mot Strandgård (Strandgårdveien). Lenger vest må fv.70 krysses, veien ut fra "Tyskhusdalen" er den gamle forbindelsen ut fra Kjose. Kleivane, et tidstypisk boliganlegg for jernbanearbeider fra 1921 vil bli direkte berørt. Dette er en konflikt, men berører mer lokale verdier. Den største konflikten består i landskapsinngrepet viadukten utgjør med en viss avskjæring av den lille jordbruksdalen fra Farrisvannet og Kjosebygda. Utforming av inngrepet ha virkning for konfliktgraden.

Munningen av Tyskhusdalen ved Farris forventes å ha et potensiale for bosetningsspor fra steinalderen, noe som kan bety konflikt for anleggsarbeid og brupillarar.

Kjose

I det nordvendte kulturlandskapet sør for Kjose kirke og gården Kroken blir det særlig store inngrep. Banen kommer ut av fjellet på høyde med Nes og går inn i tunnel igjen i Kverndalen, vest for Hagen. Banen vil gå på en høy fylling med en fyllingsfot som uten spesielle tiltak vil strekke seg langt nedover mot Kroken. En rekke tun og enkelthus og automatisk fredete kulturminner vil direkte og indirekte bli berørt (se kart).

Traseen vil komme i direkte konflikt med automatisk fredete kulturminner på Kroken, et jernaldergravfelt CF 026-5-2/3.

Da forslagene til traseer er noe endret siden de arkeologiske undersøkelser i dette området foregikk har vi i liten grad søkt etter en steinalderbosetning langs dagens aktuelle trase. Områdene forventes imidlertid å ha et høyt potensiale for funn av bosetningsspor fra forhistorisk tid.

Kulturminneelementene fra nyere tid som blir direkte berørt er Sommerhusbebyggelsen i Liane, innmark og drifteveien til gården Kroken, den gamle plassen Hagen og utmarksområdet Kverndalen. De fleste av sommerhusene i Liane blir direkte berørt. Dette gjelder i alle fall Plassen med gullsmedverkstedet og Haugen, trolig også Lillebakken og Slettsjø. Det er i dette området, med Liane, at den tidlige fritidsutnyttelsen av Kjose er mest intakt over et samlet område. Den dokumenterer viktige sider ved Kjoses historie. Bebyggelsen i Hagen blir trolig direkte berørt av fylling. Hagen dokumenter den gamle husmansklassen på en særlig fin måte, ved bebyggelse og plassering i

landskapet i forhold til Kroken. Gårdslandskapet i Liane og utmarka i Kverndalen har mange elementer fra eldre tiders drift og ressursutnyttelse. Kverndalen blir bare perifert berørt, men linja bryter den gamle ferdselsveien.

Inngrepet innebærer svært store konflikter - med enkeltelementer og samspillet i et særlig verdifullt kulturmiljø. Det siste gjelder ikke minst inngrepets synlighet og virkning i de sentrale områdene av Kjose, med kirka og de gamle gårdsområdene.

Putlandsdalen

Traseen kommer ut i dagen sørvest for Dammen og går inn i fjell igjen ved Stulen. Terrengtilpasningen opp gjennom det lille dalføret er rimelig god, men fordi dalen er så smal vil likevel inngrepet i beite-og dyrkamark bli store. Traseen går skiftevis på lave fyllinger og gjennom skjæringer (4-5 m) til den krysser veien øst for Saga i bakkeplan. Ved Stulen ligger traseen i skjæring.

De to gardstunene Saga og Engene får sporet kloss innpå tunet og blir trolig direkte berørt. Det blir også ruiner og røyser ved den nedlagte plassen Sagrønningen nord for Saga. Krysningen av den gamle Putlandsdalveien ved Saga overskjæringer i den samme veien ved Engene, samt skjæringen av Rideveien er andre viktige enkeltkonflikter. Bund passeres i bakkeplan noe nord for husene. Ved Stulen er det registrert en kølabånn. Den største konflikten i Putlandsdalen består imidlertid i oppbrytingen av et meget enhetlig småbruksmiljø med lange historiske røtter. Til tross for at terrengtilpasningen gjennom Putlandsdalen er rimelig god, vil en liten og trang dal som denne ha vanskeligheter med å absorbere et så stort inngrep. Sammenhengen i kulturlandskapet blir brutt ved at traseen krysser tvers over dalen. Her skapes en sterk visuell barriere. Putlandsdalen utgjør et interessant og viktig element i kulturminnestructuren til Kjosebygda. Inngrepet berører derfor verdier med rekkevidde utover selve dalen.

Da forslagene til traseer er betydelig endret siden de arkeologiske undersøkelsene i dette området foregikk, har vi i liten grad søkt etter en steinalderbosetning langs dagens aktuelle trase. Områdene forventes imidlertid å ha et potensiale for funn av bosetningsspor fra denne perioden.

Kulturmiljø 02

Vassbotn

PARSELL	T, lenke T1, T2, T3
KOMMUNE	Larvik
GNR	4007,4010, 4071, 4072, 4073, 4076, 4077, 4138, 4142
KARTBLAD	Prosjektkart 41, 42, 44, 45, 47

FØRREFORMATORISKE KULTURMINNER	0709/02/CF 025-5-2/1	Funnsted
	0709/02/CF 025-5-2/2	Kullmiletuft
	0709/02/CF 025-5-2/3	Kullmiletuft
	0709/02/CF 025-5-2/4	Funnsted
	0709/02/CF 025-5-2/5	Steinalderlokalitet
	0709/02/CF 025-5-2/6	Steinalderlokalitet

NYERE TIDS LOKALITETER	0709-02-01	Vassvik
	0709-02-02	Vassbotn
	0709-02-03	Bjørnø-Ødegården
	0709-02-04	Nordre Eikedalen
	0709-02-05	Langklov
	0709-02-06	Elva
	0709-02-07	Solum
	0709-02-08	Pauler
	0709-02-09	Bærum/Bakke
	0709-02-10	Gardsvei

AVGRENSING

Kulturmiljø 02 er avgrenset i forhold til trase-alternativene T1, T2, T3 og T4's strekk i dagen. Området strekker seg i hovedsak fra Hallevassdraget og nordover. Det omfatter således i sør Vassbotnfjorden og nordsiden av Vestmovatn. I vest grenser det mot Telemark og i øst omfatter det gården Vassvik. For å få med T1s strekk over dalen mellom Vassbotn og Tyskhus, er nordgrensen trukket opp til og med Ødegården. Lokalitetene ligger der med stor avstand. Det er således ikke nærhet i rom som har vært bestemmende for avgrensing av kulturmiljøet, men først og fremst fellesskap i naturgrunnlag og historisk utvikling.

VERNESTATUS/PLANFORHOLD

Automatisk fredete kulturminner på Nordre Eikedalen og Vassbotn. Kommuneplanens arealdel regulerer alt areal innenfor området. Området nord for E18 er i hovedsak regulert til LNF-A-områder hvor landbruk i hovedsak dominerer bruksinteressene. Sør for E18 er deler av området regulert til LNF-B-område hvor landbruk for størstedelen er den dominerende bruksinteresse, samtidig har området spesielle natur og landskapskvaliteter og/eller stor verdi for tur og friluftsliv. Hele strandsonene rundt Hallevassdraget og rundt Paulertjønn er regulert til LNF-C-områder, som betyr områder hvor friluftsliv og/eller natur/landskapsvern er dominerende interesser. Et område ved Vestmovannet; myrreservatet Elva, er vernet etter naturvernloven. Ved

Paulertjønn er det verneverdige området i følge "Prosjekt kulturlandskap i Larvik".

NATURGRUNNLAG/AREALBRUK

Området fra Farris ved Larvik til Eidanger karakteriseres som sprekkedalslandskap. Det er oppbrutt med kraftige, bratte og ulendte lier. Daldragene går gjerne nord/sør, men også i sør/vest-retning. Berggrunnen består stort sett av larvikitt. Her er store, skogklede områder med mye bart fjell, oppbrutt av bredemte innsjøer. Bosetningen i området er spredt. Små, men langstrakte, dalfører med småbruk og spredte jordlapper er karakteristisk. Områdene ved Vestmovannet og Vassbotn beskrives som lukkede skogsbygder. Skogbruket representerer den dominerende næring, med mange hundreårs tradisjoner. Utviklingen og organiseringen av skogbruket har vært bestemmende for bosetning, eiendomsstruktur og sosiale og økonomiske forhold.

I dette kuperte utmarksområdet utgjør Hallevassdraget et landskapselement av stor betydning for bosetting, ferdsel og næring. Det har mange forgreninger og strekker seg langt sørover. Innen våre områder er det de nordlige grenene; Vassbotnfjorden, Tverrfjorden og Vassbotnfjorden som berøres av traséforslagene.

Gjennom mer eller mindre klare øst-vestlige daldrag går E18 på tvers av området. E18 berører Hallevassdraget i nord ved Vassbotn. Her tar FV 70 av til Kjose. Det går flere lokale veier i området. De følger de naturlige nord-sør- eller øst-vestvendte daldragene.

HISTORIKK OG BESKRIVELSE

Mange av brukene i området rundt Hallevassdraget er omtalt i Rødebok fra 1398. Etter Svartedauen lå flere av dem øde. Det var vannsaga og utviklingen av trelastnæringa på 15- og 1600-tallet som igjen gjorde disse øde, men skogrike områdene attraktive, særlig etter at skogene i kystdistriktene begynte å bli uthogde. En like viktig naturressurs som de store skogområdene var Hallevassdraget, som ble en sentral kommunikasjonsåre for tømmer i Brunlanes. Ødegårder ble tatt opp og nye skogsgårder og husmannsplasser ryddet utover 16- og 1700-tallet. I vannsagas første år var det bøndene selv som sto for skurden og salget til de hollandske oppkjøperne, men ganske snart begynte rikets mektige menn å engasjere seg, og skoggårdene gikk inn i de store godsdannelsene til Krummedike, Jernskjegg og Lange - familiene.

Grevskapet

Med opprettelsen av grevskapet i 1671 kom all kontroll av sag og skogbruk på grevens hender. Grevetiden har spilt en dominerende rolle i dette områdets historie. Grev Ulrik Fredrik Gyldenløve ble herre over hele Brunla amt, ikke bare over sine egne leilendinger. Som greve, sagbruks- og jernverkseier rådde han over en rekke privilegier. De omfattet en cirkumferens på fire mil for Fritzøe jernverk, det vil si hele Larvik grevskap og en bred landstripe i Bratsberg amt. Dette gjaldt forsyninger av trekull til jernverket. I tillegg fikk greven privilegier for Fritzøe sagbruk, som omfattet forkjøpsrett til alt tømmer i Numedal og Sandsvær og enerett til fløting av tømmer på Farris. Greven ble etter loven av 1688, som regulerte sagbruksnæringa, enerådende over all drift av gjenværende sager innenfor grevskapet. I 1680-årene var det 43 sager i dette området. Antallet ble etter dette kraftig redusert og produksjonen i hovedsak konsentrert til grevens egne sager på Fritsø.

Jernverkene

Fritzøe jernverk ble anlagt i 1642, Brunlanes jernverk i 1664. Fra 1692 hadde greven fått hand om begge og lagt det siste inn under Fritsøverket.

Det var drift på jernverkene til 1868. Jernverkene førte til en omlegging av skogsdrifta som skulle få stor betydning for bygdefolket. Brukerne på de enkelte gårdene leverte trekull til verket. Det var store mengder som skulle til og behovet økte etterhvert som produksjonen på jernverket steg. I 1696 ble det skaffet 4000 lester kull til jernverkene, rundt 1800 er tallet opp i 30.000 lester. Kullmølbrenningen foregikk over hele området der det var praktisk i forhold til tilgang på trevirke. Kullproduksjonen fortsatte helt fram til jernverket nedleggelse. Det var nettopp konkurransen fra steinkullet sammen med ny teknologi, som gjorde at de norske jernverkene ikke lenger kunne hevde seg. Etter den tid er det vanlig tømmerhogst som har preget bruken av skogen. Men fortsatt ble det brent enkelte miler i disse skogområdene helt fram til begynnelsen på århundreskiftet (sist under siste krig?)

I 1754 besto godset av 381 gårder med skogseiendommer. I følge oppmåling over godsets eiendommer, med tilhørende kart fra 1874, var "de til forrige grevskaps henhørende skoger" av følgende utstrekning: skogene ligger på begge sider av Farisvannet, i vest grenser de til prestegjeldene Eidanger og Gjerpen, i sør delvis ned til havet, i nord begrenses skogen av Skrimfjellene, i øst av Lågens og Svartåens vassdrag.

Langt de fleste av gårdene i vårt område kom under grevegods. Unntak er Vassvik og Vassbotn som var prestebordsgods til de ble solgt brukerne på 1840-tallet.

Skogene skulle skaffe tømmer til sagbrukene og trekull til jernverkene. Gårdsbrukene skaffet arbeidskraften. Det ble etablert nye leilendingsbruk til godt inn på 1700-tallet og det ble fraskilt mange husmannplasser.

Gårder selges

Rundt 1890 solgte Treschow, som hadde overtatt Fritsøgodset i 1835, en rekke leilendingsgårder. Han beholdt skogseiendommene, men brukerne fikk beiterett i Treschows skoger. En stor del av bygningsmassen på gårdene i området er fra denne tiden eller noe senere. En del bruk og plasser ble holdt igjen som husvære for skogsbetjenter. I de siste 10-år har mange av de gjenværende bruk og plasser blitt fraskilt som rene boligeiendommer.

FERDSEL

De langstrakte vassdragene har fra gammelt av gitt grunnlag for ferdsel nord/sør. Med unntak av Vestmovannet/Tverrfjorden er det fra naturens side gitt dårligere betingelser for den reisende som skulle krysse området øst/vest. På 1660-tallet var Kongeveien mellom Christiania og Larvik bygd. Den første kjøreveien videre sørover fra Larvik kom i 1680 og gikk over Steinsholt til Helgeroa - hvorfra videre ferdsel gikk med båt til Langesund. Først i 1790 kom det kjørevei fra Larvik til Eidanger, Kongeveien eller Grevskapsveien. Den var i bruk fram til ca 1860, da den ble bygd ut og lagt om på en rekke mindre strekninger. Dagens E 18 følger i store trekk de gamle veienes korridor. Flere steder trer de ulike generasjoner veier klart fram. Den eldste Kongeveien gikk over Klever, og kom inn på nåværende trasé mellom Fagerholt og Sky. Veien langs Farrisvannet til Vassvik hører til omleggingen på 1800-tallet, og er i dag spart for videre omlegginger av E18 som nå går lenger inn i landet. Videre trer den eldste Kongeveien klart fram nord for Paulertjønn og i større strekk ved Vassvik. E18 følger her veien fra 1860-tallet. Den eldste veien kan trolig også spores mellom gårdene på Solum. Kart fra tidlig 1800-tall viser et nettverk av veier mellom kollene fra gård til gård, og trolig har det vært mulig å ta seg fram over området til lands også før Kongeveiens tid.

GÅRDER OG NAVN

Gårdsområdene som blir berørt av planforslagene er Vassvik, Pauler, Vassbotn, Bakke, Bjørnø-ødegården, Nordre Eikedalen, Langklov og Solum. Andre viktige gårder i området er Sky ved Vassvik og Hobæk ved Solum.

Vassvik, Pauler og Vassbotn har navn som forteller om beliggenhet ved vann. Vassbotn betyr bunnen eller enden av vannet og er trolig egentlig navnet på Hallevannets nordøstre arm. Pauler kan ha sammenheng med pøl, pytt og i Paulertjerna har gården to markante tjern rett ved gårdstunet. Disse gårdsnavna er trolig fra etterreformatorsk tid.. Solum derimot hører til en langt eldre navnegruppe, og kan vise til gårdsetablering i førkristen tid. Solum skal komme av soleimar; og betegne et sted som har rikelig solskinn. Eikedalen er et sted bevokst med eiketrær og Langklov - klova betyr kløft, åpning, noe som passer bra med gårdens beliggenhet i den trange dalen mellom Vassbotn og Tverrfjorden.

DE ENKELTE GÅRDENE

Vassvik

Vassvik ligger på vestsiden av Farrisvannet, nord for Farriseidet. Gården ligger bak et nes som den deler med Anvik. I skillet mellom de to gårdene går det lange steingjerder. Det sentrale landskpelementet på Vassvik er den lune, lille vika og den amfi-formede dalen innenfor. Rett utenfor ligger Geitøya som hører til Vassvik. Dagens jernbane krysser "Vassvik-dalen" lavt og langt ut mot bukta. Den smyer seg fint etter strandlinja. Mot Sky i vest er Vassvik-dalen fylt opp med en stor barkfylling.

Vassvik som egen gård skal ikke være gammel, iflg. Lorens Berg kan den være skilt ut fra nabogården Sky etter reformasjonen. Gården forble kirkegods til brukerne fikk skjøte i 1847. Vassvik fikk en sentral beliggenhet i forhold til ny kommunikasjonsårer da Skiensveien ble lagt langs Farris midt på 1800-tallet.

Kart fra 1814 antyder ett bruk midt i den lille dalen framfor vika, omtrent slik bnr. 1 ligger i dag. Vassvik ble delt i to bruk i 1864. I dag er gården delt i flere småbruk, og det er utskilt en rekke boligtomter. Gårdsbebyggelse og yngre bolighus ligger spredt i et kupert landskap, som veksler mellom små jordlapper, frodig løvskog, randvegetasjon og bare fjellknauser. Bekken gjennom "Vassvikdalen" er markert med vekslende kantvegetasjon

I dag ligger det to gårdstun nede i "Vassvik-dalen"; til gnr. 4068/1 og 2. Selv om dette trolig er den eldste tunlokaliseringen i området, har bebyggelsen her et yngre preg enn på de andre bruka, Det ytre preget er mellomkrigs og seinere. Husene er i hovedtrekk lite autentiske, med unntak av en liten driftsbygning på nr. 2 som skal være fra 1903. På bnr. 1 er driftsbygningen borte, men det står flere mindre uthus i tunet. Den største verdien i dette området ligger i tunenes lokalisering i landskapet og kontakten med dalen og viken som har gitt gården navn. Det er registrert eldre hus på br.nr. 5 og 3. Særlig er bebyggelsen på bnr. 5 interessant, med intakte og typiske småbrukerhus fra 1860/70-tallet.

Pauler

Gården ligger øst for Vassbotn, på nordsiden av det østligste Paulertjønn. Pauler var visstnok bondegods til ca. 1670 og ble solgt til Gyldenløve i 1680. Opplysningene fra jordebøkene forteller om et bruk med noe åker og rydningsland og med granskog til bjelker og smålast, samt skog til kull

og husbehov. I 1746 sies det forøvrig at det ikke kan leveres kull før ungsbogen kommer opp. Utover på 1800-tallet er det opplysninger om at gården skulle levere mellom 5 og 8 lester kull til Treschow som bygselavgift. Gårdstunet har en lun og fin plassering, halv gjemt bak fjellknauser og store stein i lia ovenfor Paulertjønn. Tunlokaliseringen er gammel etter kart fra 1814 å dømme. Bygningsmiljøet er yngre med framhus og driftsbygning fra 1950-tallet. Opprinnelig preg er godt bevart. Jordveien er i dag solgt fra husene.

Boligklynga øst for gårdstunet på Pauler skriver seg fra samme tidsrom som tunet og har samme enhetlige stilpreg. Også dette er boliger for skogbetjenter.

Den gamle Kongeveien fra 1790 gikk på oppsida av Paulertjønn. Vi kan i dag følge den som oppkjørsel til de to boligområdene og som et mer urørt parti i mellom dem.

Sørvest for bolighusgruppa, ved utløpet av en bekkedal, ble det funnet en tuft/ruin og diverse kulturlandskaps-elementer under registreringen for ny E18 i 1992 (ProArk).

Vassbotn

Kulturminnene i Vassbotn er sterkt knyttet til samferdsel. Gården ligger helt nord i Hallevassdraget, ved Vassbotnfjorden. Vassbotn var skysstasjon på den gamle hovedveien mellom Larvik og Eidanger. Her var det også knutepunkt for ferdselen sørover Hallevassdraget og nordover til Kjose over Tyskhusdalen. Gjennom Tyskhusdalen har det gått vei siden tidlig 1800-tall, men ferdselen er trolig eldre enn det. Kongeveien til Eidanger fra 1790 ble lagt over Vassbotn. Veien ble utbedret og omlagt sist på 1850-tallet og dagens E18 følger den nye traséen. Ved Vassbotn kan man finne den gamle Kongeveien i urørte, sammenhengende partier flere steder: Gjennom tunområdet på Vassbotn, i en strekning mot Pauler og over jordene mot Bærum, hvor den tar av gjennom den skogklede kollen vest for Vassbotn-vika mot Hobæk. Iflg. kulturhistoriske registreringer, Ny E18 (ProArk 1992) er særlig dette siste partiet framhevet som en fin del av den gamle veien, som vil egne seg ypperlig i formidlingsammenheng og bør bevares.

Det er to bruk på Vassbotn, slik det trolig har vært etter 1700. Bebyggelsen ligger i et tett rekketun mellom dagens E18 og vannet. Gjestgivergården på gnr. 4072/2, 3 skal være fra ca 1850. Den er en del endret gjennom tidene, men ikke mer enn at alderspreget er bevart. Den står i et miljø med mange andre gamle hus. Framhuset på bnr. 1 ble bygd i 1840, men kan ha en kjerne fra 1700-tallet. Karakteren er et enkelt sveitserstilshus, med klassisistisk preg. Tunrekka utfylles av driftsbygninger, bryggerhus og andre uthus fra siste del av 1800-tallet og tidlig 1900-tall. Gjestgiveriet ble nedlagt i 1895.

I dag er tunområdet på Vassbotn sterkt presset av E18. Men den særpregede bygningsrekka utgjør et karakteristisk landemerke ved hovedveien, og åpenheten ved vannet gir god synlighet.

Om Vassbotn som gårdsnavn er fra nyere tid, kan gården likevel være eldre. Trolig het gården Draugerud i 1398. Gården lå i et vilt og ødslig landskap. Skiftet fra Draugerud til Vassbotn har skjedd etter Svartedauen. Gården ble trolig lagt øde etter pesten, men gjenopptatt da Hallevassdraget ble trukket inn i tømmertrafikken. I følge jordebøkene har gården hatt til

dels dårlig jord, men med skog til kull og gårdens behov. I 1745 leverte brukerne 40 lester kull.

Tyskhusdalen nordover fra Vassbotn er karakteristisk for sprekkedalslandskapet. Et langt, trangt daldrag som er spredt bebyggt med småbruk og hvor jordene ligger som en strime grønt i bunnen og dalsiden er preget av variert og tett vegetasjon. Landskapet er ennå preget av husdyrbruk, og her finnes bevarte bygningsmiljøer fra århundreskiftet.

Bakke med Bærum ligger like nord for Vassbotn i Tyskhusdalens begynnelse. Bakke var hovedgården, Bærum husmannsplassen. Bakke var trolig underbruk til Fritsøe hovedgård på midten av 1500-tallet og den ble grevegods fra 1671. Gården ble opprinnelig ryddet i katolsk tid, men lå øde etter Svartedauen. Treschow solgte Bakke til brukeren i 1854. De gamle husene til Bakke lå lenger opp i lia øst for nåværende bebyggelse. I dag finner vi tunet tett opp i veien, med et godt bevart framhus i sveiserstil fra 1909 og en mindre driftsbygning bygd i etterkrigstid.

Bærum

Bærum ligger helt opp i gårdsgrensa mot Vassvik. Husmannsplassen skal være tatt opp i 1790-årene. Husmannen arbeidet for grevskapet mot betaling. Treschow beholdt plassen da han solgte Bakke i 1854. Trolig trengte han plassen som bolig for skogsbetjenter. Bolighuset fra 1885 skal være satt opp for en skogbestyrer. Også brukeren som fikk kjøpekontrakt på plassen i 1931 var skogbestyrer. Bryggerhus og driftsbygning er fra århundreskiftet. Autentisiteten er relativt lav på Bærum, men bygningenes hovedpreg er intakt.

Bjørnø-Ødegården

Ødegården ligger nord for Bakke. Den har tidligere vært underbruk under Bjørnø., men ble skilt ut fra br.nr.1 i 1844. Det opplyses i jordeboka fra 1756 at under Bjørnø hører også Bjørnø ødegård med skog og eng. Av kull kan uten skade leveres 10 lester fra ødegården.

Gårdstunet ligger særlig fint til i Tyskhusdaldraget. Tett i veien og med et fint gårdslandskap rundt seg. Det eldste huset er en høyløe fra 1890. Bolighuset er fra 1925 og driftsbygningen fra 1979. Bygningene er svært autentiske og harmonerer fint i dimensjoner og uttrykk, selv om det er et stort tidsspenn mellom dem. Her dyrkes i dag høy, grøntfor og rotfrukter. Gården har storfe for melkeproduksjon samt slaktedyr.

Eikedalen

Eikedalsgårdene ligger i de østre deler av Tverrfjorden. Nordre Eikedalen ligger der Sunda tar nordover til Vassbotnfjorden. Søndre Eikedalen ligger et stykke sør/øst for nordre. Eikedalen var egen gård i 1398. At det har bodd folk her inne i ødemarken gjennom hundreårene henger avgjort sammen med tømmerhandelen. Eiketømmer var ettertraktet av hollenderne og det var gode fløtningsmuligheter nedover Halleelva og Halleelva. Samtidig har det vært gode muligheter for fehold i dette området med fine beiteforhold. Senere har Eikedalen vært underbruk under Tanum. I 1811 ble Eikedalen solgt fra Tanum i to parter og den ble matrikulert med eget gårdsnummer i 1886.

Nordre Eikedalen har nyere bebyggelse. Søndre Eikedalen har bolighus fra 1870 som ble pusset opp i 1970 da Larvik og Omegn Turistforening kjøpte husene og fikk festebrev på tomten.

Langklov

Langklov ligger omtrent midt på halvøya som deler Vassbotnfjorden og Tverrfjorden. Langklov har vært underbruk til Brunvall, men fikk eget matrikelnummer rundt 1770. Brunvall og Langklov tilhørte Gimsøy

kloster i middelalderen. Området kan på 1600-tallet ha hatt navnet Åsnes (Ormsnes?), og i jordeboka for 1667 betegnes Åsnes eller Langklov som et skogstykke. I 1701 er Langklov nevnt som bebodd rydningsplass, men uten skog av betydning; en liten mile kunne brennes. Det bodde trolig folk på Åsnes eller Langklov i katolsk tid. Gården ble sannsynligvis brukt som seter etter Svartedauen og tatt opp igjen da trelastnæringa og tømmerfløtinga igjen gjorde Hallevannet interessant. Bebyggelsen på Langklov ligger fint til i den trange dalen, eller "kloven", som har gitt gården navn. Fagernes er også et fint bosted ved vannet. Bebyggelsen har småbrukspeg og er av relativ ny dato. Bygningene er i dag skilt ut som egne tomter. Prosjektet mangler detaljkunnskap om bebyggelsen.

Solum

Solum er den største gården i området med et gårdsområde som strekker seg fra Vestmovannet, langt nordover mot Kroken i Kjose og avgrenses mot vest av fylkesgrensa.

Solumbruka ligger samlet i en åpen, men liten grend ved den gamle hovedveien mellom Larvik og Skien (og dagens E 18) - omtrent halvveis mellom Vassbotn i øst og Nøklegård på Telemark-sida.. Det kommer ned en nord/sør-gående bekkedal ved gården og Solumdammen ligger i dalen nord for gården. Kart fra 1825 har antydning en sag eller kvern ved denne bekken. Solum ble før reformasjonen eid av Gimsøy kloster. Den ble solgt til Gyldenløve i 1694. På 1600-tallet hadde gården blant annet betydelig eikeskog. I opplysninger fra jordebøkene heter det i 1667 at gården har noe jord, skog av gran og furu til sagtømmer og huggenlast. I 1730 hadde gården skjønn skog og der fattes aldri kull. Den leverer årlig 400 lester kull, men kan egentlig levere betydelig mer. Brukerne opplyser at de ikke kan få fram tømmer til Fritzøe sagene fordi veien er for lang. Fra 1700-tallet er det opplysninger om at brukerne solgte trelast på egenhånd, men ble stilt for retten for denne ulovlighet.

Gården ble delt i to bruk i 1690-årene. Før 1840 var gården delt i fire bruk. Tunområdet er en liten øy av havasetninger inn i grunnfjelsområdet. Tunene ligger på rad litt opp i mot skogkanten. Gnr. 4076/ 7 og 8 ligger nokså samlet, 4076/ 3 og 4075/5 hver for seg, et stykke vest for disse. Gårdsbrukene viser en typisk og karakteristisk bygningsmessig variasjon, med framhus, bryggerhus, høsehus og driftsbygninger bevart. Bygningsmiljøet preges av sveitserstilshus fra århundreskiftet og 1910-tallet. Småbrukskarakter og autentisiteten i detaljer middels. Det er bare på bnr. 8 det er registrert hus fra før 1900. Rundt bebyggelsen er det et variert og fint gårdslandskap. Den største interessen ved Solum knytter seg til helheten i gårdstunområdet, i samspillet mellom enkelttuna og i den lille grenda mot de store naturområdene rundt.

Ved gården er det et jorde som kalles Dalaløkka. Navnet forklares med at omreisende hestehandlere hadde hestene på beite her. Det har trolig vært skysstasjon på Solum, men her er ingen direkte opplysninger om det.

Vestmovannet

At Solums gårdsområde favner både store skogvidder og en lang strandstripe ved Vestmovann må ha vært en verdifull ressurs for gården. Kart fra tidlig 1800-tall viser veiforbindelser fra Solum til Vestmovann og i den andre retningen fra Solum til Kroken i Kjose. Senere kommer rideveien, Treschows oppsynsvei, inn på de samme linjer. Hallevassdraget i seg selv har hatt stort økonomisk betydning i skogbruksnæringa og for allmen ferdsel. Området har et stort potensiale for kulturminner knyttet til tømmerfløting m.m. Det vil være rimelig å sette plassene ved vannet i denne sammenheng.

Garsvei og Elva

Solum har hatt tre underbruk, Konnerød, Garsvei og Solli. I Garsvei bodde det folk tidlig på 1700-tallet. Det gjorde det visstnok også i Solli. Det nevnes derimot ikke folk i Konnerød. Solli lå midtveis mellom Solumtuna og Vesmovannet. Her har vi ingen opplysninger om hus. Garsvei ligger i en liten bukt ved Vestmovann. Det er avtegnet bebyggelse på ØK. Ingen opplysninger. Elva heter en annen liten bebyggelse på Solumgrunn som er avmerket på ØK nede ved Vestmovann. Ingen opplysninger om historie eller hus.

**FORNMINNER OG
ARKEOLOGISKE FUNN**

I dette sprekkedalslandskapet mellom Larvik og Langangen er det registrert få nye fornminner og arkeologiske funn i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen". Skogsområdene som i nyere tid har spilt en stor rolle både økonomisk og sosialt viser i dag ingen synlige spor etter kontinuitet i utnyttelsen av naturressursene tilbake til middelalder og jernalder. Vi kan imidlertid ikke avskrive, på bakgrunn av manglende funn, at disse arealene også har vært i bruk i jernalder og middelalder. Rester etter udaterbare tufter skal ifølge avmerkingener på økonomisk kartverk og orienteringskart finnes bevart innenfor området. Tuftene er ikke kontrollert av oss da de ligger utenfor traseområdene. Det ville imidlertid være svært interessant å undersøke om dette kan være rester etter gårdsanlegg som ble lagt øde i jernalder eller middelalder. Gårder som har stavelsen - øde i navnet, som Ødegården nord for Vassbotn, kan være et eksempel på en gård som har ligget øde i jernalder eller middelalder. Ødegården var i middelalder kalt Bjørnø Ødegården. Andre gårder som også er nevnt i middelalderkilder er Sky, Solum, Hobæk, Eikedalen og Vassbotn/Draugerud. På ingen av disse gårdene er det registrert faste fornminner eller oldsaker som kan gi antydninger om en gårdsbosetning her allerede i jernalder.

Lettere, men allikevel svært arbeidskrevende er det å finne sporene etter en steinalderbosetning i disse områdene. Fra tidligere var det kjent svært få steinalderboplasser mellom Farris og Langangen. Innenfor vårt registreringsområde var det bare et sted gjort slike funn, nemlig ved Vassvik. En slik funnfattigdom hva gjelder bosetningsspor fra steinalderen skyldes nok i stor grad at det har foregått svært få systematiske steinalderregistreringer i dette området. Sprekkedalslandskapet mellom Farris og Langangen har imidlertid totalt sett et høyt potensiale for bosetningsspor fra flere perioder i steinalderen.

Ved Vassbotn ble det i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" registrert 2 nye steinalderboplasser og et funnsted for flint. Boplassene ble lokalisert på rundt 95 m.o.h og ligger på begge sider av det som dengang var en nord-syd-gående fjordarm som skar seg innover ved Vassbotn. Samme sted men i en potetåker som i dag ligger 65 m.o.h. ble det også funnet spor etter en steinalderbosetning i form av et avslag av flint. Kanskje har det ligget en boplass akkurat på dette stedet som senere er blitt ødelagt ved dyrking? Ved nordre Eikedalen ble det også gjort løsfunn av flint i åker ved våre registreringer. Basert på strandlinjedateringer for søndre Vestfold regner vi at disse nye registrerte steinalderboplassene/lokalitetene har tilhørt en mesolittisk fangstbosetning som levde ved sjøkanten og utnyttet de jakt-, fangst- og fiske-ressurser som dette rike kystlandskapet ga dem.

Trasekartene som ble brukt i felt sesongen 1993, ved registreringene for prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" er senere betydelig endret

og nye registreringer i berørte områder bør gjennomføres for å avklare eventuelle konflikter med uregistrerte automatisk fredete kulturminner.

VURDERING

I slike marginale utmarksområdet får alle spor etter menneskelig virksomhet spesiell verdi. Når det gjelder gårdstunene og plassene fra "nyere tid" så har mange bygninger og tun knapt stor kulturhistorisk interesse isolert sett, men tunene er viktige for opprettholdelsen av det kulturlandskapet som er knyttet til jordbruk, skogbruk og ferdsel. I dette tynt bebygde området er det særlig viktig å ta hensyn til de kulturminner som fremdeles skaper et levende kulturmiljø og opprettholder et variert kulturlandskap. Områdets kulturminnestruktur belyser forskjellige elementer fra dets historie på en fin måte.

Det ferdselshistoriske innholdet i kulturminnene ved Vassbotn gir dette miljøet en spesiell verdifull dimensjon. Her er flere elementer som gir Vassbotn spesiell verdi som ferdselsminne, et eldre bygningsmiljø, "lesbar" beliggenhet tett ved hovedveien, intakte partier av den eldste Kongeveien og tilnytningen til et landskap som har satt strenge betingelser, men også muligheter for ferdsel både til lands og til vanns. Her er enkeltminner med stor kunnskapsverdi og et samlet miljø med stort potensiale for formidling og opplevelse.

Langklov, Eikedalen og plassene langs Vestmovannet er del av Hallevassdraget og har et stort potensiale for kulturminner knyttet til ferdsel og tømmertrafikk på vassdragene. Solumgrenda er trolig det miljøet som best viser den opprinnelige, gamle gården i dette området. Mens småbruka innenfor Vassboten mer er knyttet til Fritsøgodsets behov for arbeidskraft i eldre tider.

Gårdsbruk og boliggruppe i enhetlig 1950-tallsstil på Pauler er særlig knyttet til skogbruksnæringen i etterkrigstid, og viser Treschows godsets behov for arbeidskraft til skogbruket. Men Paulertunets beliggenhet i landskapet dokumenterer og så sen og marginal bosetting i området.

Utenom de nevnte kultuminner og lokaliteter har området et stort potensiale for funn av bosettingsspor fra forhistorisk tid, spesielt steinalder og nyere tids utmarksminner av ulike slag. Det finnes utallige kullmiler, skogsveier, tufter etter skogshusvære og annet som forteller om den industrielle utnyttelsen. Iflg. "Prosjekt kulturlandskap i Larvik kommune" er det også påvist en rekke seteranlegg og annet som forteller om bønders bruk av området.

VIRKNING/KONFLIKTVURDERING

Hovedtrekk

Trase T1 utgjør den tilnærmet rette linje mellom Larvik og Eidanger og går med unntak av et par korte dagstrekninger i fjell. Trase T2 utgjør en tilnærmet direkte løsning med tilpasninger til en del øst-vestdrag i det kupert terrenget som gir en del dagstrekninger. Fra Nøklegård vestover over Langangen til Eidanger er traseen sammenfallende med T3. Trase T3 utgjør det sørligste trasealternativet.

T3 er lagt langs den øst-vest gående Tverrfjorden og Vestmovatn og utnytter dette landskapsdraget. Sekundært er imidlertid det småkuperte landskapet preget av koller, forsenkninger og viker, slik at inngrepene i

landskapet og antallet korte tunneler blir stort. Traseé T4 er det nordligste alternativet over Kjose og berører dette kulturmiljøet bare i Vassvik.

ALTERNATIV T1

Dagstrekning Ødegården

Meget kort dagstrekning på 75 meter nord for Vassbotn. Traseen blir liggende på en ca 5 meter fylling og vil derfor ikke utgjøre noen stor barriere i dalløpet. Veien kan føres i undergang. Deponi av store tunnelmasser må anlegges i området.

Ødegården er et av de best bevarte småbrukstuna i dette daldraget som på grunn av de gamle allfarveiene og beliggenheten mellom Kjose og Vassbotn er et av de viktigste i kulturhistorisk perspektiv. Det tilhørende jordbrukslandskapet i dalen har småskalapreg og er variert. Det langstrakte dalgangspreget er et karakteristisk element. Om inngrepet kan holdes under "barriere" nivå, sees ingen store konflikter. Potensiale for bosetningsspor fra forhistorisk tid og middelalder. Massedeponi kan innebære store konflikter med kulturverninteressene.

ALTERNATIV T2

Dagstrekningen Paulertjern

Dagstrekningen blir liggende i skjæring helt fram til selve Paulertjern passeres. Den nye E 18 må således legges over sporet, men pga. skjæringen vil overgangen bare ligge ca 5 meter over terrengnivå med brukbare muligheter for tilpasning. Bebyggelsen på Pauler er utsatt, men kan antakelig ved en tilnærmet vertikal fjellskjæring bli stående. Bebyggelsen vil i så fall bli liggende helt ut mot en opptil 10 meter høy fjellskjæring.

Pauler har et enhelig bygningsmiljø fra 1950-tallet, som med boliggruppe og småbruk dokumenterer forhold for Treschow-godsets skogsarbeidere i nyere tid. Her er også Kongeveien som viktig ferdselsminne og et kulturminneinnhold som forteller om marginal bosetting. Inngrepet vil direkte berøre hustuft etter plass eller småbruk og skjære over et intakt parti av Kongeveien. Det er negativt for landskapets kulturhistoriske innhold at sammenhengen mellom Pauler gård og Paulertjern brytes. Inngrepet ved skogarbeiderboligene er også negativ. Inngrepet vil samlet komme i store konflikter med kulturverninteressene.

Trasekartene som ble brukt i feltsesongen 1993, ved registreringene for prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" er senere betydelig endret og nye registreringer i berørte områder bør gjennomføres for å avklare eventuelle konflikter med uregistrerte automatisk fredete kulturminner.

Dagstrekning Vassbotn Bærum

Ca. 200 m lang dagstrekning midt mellom Vassbotn-bebyggelsen og Bærum-tunet. Sporet ligger i terrengnivå og dette medfører at FV70 må føres over sporet. Denne ligger langs den ene dalsiden og skulle kunne gis en god tilpasning.

Kulturminnene i Vassbotn er først og fremst knyttet til ferdselshistorie. Elementene er den gamle skyss-stasjonen på Vassbotn og dennes beliggenhet i forhold til naturgitte forutsetninger som Hallevassdraget og dalføret nordover, samt flere generasjoner veier med et særlig fint og urørt parti av Kongeveien fra 1790 som det viktigste. En overskjæring av Kongeveien vil medføre en direkte konflikt med svært viktige kulturverninteresser. Konflikten med landskapets kulturhistoriske innhold som følge av barriere mellom Vassbotn og daldraget nordover bør i noen grad kunne avbøtes.

Muligheter for konflikt med automatisk fredete kulturminner, steinalderboplasser.

Dagstrekning Solum

Sporet ligger i terreng høyde forbi Solum-tunene og går deretter på liten fylling over bekkedalen før den skjærer inn mot tunnel-påslaget i vest. Traseen går svært nær (10-30 meter fra) de tre tunene 4076/5, 4076/3 og 4076/7,12, men blir liggende noen meter lavere enn tunområdene. På tun 4076/8 blir driftsbygningen direkte berørt. Det kan være mulig å justere sporet noen ti-metre lenger unna de tre tunene nord for sporet, med dette vil medføre utslettelse av bebyggelsen 4076/8. Ny tilførselsvei for de tre tunene på nordsiden må krysse sporet omtrent ved tunnel-påslaget i øst og legges tett inntil sporet.

Solumgrenda representerer de gamle gårdsbrukene i et ellers marginalt og "industrielt" skogsbruksutnyttet område. Bebyggelse og gårdslandskap er variert og interessant. Grenda utgjør også et levende kulturlandskapsinnslag i et ellers karrig område. Inngrepet vil direkte berøre hus og tunggruppe samt avskjære andre fra dets jordvei. Det karakteristiske helhetspreget i grenda vil ødelegges. Potensiale for bosetningsspor fra forhistorisk tid. Inngrepet vil innebærer store konflikter med kulturverninteressene.

ALTERNATIV T3

Dagstrekningen Eikedalen-Langklov

Ved det østlige tunnelpårugget passeres bekk og vei i to trange søkk før den etter en 500 meter lang skjæring munner ut i et langsgående dalsøkk nord for nordre Eikedalen. Sunda passeres på lav bru. Småkupert landskap og kort tunnel gjennom Aspelhogda.

Etter lav bru over vik sør for Langklov blir tunområdet på Fagernes direkte berørt. Grinibukta krysses likeledes i bru før tunnel-påslaget. Kartet viser et enkelt hus 60 m nord for sporet. Driftsvei til Garsvei må legges om for å unngå kryssing i plan.

Hallevassdraget har spilt en viktig rolle i utviklingen av området. Inngrep i strandsonene kan lett komme i konflikt med enkeltminner som forteller om dette. Området er ikke nøye nok undersøkt til detaljkunnskap om slike. Barrierer mellom de tilgrensende småbruka og plassene og vannet vil komme i konflikt med landskapets kulturhistoriske innhold. Stort potensiale for forhistoriske bosetningsspor ved nordre Eikedalen.

Dagstr. Gardsvei-Jammerklova

En ca. 100 meter lang dagstrekning vil gripe direkte inn i tunet på plassen Garsvei. Vassenden gammelt tunområde(?), nå ingen bebyggelse. Traseforslaget passerer 40 meter fra tunområdet til Elva. Med unntak av enkelte hytter langs Vestmovatnet går traseen videre gjennom ubebygde landskap. Elva naturreservat passeres.

Samme forhold gjelder som for strekningen ovenfor, Eikedalen-Langklov. Sammenhengen mellom gården Solum, og de direkte konsekvenser for avtegnede gamle plasser nede ved vannet på Solum-grunn, forsterker om mulig konfliktpotensialet enda mer. Det samme gjør de sammenhengende gamle skogdriftsveien som går over Solumområdet fra nord til sør.

ALTERNATIV T4

Dagstrekningen Vassvik

Alternativet krysser bunnen av "Vassvik-dalen" på en ca 200 m lang lav fylling. Den ligger midtveis mellom det nederste Vassviktunet og eksisterende jernbane.

De viktigste verdiene i området knytter seg til forholdet mellom gårdstuna i dalen og deres landskapsmessige plassering i forhold til den lille vika. Muligheter for konflikt med bosetningsspor fra forhistorisk tid, særlig steinalder. Inngrepet vil i forhold til de nyere tids kulturminnene skape en begrenset konflikt av lokal betydning.

Kulturmiljø 03 Langangen

PARSELL	T, lenke T1, T2, T4
KOMMUNE	Porsgrunn
GNR	19, 20, 21
KARTBLAD	Prosjektkart 46, 47

FØRREFORMATORISKE KULTURMINNER

0805/03/CE 026-5-2/41	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/42	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/43	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/44	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/45	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/46	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/47	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/48	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/49	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/50	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/51	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/52	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/53	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/54	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/55	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/56	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/57	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/58	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/59	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-2/60	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/3	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/4	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/5	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/6	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/7	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/8	Steinalderlokalitet
0805/03/CE 026-5-4/9	Steinalderlokalitet

NYERE TIDS LOKALITETER

0805-03-01	Nøklegård
0805-03-02	Lønnebakke
0805-03-03	Ønna
0805-03-04	Blåmyra
0805-03-05	Gunnarsrød
0805-03-06	Lysnes
0805-03-07	Fredheim

AVGRENSING

Kulturmiljø 03 er avgrenset i forhold til alternativene T1, T2/T3 og T4's dagstrekninger fra fylkesgrensa mellom Vestfold og Telemark og vestover forbi Langangen. Området omfatter trasenees ulike krysningsteder over fjorden/dalen. Tunnelpåslegene vest for Langangen er vestgrense for området.

VERNESTATUS

Automatisk fredete kulturminner på Nøklegård, Sundsåsen, Langangen, Vestgården og Lysnes.

NATURGRUNNLAG, AREALBRUK

Området fra Larvik til Eidanger er et skogkledd grunnfjellsområde. Det karakteriseres gjerne som et sprekkedalslandskap. Daldragene går ofte nord/sør eller sør/øst. Bosetningen i området er spredt. Små, men langstrakte dalfører med småbruk og spredte jordlapper er karakteristisk. Det er kun de største daldragene som har gitt grunnlag for jordbruksbosetning. I jordbrukssammenheng er dette marginale områder som har ressursene i skog og utmark som forutsetninger for drift. Langangen er den største og mest karakteristiske av de trange dalene som parsellen må krysse. Fjorden og daldraget Langangen - Ønna - Marka utgjør et særpreget landskapsnitt fra kyst til innland som har satt sine spesielle betingelser for bosetting og næring: Kombinasjoner av jordbruk, skogbruk, ferdsel, trevare, skipsbygging, istrafikk og garveridrift.

Dagens viktigste kommunikasjonslinjer er E18 og FV01 til Oklungen samt Langangsfjorden for båttrafikk.

Langangen tettsted

Sentrum i området er tettstedet Langangen. Det ligger på overgangen mellom fjorden og det trange sundet inn til Ønna. Her er kirke og tettstedbebyggelse. I Langangen finnes flere generasjoner ferdselsminner etter hovedveien fra Larvik til Eidanger - Skien.

Ønna

Ønna er et særpreget område, der det ligger som en "saltvannsinnsjø" innenfor det trange sundet. I Ønna er det jordbrukslandskapet som dominerer. Fra Ønna strekker Marka seg nordover, med en smal og lang elvedal nesten helt opp til Oklungen.

HISTORIKK OG BESKRIVELSE*ferdsel*

Det er naturlig at de nye planene for jernbanen ofte går gjennom områder hvor ferdselshistorien har vært en vesentlig del av stedets historie. Dette gjelder ikke minst for Langangen. De langstrakte vassdragene har fra gammelt av gitt grunnlag for ferdsel nord/sør, men fra naturens side er det gitt dårligere betingelser for den reisende som ønsker å krysse området øst/vest. Den vanlige ferdselsleia på 15- og 1600-tallet gikk ennå om kysten, fra Brunlanes rundt Eidangerhalvøya opp Langesundsfjorden. Biskop Jens Nilsen bruker innlandsvannene Oklungen /Farris når han skal fra Skien til Fritsø i 1596. På 1660-tallet var Kongeveien mellom Christiania og Larvik bygd. Den første kjøreveien videre sørover fra Larvik kom i 1680 og gikk over Steinsholt til Helgeroa - hvorfra videre ferdsel gikk med båt til Langesund. Rundt 1765 gikk det to hovedveier eller Kongeveier østover fra Eidanger. Den ene veien gikk oppover Bjørkedalen, over Oklungen og ned til Bakke i Kvelde sogn. Herfra måtte man videre over Farrisvannet. Den andre gikk over Lannerheiene med fergeforbindelse over Langangen og videre til Larvik grevskap. Veien over Langangen og videre østover til Brunlanes blir i 1785 beskrevet som svært vanskelig og bestående av myrer, daler, klever og bakker.

de eldste kjøreveiene

Forbedringer av veien ble påbegynt i 1791 og fullført åtte-ni år senere. Det ble bygd bru over Langangen og det gamle fergestedet ble nedlagt, men alt i 1825 ble brua kassert: Trekonstruksjonene råtnet og fergemannen fikk igjen arbeid. Ny steinbru ble ferdig i

1833. Kongeveien fra 1790 var i bruk fram til 1857 - 60. Da ble den utbedret og lagt om en rekke steder. I Kokkersvollbakken ble det bygd en fint oppmurt svingbru. Nye utbedringer kom i 1877 - 80 og flere siden. De gamle brukarene finnes i dag ved siden av en ny bru over Langangen og i Korketrekeren er det flere lag veiingeniørkunst. Med det store bruspenet til E 18 høyt over tettstedet er Langangen et kulturmiljø som dokumenterer flere lag ferdselshistorie i vanskelig terreng.

skyss-stasjoner

Ved de gamle hovedveiene lå det skyss-stasjoner og gjestgiverier. For hver skyss-stasjon var det et bestemt antall gårder som var pliktige til å yte skyss. Til Langangen var det i 1774 knyttet 15 gårder og 21 hester til skysstraffikken. Det gikk skyss fra Langangen til Vassbotn i Brunlanes. Langangen var det største gjestgiveriet og skyss-stedet.

Forlengelsen av Vestfoldbanen fra Larvik til Eidanger/Porsgrunn i 1882 ble lagt i en stor sløyfe utenom det vanskelige kollelandsakpet.

Foruten hovedveiene var Langangen forbundet med opplandet ved en vei på vestsiden av Ønna og langt oppover Marka mot Oklungen. Dessuten har det gått en mindre skogsvei over Langangseteren til Putlandsdalen og Kjose. Begge disse vises på kart fra 1849. De var viktige for tømmer- og kultransport til utskiping i Langangen. Kart viser også gammel veiforbindelse langs vestsiden av Langangen - Ønna.

Tettstedet Langangen

Langangen var sundsted for hovedveien til Eidanger og Skien. Alt ved midten av 1800-talet var det kommet en konsentrasjon av småhus nede ved sundet. Bebyggelsen er i hovedsak bygget som strandsitterstuer, husmannsplasser, småbruk, samt tettstedsbebyggelse som landhandleri og kirke, blandet med moderne villabebyggelse. Her var også gjestgiveri og skyssstasjon. Stedet gav muligheter for mye slags arbeid. Her var behov for mange jord- og steinarbeidere til anleggsarbeidet ved hovedveien. I tillegg var det rundt midten av 1800-tallet en stigende handel med tømmer. Dessuten kom de første isforretningene i gang. Her trengtes mange folk til tømmer, sag, is og stuearbeid. En stor del av bygningsmassen er fra 1880-90-årene. Generelt er den gamle bebyggelsen preget av sveitserstilen.

gårder og navn

Området berører i hovedsak fem matrikelgårder: Langangen, Nøklegård, Sundsåsen, Halvarp og Skjegge, hvorav de tre første er de som blir berørt av inngrepene. Navnene forteller om naturforholdene og bruken av området. Langangen betyr den lange fjord, siste ledd angr er fjord. Sundsåsen mener Rygh er åsen ved sundet, noe som skulle beskrive beliggenheten bra. Halvarp kan ha med fiskeredskaper å gjøre, et sted hvor man haler in varpet (kastet). Den nordligste delen av fjorden heter Ønna. Navnet Ønna har sammenheng med øde og knyttes til ødegård. Ønna er da også navn på et bruk under Sundsåsen som senere kom under Langangen. Bruket har trolig røtter tilbake til middelalderen. Nøklegård kommer av Mykligård som betyr storgården. Skjegge er en enslig beliggende liten skoggård på grensa til Eidanger. Navnets bakgrunn er uforklart.

gårdsområder og ødegårder

Gårdene i området dekker alle over store skogarealer, men Langangen er den langt største med gårdsområde fra Ønna til fylkesgrensa. Dette store arealet har nok sin bakgrunn i at dette var typiske ødegårdsområder etter Svartedauen. Iflg. bygdeboka var det bare Langangen som ikke lå øde her, og de gamle nabogårdene ble da lagt inn under denne matrikkelgården. At sundet i Langangsfjorden var en viktig ressurs, reflekteres trolig også i at eiendommene til Langangen, Sundsåsen og Halvarp møtes her, foruten det store Bjørkevoldgodset med Kokkersvold.

eierforhold

Med unntak av Sundsåsen, som tidlig kom i bondeie, var gårdene statsgods og lå under lagretten i Skien. I 1801 ble mye av godset solgt til oppsitterne. På 1830-tallet var det en viss eiendomskonsentrasjon under bnr. 1 på Langangen, hvor eieren satt med flere bruk og gårder i distriktet som underbruk. Men ellers preges området av mye bruksdeling i gårder og småtomter av ulike slag - noe som har sin bakgrunn i et mangesidig næringsliv som etterhvert grodde opp rundt det gamle sundstedet .

Rike naturressurser i form av store skogområder, tilgang til havet og sentral beliggenhet til alfarveier har preget utviklingen til både gårder og tettsteder i området.

Langangen, slik den ligger til, har nok tidlig kommet inn i tømmerhandelen med utlandet. Fra 1600-tallet er det opplysninger om at eikeskogen var uthugget .Det har vært drevet adskillig kullbrenning i Langangen. Deler av området falt innenfor Fritsø jernverks sirkumferese. Det ble også brent kull og solgt til andre jernverk. I den forbindelse bodde det både kullfoged og kullskrivere på Langangen gård i 1770-årene. Bøndene på Langangen og Sundsåsen engasjerte seg i sagbruk, skipsbygging og istrafikk.

Skipsverft

Det har vært flere skipsverk i Langangen. Her var det god tilgang på skog samtidig som det var lett å få båtene ut i rom sjø. I 1854 ble briggen "Frithjof" bygd på Langangstranda og i 1868 ble barken "Polykarp" bygd på verven som lå på Sundsåsens grunn, ved brua og riksveien. Briggen gikk i fast rute under Krimkrigen fra England til Krim med kull. Også i Ønna ble det bygd båter på 1800-tallet.

GÅRDER OG STEDER**Nøklegård**

Nøklegård er en av de østligste av gårdene i Eidanger og ligger ca 2.5 km øst for Langangen. Bebyggelsen ligger i et lite dalføre som strekker seg østover fra bunnen av Langangsfjorden. Nøklegårdsbebyggelsen ligger som en samlet liten grend inne i skogen, med gårdsbruk og utskilte boligeiendommer i en stor klynge, men skilt av fjellknauser og koller i det småkuperte terrenget. Nye E18 stryker tett forbi bebyggelsen, mens den gamle hovedveien gikk gjennom tunområdet.

I 1801 hadde gården to brukere som fikk kongelig skjøte på hvert sitt bruk. Brukene lå samlet til ca 1830. I 1904 skjedde en gårdsdeling mellom brødre som førte til flere bruk. I dag er det fire gårdsbruk, men tre driftsenheter på Nøklegård. Bygningemiljøet er variert, og har mange hus fra før 1940. Her er

bolighus fra tidlig 1800-tallet og mange fra århundreskiftet.

Nøklegård har hatt flere husmannsplasser, Skjeggerønningen som lå på veien opp mot Skjegge, ble skilt ut som eget bruk i 1904. Alle bygninger er brent ned, men det skal finnes tufter. Leirhølen lå få meter fra E 18, der bekken svinger ved Kreken. Denne plassen lå trolig ved tunnelpåhugget for T3, der denne kommer ut i dagen ved Nøklegård.

Det små småkuperte terrenget gir forutsetninger for et variert og spennende kulturlandskap. Her er mange eldre kulturlandskapselementer bevart. Innmarka til Nøklegård ligger med mindre jordstykker spredt mellom koller og områder med beitemark. Et slikt område er daldraget nord for bebyggelsen med Nøklegårdsbekken. Her ligger jordstykkene Øgarn og Struten, ved E18 Slåttane. I retning Lønnebaker ligger Vintermyra og Lillelaet, hvor det kan være rester etter utløe.

Skogbruket var viktig på Nøklegård. I 1860 årene ble det bygd sag i Nøklegårdsbekken. Den var i drift til 1890. En kjenner ikke til rester.

Det skal være mange kølabonner i området.

Langangen

Langangen var lensmannsgård i begynnelsen av 1670-årene. Gården hadde to brukere rundt 1700 og i 1747 var det tre oppsittere.

Ved skifte i 1770-årene er det opplyst at gården hadde et betydelig dyrehold. Gården hadde lastebruk og det var seks hester i boet. Det nevnes båt med seil og fokk.

Eieren av bruk 1 var allerede tidlig på 1800-tallet blitt en betydelig skogeier. I 1833 hadde han hånd om bruk på Nøklegård, Lanner, Tveten nordre, Rud nordre, Gudsfred med herredets største møllebruk, Lønnebakke samt hovedbruket på Langangen. Under krigen mot England bygde han flere fartøyer for trelasteksport noe som ga stor fortjeneste. Skipene ble bygd på Langangstranda. Rundt 1880 gikk eieren av Langangen sammen med en rekke andre konkurs, og han måtte gå fra gård og grunn.

I 1923 ble hovedbruket på Langangen delt mellom sønner på gården. Brukene Lysnes og Vestgård ble etablert da..

Langangen Nedistua

Den gamle gårdsbebyggelsen på Langangen gård ligger til Ønna, to, tre km nord for tettstedet. Gårdstunet ligger på en liten slette under Stueåsen, der elva fra Gunnarsrød renner ut i fjorden. Her lå tunet til det gamle "Hovedbølet" bnr. 1. Her lå også "Skovridderboligen" fra 1770-tallet som ble bygd for kullfogden. Etter at skovridderen flyttet ut ble huset leid ut til garvere. Tomten og husene ble skilt ut som bnr. 2 midt på 1800-tallet og var utgangspunkt for Garveriet. Det ble bygd våningshus, garveri og stampe, den siste ved Gunnarsrødfossen. Framhuset på bnr. 1 er fra annen halvdel av 1700-tallet, med fløy fra 1860, i vinkel, kalt "Nystua". I dag er det en blanding av nye og gamle uthus i tunet. Wergelandhuset, som ligger ved strandkanten er fra 1870-tallet og er bygd for behandling av østers. Garveriet på bnr. 2 var i drift til mellomkrigstiden. Garveribygningen ble revet for få år siden, men

det finnes rester i bekken etter steinsettinger i forbindelse med garveriet. Tunet ligger fint i landskapet, og selv om det etterhvert er kommet mye nytt i bygningsmiljøet, inngår det som en viktig del av kulturlandskapet rundt Ønna. Blandingen av gårdsbebyggelse og kulturminner etter industrivirksomheter er interessant, og kan fortsatt spores.

Langangseter Oppistua

Langangseter var en gammel seter under Langangen, men ble tidlig gårdsbruk og selveierbruk fra 1801. Gården ligger 2,5 km nord for Langangen og er omgitt av store skoger. Bolighuset er bygd i 1940, uthus med fjøs, stall og løe er fra 1903. Sagbruk ble bygd i 1928. En deling i 1825 dannet utgangspunkt for to nye Langangenbruk; Gunnarsrød og Sjørønningen - senere del av Vestgård.

Gunnarsrød

Gunnarsrød ligger i daldraget langs Gunnarsrødbekken nord/øst for Langangen Nedistua. Gunnarsrød hadde trolig gammel bosetning, men ble lagt øde etter Svartedauen. Øvre Bjørndalen, hvor det er registrert en hustuft, trolig fra middelalder, hører til Gunnarsrød. I 1825 da det igjen flyttet folk hit, ble det gamle bryggerhuset fra Langangen flyttet til stedet og satt opp på vollen ovenfor "fossen" og barkestamp og brukt som bolighus til det ble satt opp nye inn- og uthus.

Det eldste huset er bryggerhuset som ble flyttet fra Langangen. Bolighuset er fra 1876 og driftsbygningen fra 1927. I bekken skal det være rester etter stampa og kanskje gårdens bekkervev - som lå ca.40 m sør for husene.

I 1842 ble Sjørønningen solgt til br.nr. 1 og brukt sammen med dette. Ved delingen av br.nr. 1 i 1923 ble mesteparten av det tidligere bruket Sjørønningen delt fra og fikk navnet Vestgård, br.nr. 13.

Vestgård/ Sjørønningen

Vestgård ligger på østsiden av Ønna et stykke nord for Langangen gård. Bruket har sin bakgrunn i gårdsdelinger i 1825 og 1923. Her ble bygd nytt bolighus i 1924, og året etter ble det bygd nytt fjøs inntil en gammel høyløe. I 1950 ble det bygd sag på bruket. Vestgård har et svært fint og autentisk bygningsmiljø i sveitserstil, og ligger som et godt synlig og viktig element i det åpne kulturlandskapet rundt Ønna.

Lønnebakke

Lønnebakke er den sørligste av Langangen-bruka og ligger for seg på en høyde i skogen. Gårdsveien går over Lysnes. Lønnebakke er en av de gamle ødegårdene som ble solgt brukeren i 1801. På 1830-tallet hørte den til Langangen bnr. 1 og ble drevet en tid av forpaktere og husmenn.

Gårdens bolighus er bygd 1947, bryggerhuset er egentlig det gamle bolighuset på plassen Kjennåsen som ble flyttet til Lønnebakke i 1933. Uthuset er bygd i 1928. Stabburet er gammelt. Våningshuset er noe endret i detaljene. Kulturlandskapet ved Lønnebakke er særlig preget av lyse fine beitehager i et kupert terreng og over et stort område.

Til Lønnebakke lå Solberg, som ligger lengst øst på eiendommen, og i mange år var seter for Lønnebakke. Solberg skal, iflg.

historiske kilder, ha bosetningshistorie eldre enn Svartedauen. Under Lønnebakke lå også plassen Dammen i østre kant av eiendommen inn til Nøklegård. På Solberg står ett hus. Det er ikke undersøkt om det finnes rester etter Dammen.

Iseksport

Fra 1887 ble det drevet iseksport fra Lønnebakk-tjønnen. Isen ble kjørt et stykke med hest og siden sendt ned i renne i sundet. Det var en motbakke av tømmer og planker som skulle bremse isen idet den kom ned lia i stor fart.

Lysnes

Lysnes ligger sør for Langangen gård, på høydene øst for Ønna der den er på sitt smaleste. Bruket ligger ved gårdsveien til Lønnebakke. Lysnes har sin bakgrunn i en gårdsdeling i 1923. Både inn-og uthus er fra 1925. Men her som på Gunnarsrød, var det første huset som ble bygd et tilflyttet eldre bryggerhus. Bygningstiljøet er preget av sviterstilen og utgjør et karakteristisk innslag i åsene rundt Langangen.

Fra Lysnes og sørver mot Langangsundet er det spredt eldre småhusbebyggelse. Ved veien til Ønna, vest for, og rett under tunet på Lyshaug, ligger to slike små stuer bygd for arbeider og handverker. Gnr, er 20/34, og 20/1. Eiendommene kalles begge for Ønna. Det ene er satt opp i 1887, det andre er udatert. Begge er så sterkt ombygd at de har mistet sitt alderspreg. Det er bare plasseringen ved veien som tilsier at det hører med til den eldre bebyggelsen i Langangen.

Plasser under Langangen

Det lå to husmannsplasser innenfor selve gårdsområdet. Lengst ute ved sundet lå Nyhavn. Rønningen og Lønnebakke nevnes som husmannsplasser i 1725. På 1800-tallet nevnes plassene Ulsbru, Kjennåsen og Smedstua. Ved Rønningen er det en rekke bolighus som er bygd i 1870-90-årene.

Sundsåsen

Sundsåsen ligger nord for Langangsfjorden på vestsiden av Ønna. Bebyggelsen ligger langt inn der vannet og landskapet brer seg ut. Det er to tunområder. Øvre Sundsåsen ligger på en høyde med god utsikt til flere kanter. Nedre Sundsåsen ligger lavere og lenger inn i dalen. Gården ble delt mellom to brødre i 1831, men alt i 1711 var det to oppsittere her. Gårdens hovedveiforbindelse går gjennom Sundsdalen fra Sundet. Det er gamle hus i begge tun, med på nedre Sundsåsen 19/32 er tunet skilt fra jordveien. Her står et gammelt våningshus som godt kan være delet i 1830-åra. Endret i detaljer. På øvre Sundsåsen finner vi et fint helhetlig bygningstiljø med inn- og uthus fra 1850-70-tallet. Framhuset skal ha en eldre kjerne fra 1700-tallet. Autensiteten i detaljer er lav, men helhetsvirkninger er godt tatt vare på. Bebyggelsen i begge tun er viktige elementer i det åpne kulturlandskapet rundt Ønna. Her er en fint veksling mellom åpne jorder og småkupert hagemark.

Under den nordligste toppen av Sundsåsen, i 60 meters høyde, ble det i forbindelse med arkeologiske registreringer funnet en hustuft, trolig husmannsplass. Tuften ligger på Øvre Sundsåsens grunn.

Sundsåsen har i perioder hatt usedvanlig fin skog. Eieren av Sundsåsen hadde sammen med blant annet Langangen og Nøklegård part i flere rederier. De drev trelasthandel med god fortjeneste. Men også eieren av Sundsåsen gikk konkurs sammen

med flere andre i 1880 og han måtte segle gården. Før konkursen gikk noen grunneiere sammen om å drive østersavl i Langangen.

Iseksport

I 1884 opprettet Sundsåsens daværende eier kontrakt med "Skien Iskompani" og det ble fraskilt grunn til kompaniet. En stor mur ble bygd i nordenden av Blåmyra. Isrennene i Sundsåsen var de lengste i Eidanger. I Sundsdalen er det rester etter isdam, isdrag, kanaler m.m. Ishusene lå ved Dalsbukta. Ishusene ble revet rundt 1925 og tomtene satt bort til boligtomter.

Fredheim

Fredheim er et lite småbruk som ligger nordvest for hovedgården, helt i vannkanten på det smale partiet av Ønna like før den vider seg ut til bassenget i nord. Det er det eneste utskilte bostedet på denne siden av Ønna. Før var dette et jorde kalt Kalvehagen og det ble skilt ut fra bnr. 1 i 1900. Her står i dag et ganske ombygd sveitserstilhus fra 1897. Uthuset er revet. Småbruket har noe innmark og skog, og det har vært gode østersforekomster og fiskeplasser knyttet til bruket.

Det er skilt ut mange tomter til tettstedet Langangen fra Sundsås. I 1894 ble tomt til Langangen skole skilt ut som br.nr.4. Sundsåsen ga fri grunn til kommune brygge i Langangen. 1925 ble det videre foretatt en rekke skylddelinger på Sundsåsen.

Ønna/Viersdalen

Ved saltvannsbassenget Ønna vider det trange og kuperte dal/fjordlandskapet seg ut til en rolig liten jordbruksbygd med enhetlig preg. Gårdstunene til Vestgård og de to Sundsåsen-bruka ligger vendt mot Ønna. Landskapet er variert, med slake jorder til vannet mellom kollete beitehager.

Nord for Ønna trekker landskapet seg sammen igjen til en lang, trang dal som strekker seg gjennom Marka opp mot Oklungen. Kulturlandskapet her er typisk for sprekkedal-landskapet med småbruk, langs veien, små jorder i dalbunnen og skog i dalsidene. Den sydligste av gårdene i Marka er Viersdalen. Lengst ned mot Ønna, og i synlig kontakt med Ønna-landskapet, ligger småbruket Hagen. Hagen har er en svært gammel tilflyttet stuebygning som er en del ombygd og en mindre driftsbygning fra tidlig 1900-tall. Over veien ligger et yngre bolighus. Her er flere elementer av gammelt kulturlandskap, bl.a. står en stor gammel stuvings-ask i skogbrynet.

FORNMINNER OG ARKEOLOGISKE FUNN

Områdene omkring Langangsfjorden og Ønna er spesielt rike på bosetningsspor fra steinalderen. Her ligger lokalitetene tett og viser trolig en kontinuerlig bruk av området gjennom flere tusen år.

Innenfor vårt registreringsområde var det før 1990 kun registrert 2 steinalderboplasser foruten løsfunn av redskaper og avslag av flint og bergart. Ved registreringene i forbindelse med "Prosjekt Naturgass til Østlandet" i 1990 økte antall kjente steinalderboplasser rundt Ønna med 50 stk. Ved naturgassprosjektet falt høyder over 55 m.o.h. utenfor de aktuelle trasésonene. Trasélinjene for prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" omfatter imidlertid også høyder opp mot 90 m.o.h.. For å få en oversikt over fordelingen av lokaliteter på ulike nivåer,

og siden nivået mellom 25-50 m.o.h. var godt dekket av naturgassregistreringene, prioriterte vi å prøvestikke fra 50-90 m.o.h. for om mulig finne lokaliteter også fra eldre mesolitikum, Fosna fase. Totalt ble det registrert 31 nye steinalderlokaliteter innenfor de aktuelle traseområdene i 1993, men ingen Fosnaboplasser. De fleste av nyregistreringene ligger rundt 40-60 m.o.h.. Lokalitetenes høyde over havet behøver ikke representere ulik alder, ofte kan de vise til bruken av ulike ressurser eller forskjellige aktiviteter. Dette gjør Langangenområdet til et unikt kildemateriale for studier av steinaldermenneskenes tilpasning til og bruk av ressurser innenfor et begrenset område over tid. Samtidig har dette landskapet en viktig formidlingsmessig side, der det er lett å illustrerer hvordan steinalderbefolkningen har bodd og livnært seg gjennom flere tusen år i et kystområde.

Basert på skriftlige kilder vet vi at flere gårder i Langangenområdet i historisk tid har hatt et betydelig dyrehold. Vegetasjonen i enkelte områder bærer fremdeles preg av dette, selv om de gamle beiteområdene nå i hovedsak er i ferd med å gro igjen med løvkratt. I forbindelse med sitt arbeid med avhandlingen "Fra jeger til bonde", om utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder, fikk Egil Mikkelsen analysert pollenserier fra en myr ved Halvarp på østsiden av Langangsfjorden. Resultatene fra denne prøven viser at det også kan ha vært holdt husdyr i dette området gjennom hele senneolitikum og bronsealder.

Vi har i dag ingen sikre kunnskaper om en jernalderbosetning i Langangen. Det er ikke registrert faste fornminner på noen av gårdene her som sikkert kan dateres til denne forhistoriske perioden. I forbindelse med "Prosjekt Naturgass til Østlandet" ble det i 1990 funnet flere rydningsrøyser, dyrkningsflater og en tuft, men det antas at dette er rester etter nyere tids aktivitet. Fra tidligere er det registrert 2 tufter i dette området med uviss alder. Elizabeth Skjelsvik antyder at det kan dreie som om rester etter ødegårdsanlegg fra middelalderen.

Øst for Langangen ligger i dag gården Nøklegård. Gården skal opprinnelig ha hatt navnet Mykligård som betyr storgård. Det er imidlertid ingen ting i dag som taler for at denne gården har hatt en slik betydning som navnet skulle tilsi. Her er ikke kjent faste fornminner eller arkeologiske funn fra jernalder eller middelalder som forteller om en slik rik bosetning. Ved registreringene i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" ble det imidlertid også ved Nøklegård registrert nye steinalderlokaliteter. Det ble prøvestykket både på nord- og sydsiden av dagens bebyggelse langs aktuelle høydekoter. De tre nye boplassene ble alle funnet syd for bebyggelsen på høyder fra 55-65 m.o.h. Prøvestikking på nordsiden av bebyggelsen ga et negativt resultat som ifølge registreringspersonalet kan skyldes at sydskråningen hadde ligget altfor utsatt til for vær og vind. Selv om man i Langangenområdet kun har få eksempler (og bare fra yngre steinalder) på at slike boplasser ikke ble lagt i åpent lende, men i tilknytning til huler og hellere, har steinaldermennesket trolig til alle tider søkt å legge boplassene sine i le for vær og vind i den grad det har vært mulig å forene dette med deres næringstilfang.

De nye boplassene vi har funnet tilhørte nok et fangstfolk som har oppholdt seg sporadisk i området f.eks. i forbindelse med jakt og fiske. Fra boplassfunnene ser vi at de har brukt flint til redskap og våpen. Fra Nøklegård er det også tidligere innkommet funn fra steinalderen, en kølle med skafthull, en prikkhugget steinøks og to flintavslag. Landskapet omkring Nøklegård forventes å ha et høyt potensiale for bosetningsspor fra steinalderen og her må det gjøres ytterligere undersøkelser for å avklare graden av konflikt med denne type kulturminner.

VURDERING

Kulturminnestrukturen i området viser på en særlig fin måte forholdet mellom natur og kulturelementene gjennom historien. Den spenner fra steinalderens bosettingsspor høyt opp i åsen til tettstedet ved sundet nede ved fjorden. Fra enslige skogsgårder til frodige gårdsbruk i lune fjordarmer. På naturlige terrasser i åssidene ligger det tett i tett med steinalderlokalteter/boplasser. Dette gjør Langangenområdet til et unikt kildemateriale for studier av steinaldermenneskenes tilpasning til og bruk av ressurser innenfor et begrenset område over et langt tidsrom. Samtidig har dette steinalderlandskapet en viktig formidlingsmessig side, da det er lett å illustrerer hvordan steinalderbefolkningen har bodd og livnært seg gjennom flere tusen år i et kystområde. Ferdselen har vært særlig viktig for stedet og de mange lag av ferdselsminner i et vanskelig terreng belyser utviklingen på en særlig tydelig måte. Dette er et område med høye kunnskaps- og opplevelsesverdier.

VIRKNING/KONFLIKTVURDERING Alternativene

Alternativene langs parsell T følger enten en nordlig eller sørlig hovedkorridor gjennom kulturmiljø 03 Langangen. Den nordlige trasen (T4) vil kunne få uheldige konsekvenser for kulturmiljøet rundt Gunnarsrød. Dagstrekningen for den sørlige korridoren (T2, T3) kan ha tildels store negative konsekvenser for Lysnes. Småbruket Fredheim ved Sundsåsen kan bli liggende like under traseen.

Det største konflikt-potensiale ligger i kryssingen av Langangen. T1 krysser dalføret nord for Ønna på en forholdsvis lav fylling. T4 krysser få meter lengre sør, men på en nesten 75 meter høy viadukt. T2/T3 krysser det smale sundet mellom Ønna og Langangen 40 meter over vannspeilet

ALTERNATIV T1 Hovedtrekk

Trase T1 utgjør den tilnærmet rette linje mellom Larvik og Eidanger og går med unntak av et par korte dagstrekninger, i fjell.

Dagstrekning Ønna nord

Traseen er senket så langt ned at den ca. 150 meter lange dagstrekningen blir liggende nær terrengnivå på en 5 meter høy fylling, nok til at fylkesveien kan passere under. Det må deponeres store tunnelmasser i området.

I forhold til de automatisk fredete kulturminnene i dette miljøet vil alternativ T1 være det mest skånsomme alternativet ved kryssingen av Ønna. Potensialet for bosetningsspor avtar her etterhvert som dalsidene blir brattere og forutsetningene for en steinalderbosetning ikke lenger er tilstede.

De viktigste verneinteressene i området ligger i Ønna-landskapets enhetlige kulturlandskap - og i større sammenheng, forholdet mellom kulturminnemiljøet og naturgrunnlaget hvor den lange dalen gjennom Marka har vært en av forutsetningene for Langangen-samfunnets utvikling. Ingen kjente kulturminner fra nyere tid vil bli direkte berørt av T1 i dette området, men en større barriere mellom Viersdalens utløp og Ønna-rommet vil komme i konflikt med landskapets kulturhistoriske innhold. Så lenge krysningen av dalen og veiløsningen har moderat høyde sees ingen store konflikter. Bruløsning vil være bedre enn fylling..

ALTERNATIV T2

Hovedtrekk

Alternativet utgjør en tilnærmet direkte løsning med tilpasninger til øst-vestdrag i det kupert terrenget som gir en del dagstrekninger. Fra Nøklegård og vestover over Langangen til Eidanger er traseen sammenfallende med T3.

Dagstrekning Nøklegård

Dagstrekning er på ca. 1.7 km. Sporet ligger med god terrengtilpasning langs Nøklegårdsbekken uten å berøre bebyggelse.

Potensiale for bosetningsspor fra steinalderen.

Jordbrukslandskapet til skoggården Nøklegård er karakterisert ved små, spredte jordlapper mellom kollene. Ved daldraget langs Nøklegårdsbekken vil traséen berøre et slikt område rett nord for bebyggelsen. Lenger vest er det et utmarksområde som blir berørt. Det er muligheter for direkte konflikt med diverse tufter fra nyere tid, sag, engløe, kølabanner og husmannsplass. De kulturminneverdier som blir berørt ved Nøklegård er likevel først og fremst av lokal betydning og konflikgraden er lav.

Dagstrekning Langangen

Traseen følger etter tunnel-påslaget i øst terrenget i ca 500 meter før viadukten over Ønna. Sporet er foreslått bare 20-30 meter fra de nærmeste husene på Lysnes. Traseen og gårdsveien til Lysnes og Lønnebakke krysser omtrent i plan, og veien vil sansynligvis kreve en større omlegging.

Stor konflikt med automatisk fredete kulturminner, steinalderboplasser på østsiden av Ønna.

Direkte konflikter med særlig verdifulle kulturminner fra nyere tid kjennes ikke, men her er store interesser knyttet til forholdet mellom de store landskapsdragene og karakteren av kulturminnearven i Langangen. Traseen kommer her inn i et område hvor småbruk fra 1900-tallet og eldre og yngre utløpere av tettstedbebyggelsen har vokst oppover den bratte dalsida. Forslaget kan redusere et karakteristisk element i kulturmiljøet. Det er viktig for kulturlandskapet at toplankrysningen får god landskapsmessig tilpasning og at nødvendige hensyn tas i anleggsperioden.

Viadukten over Ønna er rett og passerer 40 m over vannspeilet. Dette er omtrent 15 meter lavere enn viadukten for E 18 som ligger 400-500 meter lenger framme.

Viadukten over Langangen vil være et betydelig landskapsinngrep. Med tanke på den betydning samferdsel har hatt for Langangen

kulturmiljø, og alle de lag av ferdselsminner som stedet har, kan det diskuteres om dette ingrepet er i konflikt med landskapets kulturhistoriske innhold. Det vil trolig bli et spørsmål om hvor stort inngrepet er. Det kan bli konfliktfylt for tettstedet å få to markante bruer over fjorden. Om det oppstår en barrierevirkning i det karakteristiske fjordlandskapet vil dette være i konflikt med landskapets kulturhistoriske innhold. Rett nedenfor viaduktens ilandføring på vestsiden, ligger småbruket Fredheim, men her sees ingen store konflikter.

Sundsåsen passeres uten tunnel, noe som betyr terrenginngrep med både fylling og skjæring. Over Blåmyra blir fyllingen ca. 20 meter høy. Det vil bli store tunnelmasser fra tunnelen videre vestover

Stor konflikt med automatisk fredete kulturminner, steinalderboplasser på Sundåsen og vestsiden av Blåmyra. Blåmyra har vært isdam og her er trolig kulturminner etter omfattende isdrift. Sundsåsdalen er også en del av Kulturlandskapet rundt Sundsåsen gård. Inngrepet vil komme i konflikt med kulturverninteresser.

ALTERNATIV T3 Hovedtrekk

Alternativet utgjør det sørligste trasealternativet. Fra Nøklegård til Eidanger er alternativet sammenfallende med alternativ T2 og det henvises til beskrivelsen ovenfor.

Nøklegård

Banen har i dette området et mer sørlig forløp enn alternativ T2 og passerer nærmere et nytt bolighus like ved E18. Banen går imidlertid dypt og blir liggende nesten 15 meter under fyllingen for E 18. Virkning og konflikt mht. kulturminner vil bli som for alt. T2.

ALTERNATIV T4 Hovedtrekk

T4 utgjør et nordlig alternativ om Kjose som utnytter øst/vestgående landskapsdrag som Putlandsdalen og bekkedal øst for Langangen.

Dagstrekning Gunnarsrød

Traseen går gjennom ubebygde skogslandskap fram til kulturlandskapet nord for Gunnarsrød. Her følger fyllingen for banen den nordlige avslutningen av dyrket mark og på bru høyt over elv.

Traseen krysser ca. 10 meter over veien fra Gunnarsrød til Langangseter, og fortsetter på ca 20 meter fylling over en bekkedal. Litt lenger vest krysses Gunnarsrødbekken på en vel 40 meter høy bru. Videre vestover krysses nok en nord/sør-gående vei, her i bakkeplan. Bru, 10-20 meter høye fyllinger og evt. omlegging av kryssende vei vil være store inngrep på en relativt kort strekning i kanten av kulturlandskapet ved Gunnarsrød.

Strekningen er ikke registrert. Områdene vil ha et stort potensiale for bosetningsspor fra forhistorisk tid og middelalder. Gjennom forlengelsen av Putlandsdalen går en gammel ferdselsvei fra Kjose til Langangen. Inngrepet har store muligheter for å komme i konflikt med denne. Det er store muligheter for at kølabanner og andre minner etter skogsdrift og annen utmarksdrift blir direkte berørt. Sett i sammenhengen med den gamle ferdselsveien, og det formidlingspotensiale denne har i forhold til eventuelle

utmarksminner, forsterker det muligheten for konflikt med kulturverninteressene.

Dagstrekning Ønna

Traseen krysser dalen nord for Ønna på en nesten 75 meter høy viadukt. Kryssingen skjer i en ubebygd del av dalen

Den viktigste konflikten består i et meget høyt potensiale for konflikt med automatisk fredete kulturminner i form av steinalderboplasser.

Viadukten over dalen nord for Ønna vil som ved alternativ T1 over Langangen være et betydelig landskapsinngrep. Det kulturhistoriske innholdet i landskapet i området innover fra nordenden av Ønna er knyttet til den smale stripen med dyrket mark, gårdsbrukene og dalforløpet med Ønnas vannspeil som del av forutsetningen for dette. Om det oppstår en barrierevirkning i dette landskapet vil dette bety en konflikt. Utforming av bruene og hvor tunge de konstruktive elementene i denne vil være vil avgjøre graden av konflikten.

KULTURMILJØ 04

Eidanger

FYLKE	Telemark	
KOMMUNE	Porsgrunn	
ALTERNATIVE LENKER	T1, T2A, T2B, T2C, T2D	
KARTBLAD	Prosjektkart 48, 50	
FØRREFORMATORISKE KULTURMINNER	0805/04/CE 027-5-3/3	6 gravhauger
	0805/04/CE 027-5-3/4	11 gravhauger
	0805/04/CE 027-5-3/7	2 Murer
	0805/04/CD 027-5-4/3	2 gravhauger
	0805/04/CD 027-5-4/4	3 gravhauger
	0805/04/CD 027-5-4/5	1 gravhaug
	0805/04/CD 027-5-4/6	2 gravhauger
	0805/04/CD 027-5-4/7	Funnsted
	0805/04/CD 027-5-4/9	1 gravhaug
NYERE TIDS LOKALITETER	0805-04-01	Bjørkedalen
	0805-04-02	Boligbebyggelse Eidangerbakken
	0805-04-03	Boligbebyggelse Ullinveien
	0805-04-04	Valler gård
	0805-04-05	Boligbebyggelse Vallermyrveien
	0805-04-06	Myrene, Pasa
AVGRENSING	Kulturmiljøet grenser mot forstadsbebyggeslen til Porsgrunn i nord, avgrenses av Bjørntvetåsen i vest, tar med seg nederste del av Bjørkedalen i øst og Prestmoen i sør. Kulturmiljøet er avgrenset i forhold til inngrepsplanene og det kulturhistoriske landskapsrom de berører.	
VERNESTATUS/PLANSTATUS	Automatisk fredete kulturminner på Eidanger prestegård, Valler, Myrvang, Bjørndalen, Kvestad, Grønsholt og Tråholt.	
NATURGRUNNLAG, AREALBRUK	Eidanger/Vallermyrene er et sammensatt område fra naturens side. Her møtes det kupert skog- og fjelllandskapet i øst med Gjerpendalen fra nord og Eidangerfjorden i sør. Eidanger kirke og stasjonsområde ligger i dette skjæringspunktet på en stor grusmorene, en endemorene som ligger som en buffer mellom Eidangerfjorden og Vallermyrene. Nord for morenen ligger slettelandskapet med Valler og Vallermyrene, avgrenset av Valleråsen i øst og Bjørntvetåsen i vest. Jordsmonnet på slettelandet er fruktbar silt og dannet på gammel fjordbunn, lik resten av den store Gjerpendalen - som Vallermyrene er en sydlig utløper av. Som en kile i	

det kuperte skog og kolleområdet mot Brunlanes, kommer Bjørkedalen inn til Eidangerområdet fra nordøst - en lang, smal dal som strekker seg helt opp til Oklungen.

Et like sammensatt bilde gir dagens arealbruk. Landskapsformene har gjennomgått store endringer med grustak i morenen og et enormt kalksteinbrudd i Bjørntvetåsen. Eidanger er i dag et trafikk-knutepunkt og et typisk bynært område. Store trafikkmaskiner og moderne industrifelt preger mye av landskapet, sammen med felter av yngre boligbebyggelse langs innfartsveiene og en store militærleir. Men her er også store arealer jordbruksland og jordbruksbebyggelse som knytter traådene bakover til eldre tiders utnyttelse av området.

HISTORIKK OG BESKRIVELSE

Eidanger har en lang tradisjon som ferdelsknutepunkt. Både bygdeveier og hovedveier møtes i Eidanger. Navnet er relatert til ferdsel. Eid en strekning hvor folk måtte ta over landvei, fordi vannvei ikke var farbar. Den lange Bjørkedalen var en viktig ferselsvei og førte helt opp til Siljan. Den har vært kalt for Prestveien - Siljan lå før under Eidangerprestens ansvarsområde. Bjørkedalen ble også brukt av reisende som skulle østover til Farrisvassdraget og vestover til Skien. Det skal også ha gått en svært gammel vei vestover fra Bjørkedalen ved Kvestad/Lunde og over heiene til Omsland og Kjose. Navnene Gudsfred nederst i Bjørkedalen og Monkekjerka inne i heia, skal kunne knyttes til hvilestuer for den reisende. I siste halvdel av 1700-tallet var veien gjennom Bjørkedalen til Oklungen bygd ut til kjørevei. Da skal også hovedveien øst over Lannerheien/Langangen være etablert, om enn i svært dårlig stand. På 1790-tallet ble den utbedret og ombygd til Kongeveistandard. Det førte til at ferdseien gjennom Bjørkedalen avtok. I 1850-60-tallet ble hovedveien utbedret og omlagt fra Vallermyrene til Amtsgrensa. De verste kneikene forsvant og den ble gjort bredere.

I 1882 ble stasjonen anlagt og Eidanger vokste som stasjonssted. I 1895 ble Brevikbanen bygget fra Eidanger til Brevik. Eidanger stasjon ble ubetjent i 1987. Eidanger ble innlemmet i Porsgrunn kommune i 1920 og har siden gradvis blitt integrert i Porsgrunn.

Før jernbanen ble bygd lå tyngdepunktet i Eidanger i jordbruksområdene rundt prestegården på sørsida av kirken, og vestover mot Stridsklev. Langs Eidangerfjorden var skipsfart, istrafikk og fiske hovednæringer, i kombinasjon med jordbruk. Bosetningen i området kan trekkes tilbake til jernalder og steinalder gjennom registrerte fornminner og løsfunn. Eidanger var fra middelalderen eget kirkested.

Inngrepet berører først og fremst områder som er skilt ut av gårdsarealet til de gamle matrikkelgårdene Eidanger Prestegård, Valler, Bjørntvet - og i mindre grad søndre og nordre Tveten. Stasjonsområdet ligger på Prestegårdens grunn. Matrikkelgården Prestegårdens gårdsområde strekker seg fra Eidangerfjorden til et godt stykke opp i Gudsfredåsen, samt et større område oppe ved Oklungen. Dette forholdet skal strekke seg tilbake til 1521 da gården Adelheim ble tatt til prestegård etter at den gamle prestegården, Mo, som lå på Prestemoen oppe ved kirken brant. Prestegården hadde mange husmannsplasser, særlig i Bjørkedalen, men også mot Eidangerfjorden. Flere ble ryddet på 1600-tallet på grunnlag av gamle ødegårder. Fra 1860 til 1920-tallet ble prestegårdene skilt ut og solgt til selveie.

Valler og Bjørndtvet er to store gamle gårder som grenser opp til Prosgrunn by, og dels er innlemmet og nedbygget av tettbebyggelse. De karakteriseres av sterk gårdsdeleing, men ikke bare til boligtomter og bynær bebyggelse. Her er også etablert mange nye gårdsbruk fra 1800-tallet og utover 1900-tallet.

Vallermyrene var i sin tid beryktet for sin sure tåke og sitt frostlendte terreng. Helt fra 1800-tallets begynnelse har det vært drenert og arbeidet med myra for å gjøre den til jordbruksland. Amtet grov grøft langs Hovedveien da den ble utbedret på 1850-tallet. I 1893 ble det også laget en stor kanal med offentlig støtte. Ellers er det nok bøndene i området som har stått for det meste av nydyrkinga. Mange av de yngre gårdsbruka på Valler og Bjørndtvet har fått sin jordvei på denne måten.

Flere av brukene i området har drevet og driver gartnerier og planteskoler.

Søndre Tveitens del av området er lagt ut til næringspark og gamle gårdstun er slettet.

GÅRDER OG OMRÅDER

Eidanger stasjonsområde ligger i dag på kanten av grustaket i morenen. Stasjonsbygningene utgjør et fint bygningsmiljø med flere bygninger bevart. Det gjelder selve stasjonen med tilliggende godshus og betjentboliger langs Moveien. Bygningene har relativt høy autentisitet.

I stasjonens nærområdet har det grodd opp boligbebyggelse. Noe tidlig 1900-talls bebyggelse i nordøst, bl.a. en godt bevart lite bolighus i sveitser/jugendstil med uthus, tett i dagens jernbanelinje. I nordskråpningen av morenen ligger Trekanten, et boligområde som idag i hovedsak preges av tidlig etterkrigsbebyggelse. Men strukturen i "trekanten" er nok eldre enn det, og dannet av møte mellom gamle innfartsveier.

Bjørbekk

Øst for stasjonen ligger småbruket Bjørbekk 43/67, på den flate Prestmoen, med bygningene helt inn under kolle-massivet i øst, som her er ekstre bratt med mye bart fjell. Et lite nybrottsbruk fra 1936, med bebyggelse fra 1930 og 1940-tallet som i hovedsak har beholdt det opprinnelige preget. Rydningsmannen fikk Ny Jords diplom for dette arbeidet. Før var dette et skogholt ved den gamle hovedveien hvor fant og omstreifere holdt til. Da skal det ha stått en ladebygning her.

En del av rydningsjorda til Bjørbekk er etterhvert blitt bebyggt. Først av tyskerne under krigen som tok noe til brakkebygging. Dette ble etter krigen lagt ut til byggetomter. I krysset mot Eidangerveien er det bygd gartneri, og det er dette som er basis for brukets drift i dag.

Ulverød

Ulverød 43/61 er en av de mangeopprinnelige husmannsplassene til Prestegården. Den ble skilt ut i 1924. Ulverød ligger i Bjørkedalen, langt ned mot Eidanger - på den flate jordveien i bunnen av dalen - med skogklede, kollete dalsider på hver side. Framhusets eldste del skal være fra 1770-tallet. Huset er blitt påbygd 1937 og 1970, og har i dag mistet sitt alderspreg. Driftsbygningen er fra 1928 og har et autentisk preg. De to bygningene har stått i et åpent rekketun etter dalen. I dag er også bygd et nytt bolighus i tunet. Langs Bjørkedalsveien, på vestsida, er det siden 1950-tallet kommet et lite felt med bolighus.

møllebruk

Gjennom Ulverød renner Bjørkedalsbekken. På Ulverød var det sist på 1800-tallet et tidsmessig møllebruk drevet med turbin ved vassdraget fra

Siljantjern. Før 1616 skal presten ha hatt en sag i samme området. (Det er ikke undersøkt om det finnes rester.)

Søndre Valler

Et av de mest særpregede gårdsanleggene i området er søndre Valler. Gårdstunet ligger tett opp under Valleråsen. En gammel epletre-allé fører opp til tunet. Hovedbygningen er fra midten av 1700-tallet. Den er bygd på flere ganger, men har beholdt aldersspreget og er trolig svært interessant bygningshistorisk. En stor driftsbygning i sveitserstil fra 1890-tallet (1908?) står vinkelrett mot fjellet bak og virker autentisk. Tilbygd 1920. Nytt bolighus i tunet i 1970. Den fine epletre-alleen skal stamme fra 1908 og var første ledd i etableringen av en planteskole.

Kammerherre Severin Løvenskiold som ble eier av Valler fra ca 1802, satte igang med oppdyrkinga av Vallermyrene. 1805 hadde Løvenskiold dyrket opp 70 tønner land av myrene. Den første stabile gardsdeling fra Valler skjedde i 1819 da Slettene mot Porsgrunn ble skilt ut. I andre halvdel av 1800-tallet skjedde flere gardsdelinger. Flere av disse gårdstuna ligger på rad nordover, på samme måten som Valler; under åsen og med jordveien framfor seg.

Den gamle Skriverveien som gikk fra Hovenga til Eidanger, gikk under Valleråsen. Før Vallermyrveien ble bygd var dette ferdssveien. Den ble brukt av kjørende og gående fram til 1930 - på slutten mest som vintervei. Søndre Vallers jordvei er i dag omkranset av Vallerleiren mot nord, et etterkrigsboligfelt i sør og et mer blandet mellomkrigs/etterkrigs boligområde mot Vallerveien. Valler-leiren har sin bakgrunn i en leir som tyskerne anla under krigen. Den ble overtatt av Forsvaret og brukes i dag mest til Heimevernet.

Myrene Pasa

Gårdsbrukene Myrene - Pasa grenser helt opp mot Porsgrunn tettsted i nord. Her er bygninger etter fire gårdstun, hvorav tre har uthus. Dette er bruk skilt ut fra Bjørntvet og nordre Tveten. Bruksnavnene er nordre og søndre Hvalstad (med Myrene og Spissløkka) samt Pasa. Bygningsmiljøet er fra århundreskiftet og mellomkrigstida. Men noen av tunene kan ha lengre tradisjoner. Pasa er opprinnelig en gammel husmannsplass under nordre Tveten.

Autentisiteten er gjennomgående høy, og her finnes interessante enkeltbygninger - bl.a. Spissløkka som har bolighus og uthus bygd sammen. Pasa ligger kloss opp i det store kalksteinsbruddet i Bjørntvedt åsen, noe som også skjemma tunet. Men med unntak for dette ligger Tunene i en fin rytme under åskanten og med jordveien fram for seg slik det er karakteristisk for Vallermyrområdet. Gårdene i dette miljøet hadde ikke egne utmarksområder. Beitene ble tatt av innmarka. Det drives aktivt jordbruk med korn, husdyr ble det slutt med på 1950-tallet.

Bak Pasa kan det være spor etter en gammel ferdssvei fra Tveten til Porsgrunn.

Av nordre Hvalstad er det skilt ut et par yngre boligeiendommer kloss opp i jernbane linja.

FORNMINNER OG ARKEOLOGISKE FUNN

Det ble ikke registrert nye fornminner i dette området i forbindelse med prosjektet "Modernisering av Vestfoldbanen" i 1993. Kunnskapen om området bygger derfor på tidligere registreringer av faste fornminner, arkeologiske funn og studier av gårdsnavn.

Som et sentralt punkt i området ligger Eidanger middelalderkirke. Landskapet kirken ligger i er i nyere tid sterkt endret og gjør at de historiske sammenhengene blir vanskeligere å få øye på. Bevarte gravfelt på sør og øst-siden av kirken viser imidlertid en kontinuitet når det gjelder bruken av det område som i forhistorisk tid bl.a. har fungert som hedensk gravplass/kultplass og som derfor må ha stått sentralt i folks bevissthet. I dag ligger de gjenværende gravhaugene innlemmet i dagens kirkegård.

Sør for gårdsbebyggelsen på Valler ligger det rester etter et stort gravfelt i nordskrånningen ned mot Vallermyrene. Gravfeltet som ifølge eldre registreringsbeskrivelser bestod av 19 gravhauger, 13 rundhauger og 6 langhauger, består i dag av 2 registrerte rundhauger hvorav den ene har en diameter på 15 m. De bevarte gravhaugene ligger inneklemt blant husrekkene i et boligområde bygget etter krigen. 4 hauger på dette gravfeltet ble undersøkt av arkeologer før de ble fjernet. De var alle funntomme og gravene er derved ikke datert. Et par hundre meter nordvest for dette gravfeltet er det imidlertid undersøkt 3 båtgraver uten synlig markering på overflaten. Gravene var utstyrt med våpen som sverd, øks og skjoldbule og kan dateres til vikingtid. Det er rimelig å tro at disse båtgravene kan vært en del av det samme gravfeltet som er nevnt ovenfor.

Jernalderens gravfelt må i stor grad ha ligget i tilknytning til de eldste gårdene. Kanskje nær husene, i innmarka eller på høyderygger med utsyn over gårdens mark og eng? Slik forholdene er nær Vallemysene, i et sterkt omformet landskap med tett bebyggelse, vil det i dag være vanskelig å få øye på restene etter en slik forhistorisk bosetning og oftest dukker de uventet opp i forbindelse med nye anleggsarbeider på stedet. Vi må imidlertid forvente at potensialet for bosetningsspør i nærheten av slike registrerte gravfelt er stort.

På vestsiden av Gudsfredåsen ligger et lite gravfelt bestående av 4 gravhauger inneklemt mellom fjellet og jernbanelinjen i en slak sørskråning. Området gravhaugene ligger i er i dag tett bevokst med løvkratt noe som vanskeliggjør tilgjengeligheten. Alle haugene er sterkt skadet og har store kratere i midtpartiene. Det er ikke kjent funn fra området.

VURDERING

Selv om kulturmiljøet er sterkt preget av tildels brutale arealinngrep og terrengforandringer i nyere tid, finnes det både enkeltminner og kulturhistoriske sammenhenger av høy verdi. Kanskje nettopp på grunn av de store endringer, er det viktig å skåne disse fra nye inngrep. Fornminnene har stor vitenskapelig verdi, som en siste rest av et opprinnelig svært rikt område. Bjørkedalen har vært forskånet fra de store inngrepene. Her er det lettere å se sammenhengen mellom gravfeltene og dagens gårder, noe som gir dette området en spesiell opplevelsesverdi. De gamle gårdstunene med med fine bygningsmiljøer og karakteristisk beliggenhet i landskapet er verdifulle i seg selv, og som del av en grønn buffer mot tettstedet. Det er også viktig å ta vare på miljøer som forteller sosialhistorie, slike som plassen Ulverød og nybrottsbruket Bjørbekk. Den fine jernbanestasjonen har høy identitetsverdi.

**VIRKNINGER OG KONFLIKTER
ALTERNATIV T1**

Dagstrekning Bjørkedalen: Den drøyt 200 meter lange dagstrekningen vil ligge i terrengnivå, noe som fører til at Bjørkedalsvegen må legges i bru over sporet.

Siden vegen ligger inn mot den ene dalsiden, skulle dette kunne gjøres på en skånsom måte men vil antakelig få konsekvenser for nyere boligbebyggelse nord for sporet. Sporet går i gårdsområdet til Ulverud, en av de gamle husmannsplassene til Prestegården. Det er en viss mulighet for konflikt med minner etter mølledrift i bekken. Inngrepet får konsekvenser for et variert og fin gårdslandskap. Konflikten er av mer lokal karakter og bør kunne avbøtes. Sporet er lagt i en merkbar kurve (R=900), noe som bidrar til en god landskapstilpasning.

Eidanger: Traséen kommer ut av fjellet i kurve (R=900) på terrengnivå. Sporet får dermed en sørvest/nordøstlig retning eksakt tilpasset dagens sporområde på Eidanger stasjon.

Sporet får ingen direkte virkning på bebyggelse, og bidrar til at det fine stasjonsanlegget kan beholdes. Anlegget har lokalhistorisk interesse som det eneste gjenværende stasjonsanlegget etter Vestfoldbane-anlegget 1881 i Grenland, dog er det ikke på verneplanen til NSB.

Der er ingen store konflikter gjennom Eidanger og Vallermyrene.

ALTERNATIV T2A

Bjørkedalsveien - Eidanger stasjon: Etter passering av Bjørkedalsveien møter banen dagens trasé og følger denne i en skarp kurve inn til Eidanger stasjon.

Muligheter for konflikt med automatisk fredet kulturminne, gravfelt CD 027-5-4/4. Potensiale for bosetningsspor fra forhistorisk tid.

Bjørkedalsveien må legges om men terrenget skulle gjøre en ny overgang mulig å tilpasse på en skånsom måte.

Opprettholdelse av Eidanger stasjonsanlegg er en viktig side også ved dette alternativet.

ALTERNATIV T2B

Dagstrekning Bjørkedalsbekken: Som T2A: Passerer på bru på ca. 200 meter lang strekning 25 meter over Bjørkedalsbekken i trang kløft.

Med forbehold om at tunnelutslaget ikke berører nybrottsplassen Bjørbekk, sees ingen vesentlige konflikter med kulturverninteressene.

Sporet er lagt i en 15 meter dyp skjæring gjennom dyrket mark. Vil i landskapet framstå som en 600 meter lang sjakt.

Potensiale for bosetningsspor i dyrka mark.

Ved utløpet av tunnelen vil det bli nødvendig å anlegge en drøyt 100 meter lang kulvert. Traséen er lagt tungt gjennom hele området. Kryssingen av Vallermyrveien vil likevel fordre en minimum 5 meter høy veibru over sporet. Bebyggelse vil bli direkte berørt både ved kulvertåpningen, ved gjennomskjæring av husrekka sørøst for Valler og

ikke minst ved Myrene/Trollskogveien nær tilknytningen til dagens jernbane

Potensiale for bosetningsspor i dyrka mark. Alternativet skaper svært store konflikter ved direkte konekvenser for gårdstunet på Valler Søndre, et av de mest særpregede gårdsanleggene i området.

Over Vallermyrene kommer lenken i konflikt med det åpne jordbrukslandskapet her. Lenken kommer på tvers av gamle strukturer og svært nær gårdsbebyggelse. Potensiale for forhistoriske bosetningsspor ved planlagt tunnelpåslag på Vallermyrene.

Ved opprettholdelse av Brevikbanen vil det måtte anlegges sporveksler i det sistnevnte området og dagens spor tilbake til Eidanger stasjon må opprettholdes. Brevikbanen grener av ved innkjøringen til Eidanger stasjon vestfra, men stasjonssanlegget vil muligens kunne bevares i en meningsfull sammenheng dersom lokal interesse er til stede. (Se vurdering over)

ALTERNATIV T2C:

Tunnelpåslag Vallermyrene: Dette er det eneste av de foreslåtte alternativene som gjennom Eidanger følger de strenge geometriske kravene til høy-hastighet med minste kurveradius 2400 meter. Dette gir en meget stiv konstruksjon som stiller store krav til detaljutforming og tilpasninger til landskap.

Ved tunnelpåslaget i øst krysses Bjørkedalsbekken idet banetraséen tangerer E18 omtrent i nivå med denne. RV36 og rampene ned til denne passerer på viadukt.

Grustaket mellom kirken og Eidanger stasjon passerer i dyp skjæring som begynner allerede ved atkomstveg til industri. Denne veien må legges om og atkomst kan skje parallelt med Brevikbanesporet. Uten landskapsrestaurering vil den dype skjæringen gjøre et ytterligere kraftig inngrep i denne formasjonen.

Landskapet rett sør for grustaket har betydning i kulturminnesammenheng når det gjelder helheten i landskapsrommet med kirken og prestegården. En bruk av tunnel-massene til en restaurering av landskapsformen her kan være aktuell, og må da kombineres med en kulvert.

Dagens Vestfoldbanespor og Ullingveien passerer i en kort miljø-kulvert før et næringsområde passerer i viadukt og banen via fylling over Vallermyrene når dagens trasé vest for denne.

Lenken kommer i konflikt med det åpne jordbrukslandskapet over Vallermyrene. Den kommer på tvers av gamle strukturer. Slik traseen er presentert kommer den i sterk konflikt med gårdsbrukene Pasa, Spissløkka og brukene på Hvalstad/Myrene, som utgjør et verdifullt kulturlandskapselement i området.

Dagens Brevikbane kan ved dette alternativet evt. uten videre opprettholdes slik at Eidanger stasjonsanlegg kan beholdes.

ALTERNATIV T2D:

Brevikbanen Vallermyrene Vest: Alternativ T2D er tilnærmet identisk med T2C fram til kryssing av Brevikbanen.

Traséen passerer grustaket noe lenger sør enn T2C, der dette er dypest. Likevel må sporet skjæres ned i bunnen til tunnelpåhugg i skråningen opp mot Ullingveien.

Se om mulighet for landskapsrestaurering under alternati T2C ovenfor.

En kort dagsone på ca. 400 meter mellom to tunneler går i dyp skjæring uten å berøre bebyggelse. Derimot må sporet legges omkring 10 meter under dagens spor dersom Brevikbaneforbindelsen skal opprettholdes.

Ellers ingen større konflikter med forbehold om et par nyere bygninger som ikke er undersøkt ved tunnelpåhugget sør for Vallermyrene

KONKLUSJON

Både alternativene T2B og T2C er lagt over Vallermyrene og vil derfor ha negativ virkning på kulturmiljøet og området struktur ved at det blir oppstykket. Begge er konfliktfylte da de kommer svært nær fire gårdstun. Lenkene T1 og T2A som går gjennom Eidanger stasjon gir naturlig nok svært få konflikter.

Kart lokaliteter og konflikter

TEGNFORKLARING:

Lokalitet automatisk fredete kulturminner

Lokalitet nyere tids kulturminner

Skille mellom kulturmiljøer

KONKLIKTOMRÅDER:

Direkte eller indirekte konflikt med kulturminner

Konflikt med landskapets kulturhistoriske innhold

Klassifikasjon av konfliktene som er benyttet på kartene og i sammendraget under PLANOMRÅDET:

- A Meget stor konflikt
- B Viktig konflikt
- C Potensiale for funn av forhistoriske bosettingsspor

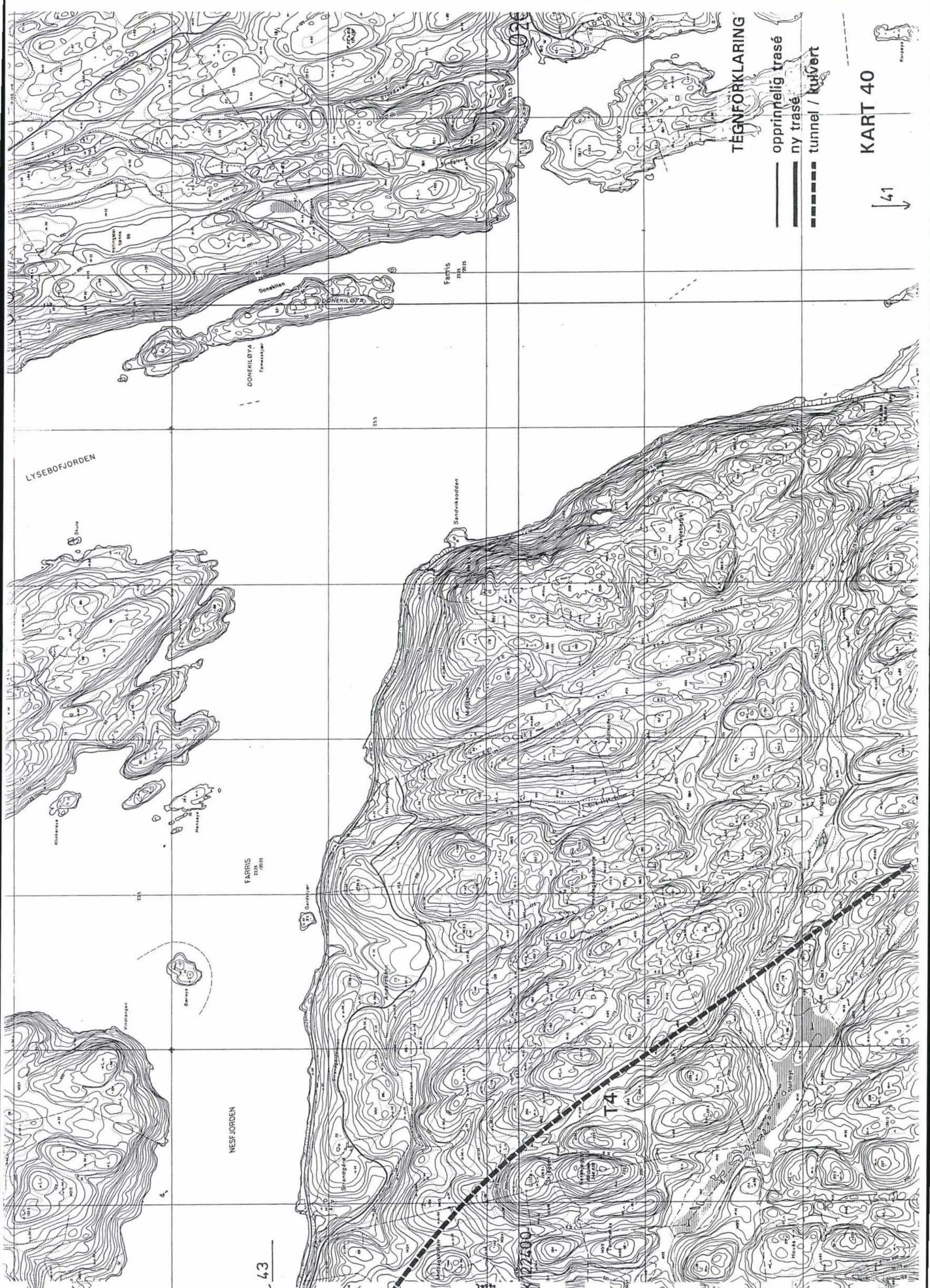
I tillegg er mulighet for avbøtende tiltak eller spesielle utforminger av traséen angitt med:

- * Traséens utforming/avbøtende tiltak kan minske konflikten

MIKROMARC
BIBLIOTEKSYSTEM

71592327

TEGNFORKLARING

- oppinnelig trasé
- ny trasé
- tunnel / kulvert

KART 40

41

LYSEBOFJORDEN

NESFJORDEN

FARRIS
233
7025

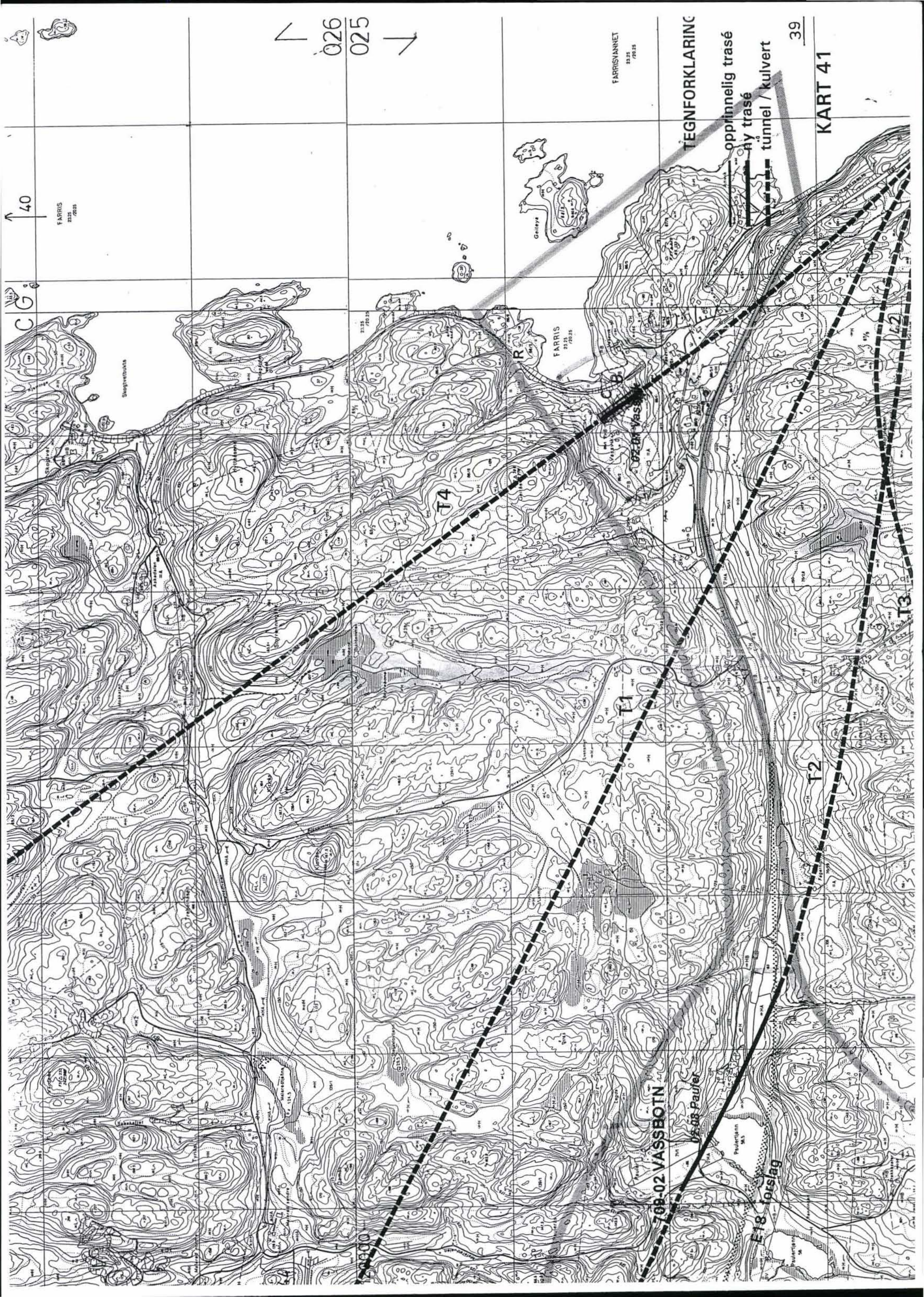
FARRIS
233
7025

Sandviksfjorden

T4

43

X 22500

40

FARRIS
23.25
/20.25

026
025

FARRISVIANNET
23.25
/20.25

TEGNFORKLARING

oppriinnelig trasé
ny trasé
tunnel / kulvert

39

KART 41

T4

Øst-Øst-Vass

T1

T2

T3

709-02 VASSBOTN

Øst-Øst-Paujet

E18 forslag

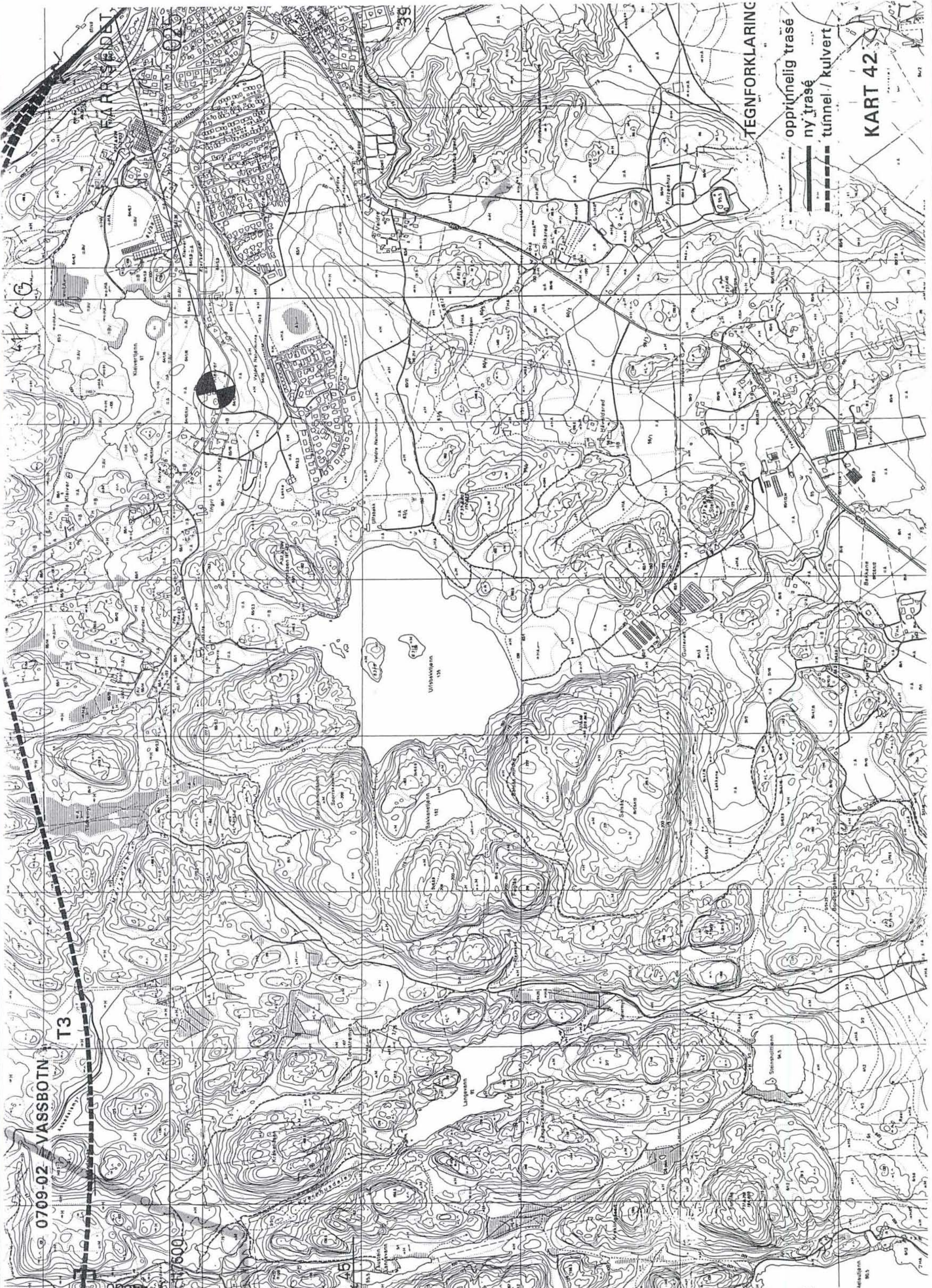
FARRIS
23.25
/20.25

C G

Smogveitbukt

0709-02 VASSBOTN

T3

1:600

1:5

TEGNFORKLARING

 opprinnelig trasé
 ny trasé
 tunnel / kulvert

KART 42

FAARSBOTN

Utsiktsheim 135

Stensvikheim 84,5

Melvikheim 80,5

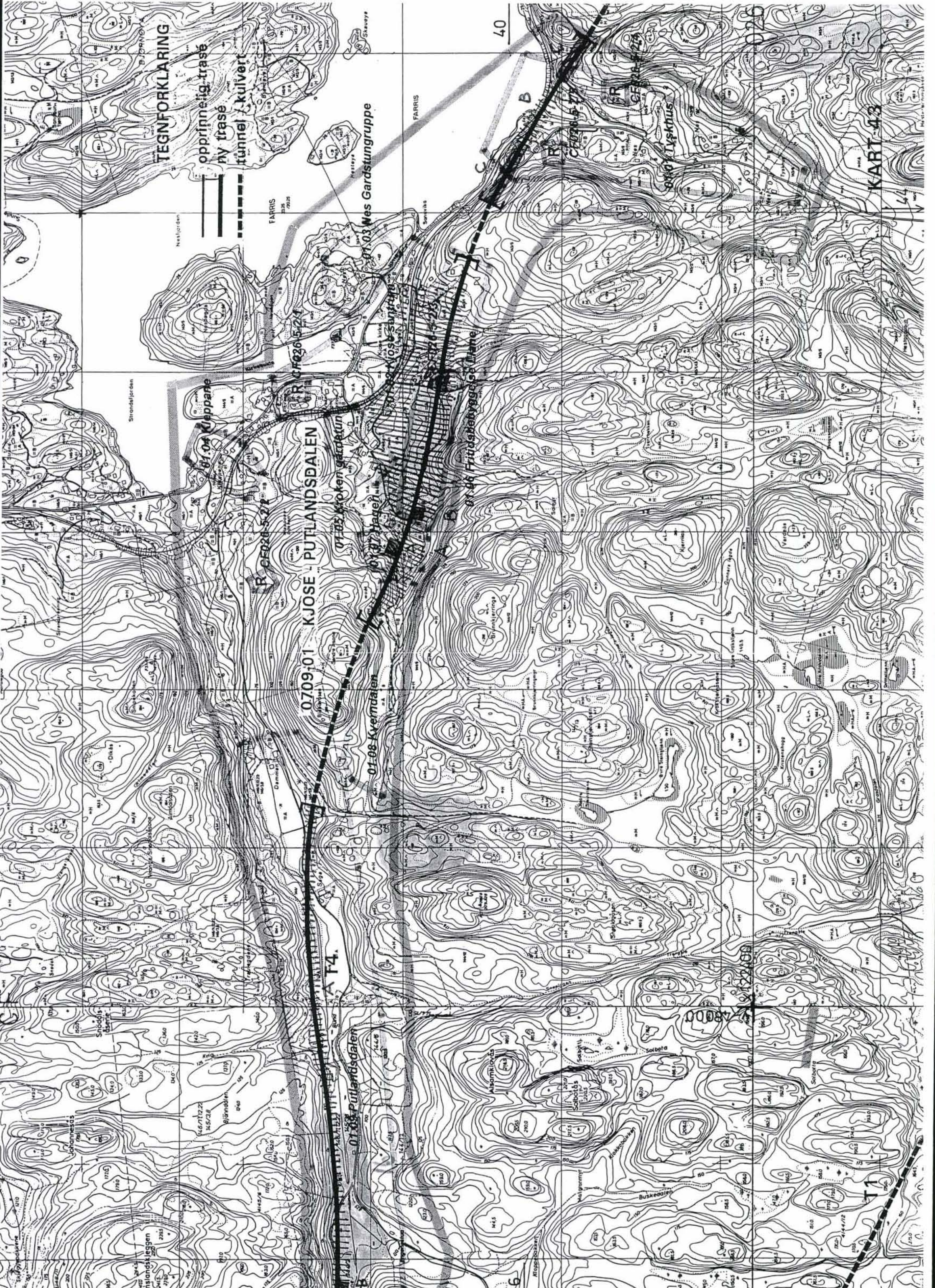
TEGNFORKLARING

opprinnelig-trasé
ny trasé
tunnel / kulvert

40

KART 43

0709:01 KJOSSELANDSDALEN

01-08 Kvermdalen

01-06 Fritidsbebyggelsebane

01-03 Nes Gardstinggruppe

01-04 Kjeppane

01-05 Kroken geteåstun

01-03 Putlandsdalen

4800

T1

TEGNFORKLARING

oppriinnelig trasé
ny trasé
tunnel
kulvert

KART 44

02-03 Bjørne Østegarden

0709-02 VASSBOTN

02-09 Bærum Bakke

02-02 Vassbotn

02-02 Vassbotn

E18 forslag

45

VASSBOTN (JORDEN)

02-06 Elva

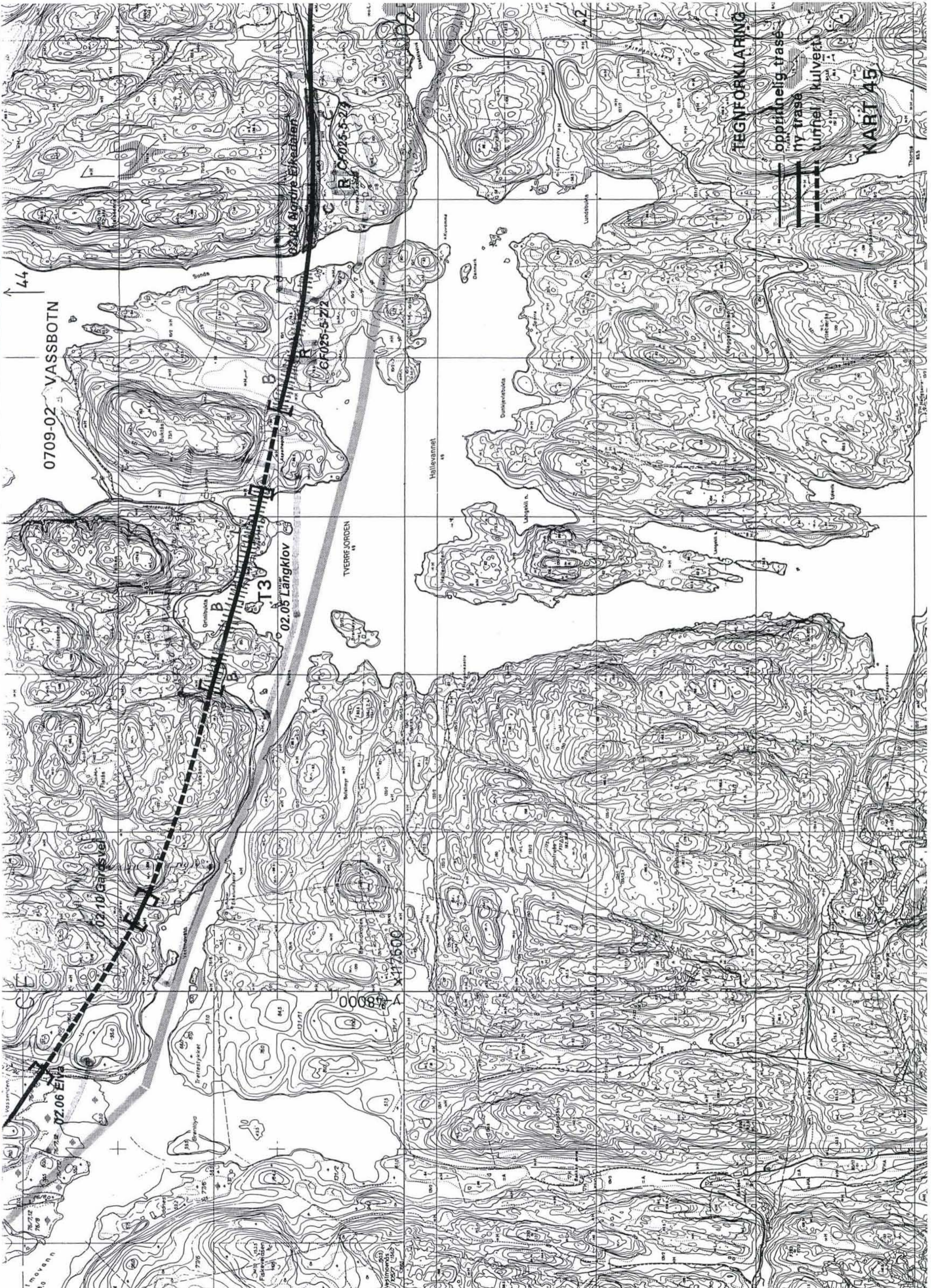
T3

T2

T1

47

43

0709-02 VASSBOTN

44

02.10 Gardsvei

02.06 EIV

02.05 Langklov

02.04 Nigubre Eikedalen

R 6F025-5-212

R 6F025-5-213

TVERREJORDEN

Halleivannet

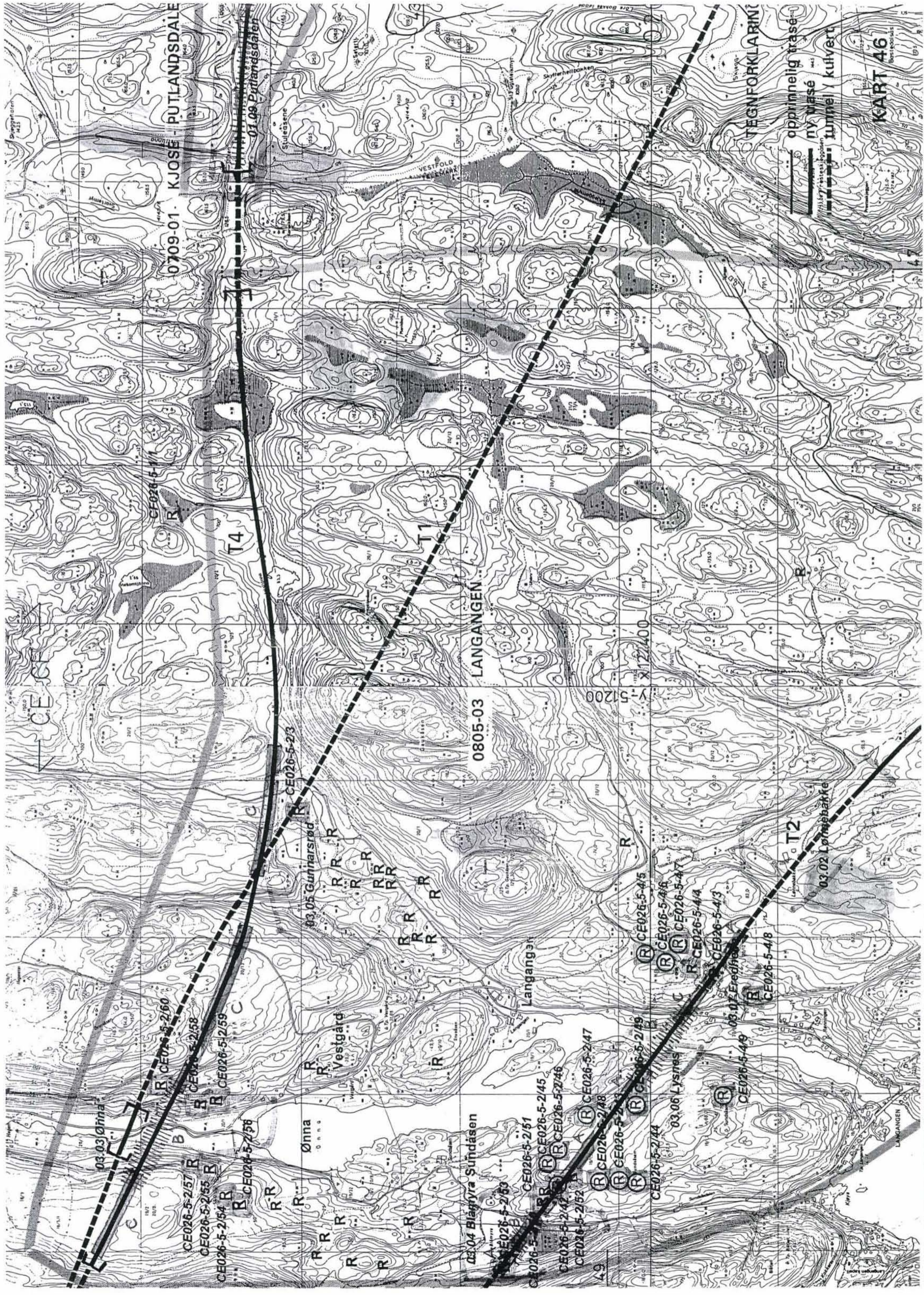
TEGNFORKLARING

oppriidnelig trase

ny trase

tunnel / kulvert

KART 45

0709-01 KJOSE - PUTLANDSDALE

01.09 Putlandsdalen

0805-03 LANGANGEN

TEGNFORKLARING

oppinnelig trase
ny trase
tunnel / kulvert

KART 46

03.03 Øinna

CE026-5-2/57 R

CE026-5-2/55 B

CE026-5-2/54 R

CE026-5-2/58

CE026-5-2/59

CE026-5-2/56

03.05 Gunnarsrød

CE026-5-2/23

03.04 Blagfyr Sundaen

CE026-5-2/53

CE026-5-2/51

CE026-5-2/45

CE026-5-2/46

CE026-5-2/47

CE026-5-2/48

CE026-5-2/49

CE026-5-2/44

03.06 Lysnes

CE026-5-4/5

CE026-5-4/6

CE026-5-4/7

CE026-5-4/4

CE026-5-4/3

03.07 Eredha

CE026-5-4/8

03.02 Lømbenke

T4

T1

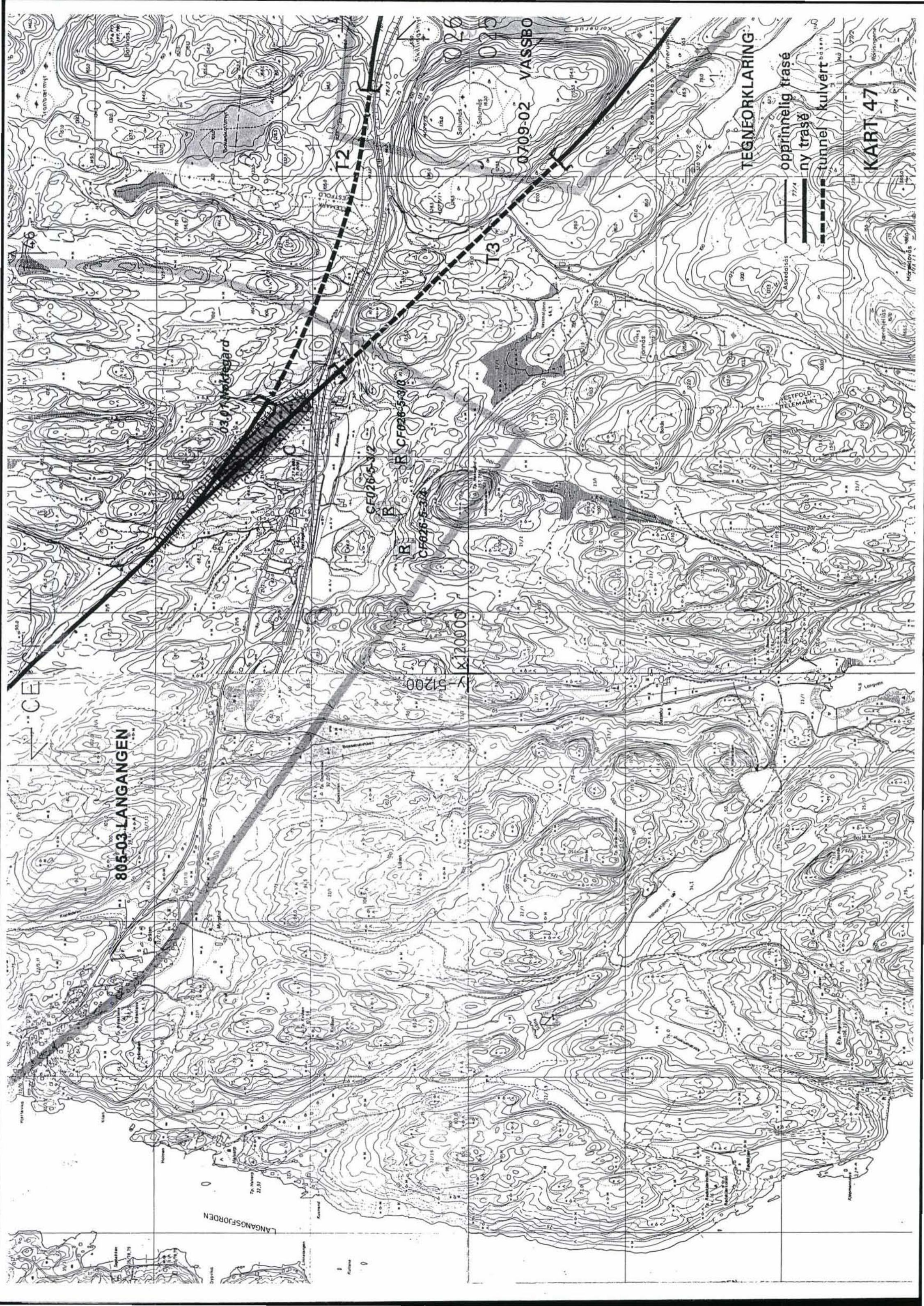
T2

Y-51200

X12400

LANGANGEN

LANGANGEN

805-03 LANGANGEN

LANGANGSFJORDEN

030 Voldsgård

I2

V-51200
X120000

0709-02 VASSBO

T3

CF026-5-3/2

CF026-5-3/4

R CF026-5-3/8

TEGNEFORKLARING

oppriinnelig trasé

ny trasé

tunnel

KART 47

VESTFOLD
TELEMARK

Askedalsås

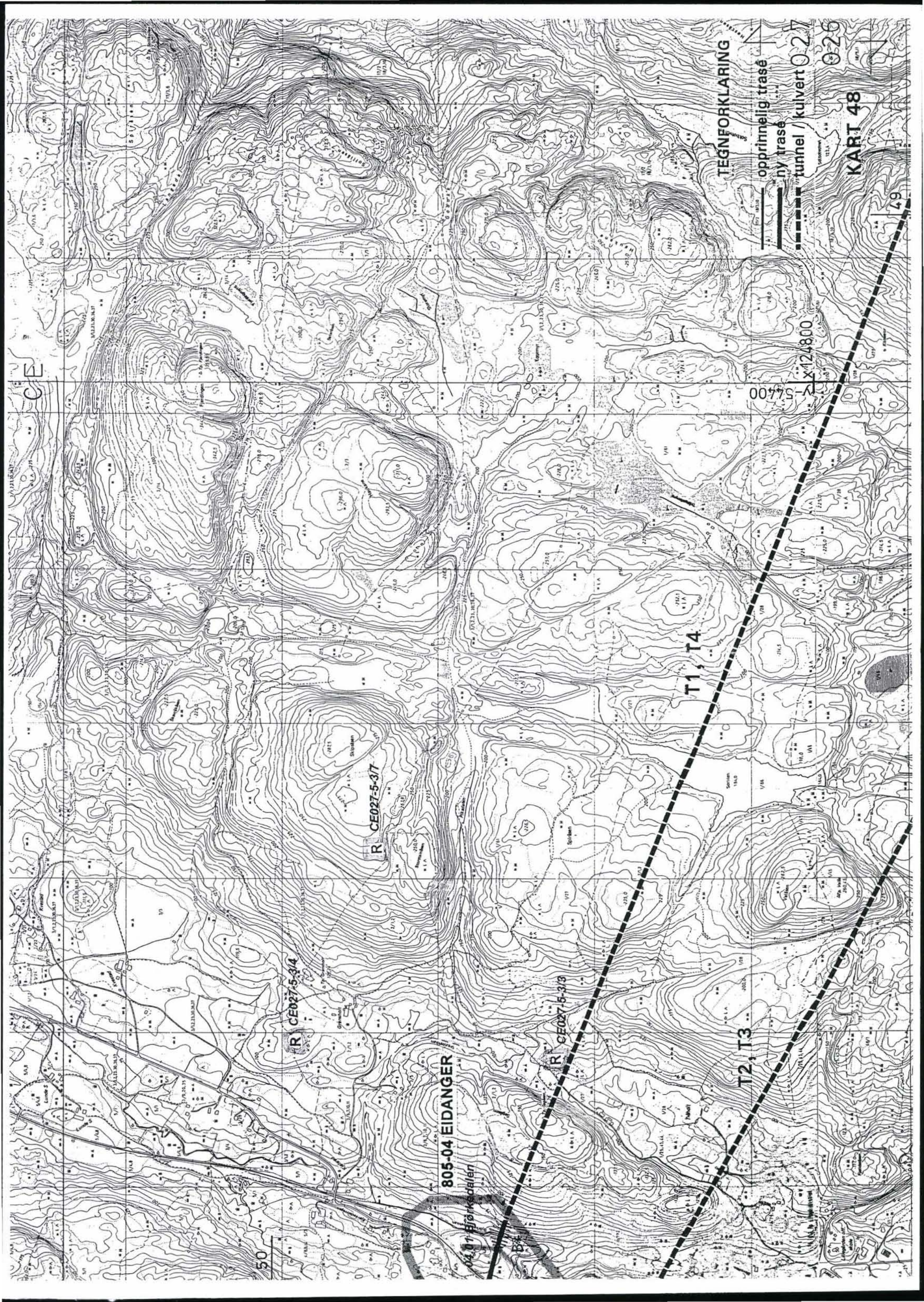
77/74

1:51200

1:12000

1:25000

1:50000

805-04 EIDANGER

Bjørkedalen

R CE027-5-314

R CE027-5-317

R CE027-5-313

T1, T4

T2, T3

TEGNEFORKLARING

oppriinnelig trasé

ny trasé

tunnel / kulvert 0,27

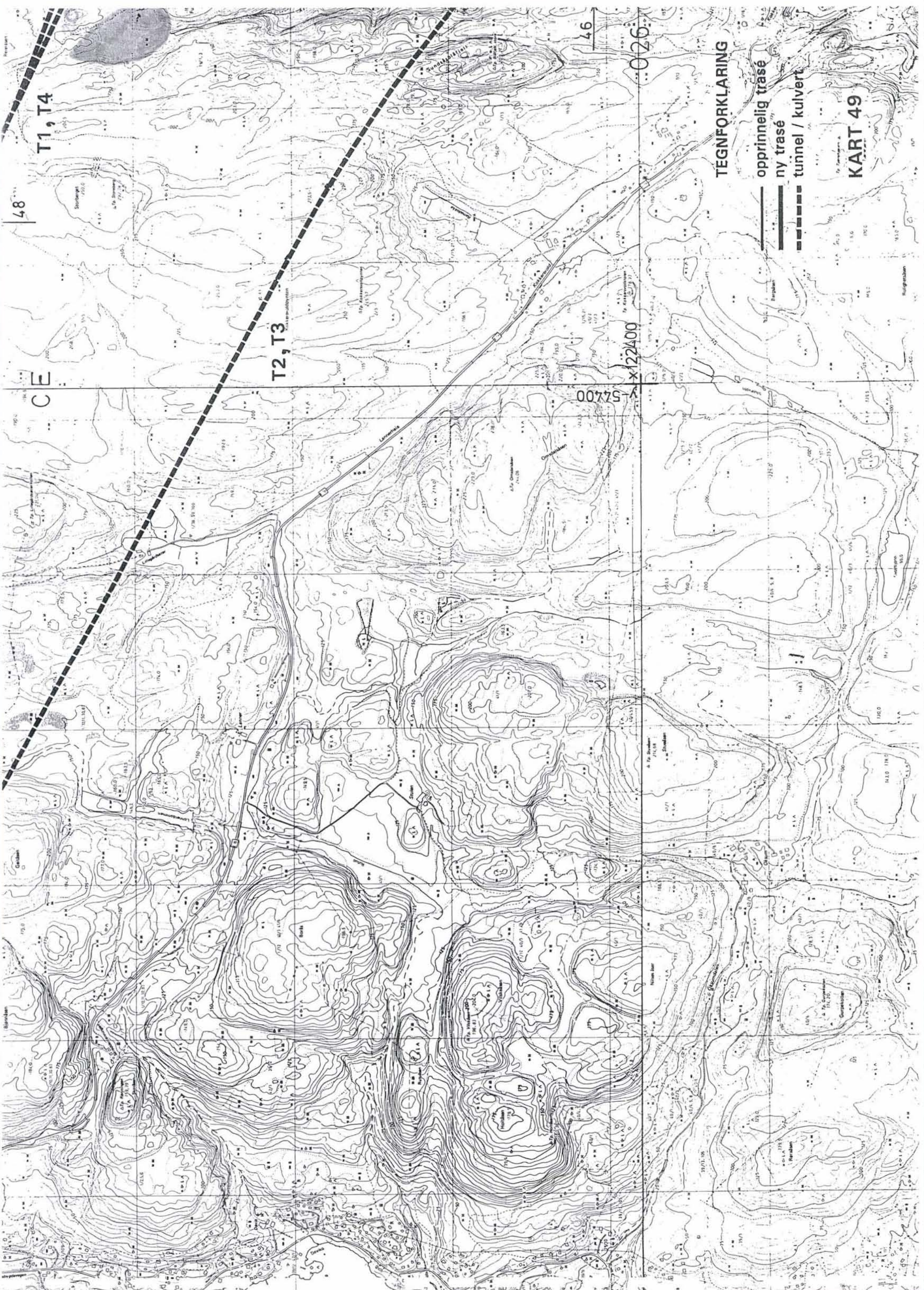
KART 48

y-54400

x124800

026

79

TEGNFORKLARING

- opprinnelig trasé
- ny trasé
- tunnel / kulvert

KART 49

T1, T4

T2, T3

CE

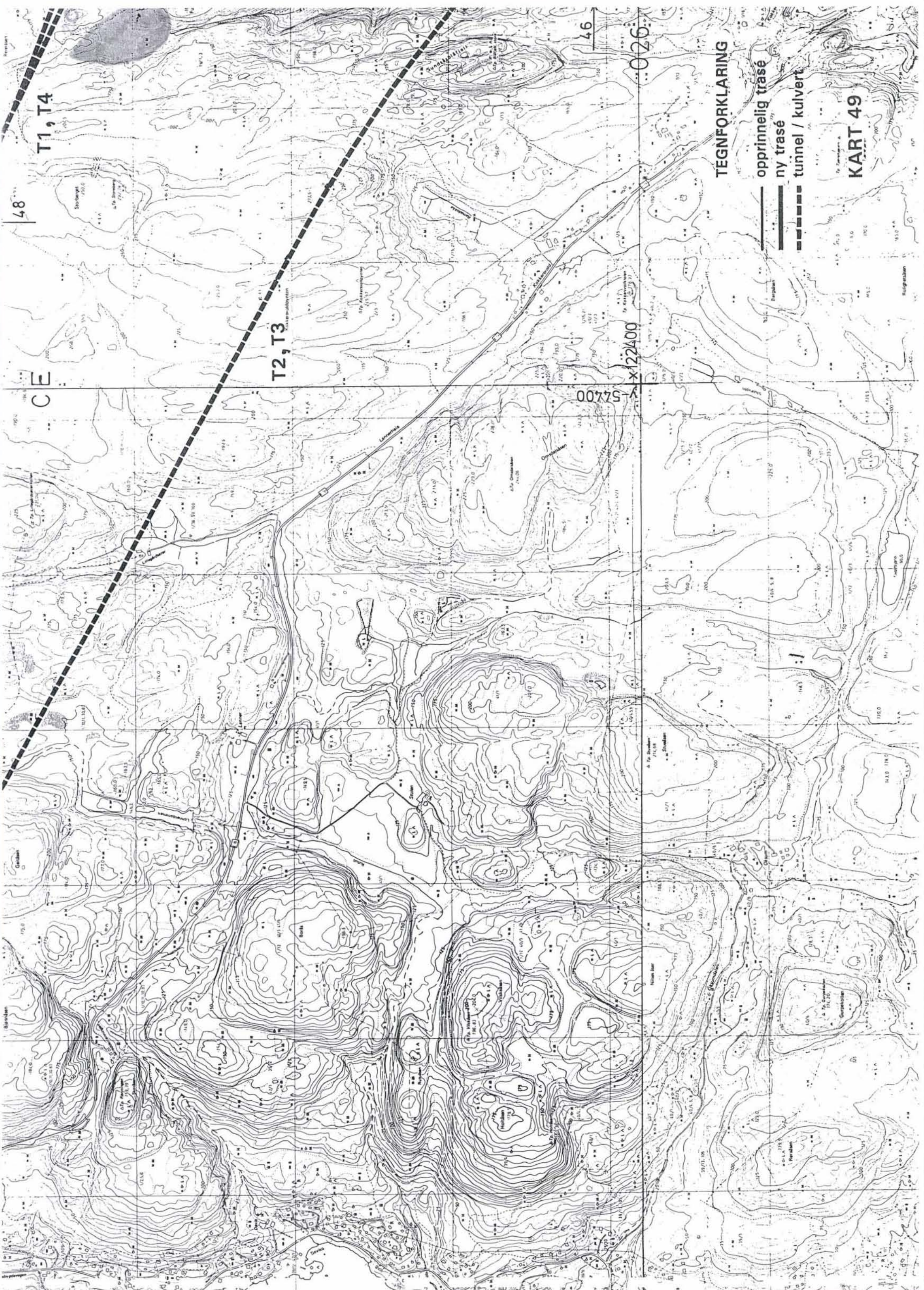
48

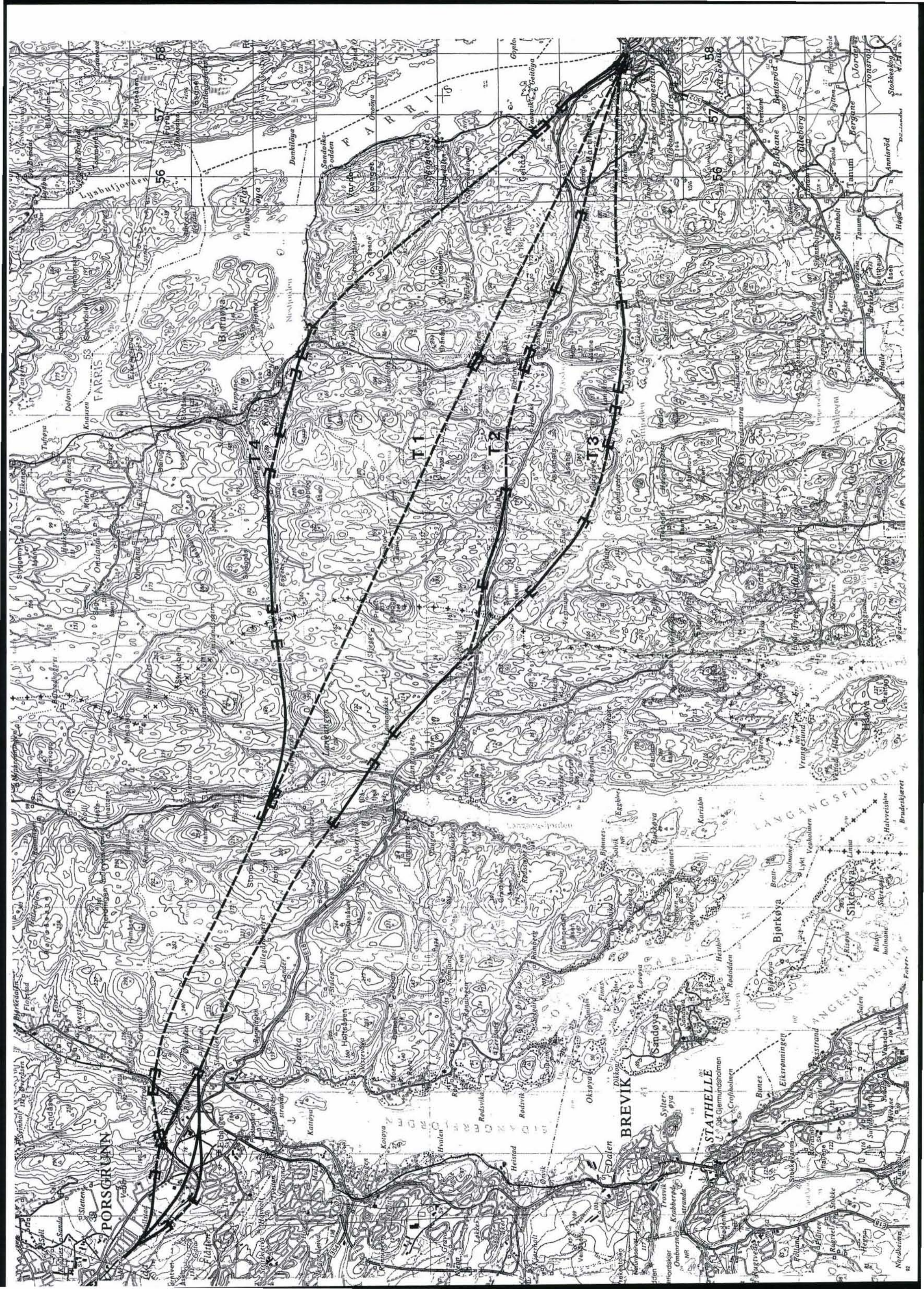
46

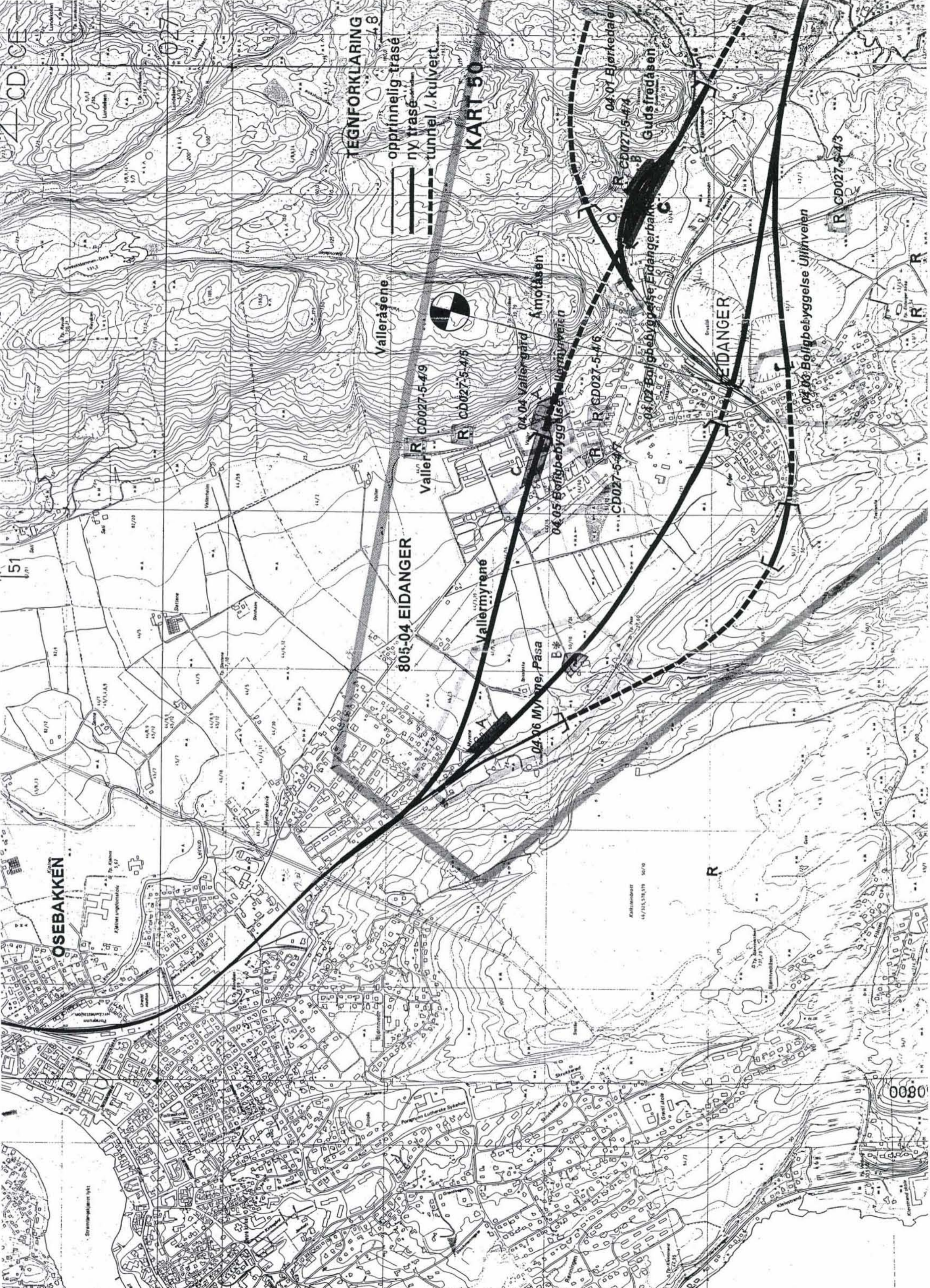
026

x122400

52700

TEGNFORKLARING 48

KART 50

oppriinnelig trase
ny trase
tunnel / kulvert

805-04 EIDANGER

Vallermyrene

04-06 Myrøne, Pasa

04-04 Vallermyrene

04-05 Boligbebyggelse i Vallermyrene

04-07 Boligbebyggelse i Eidangerbakken

04-08 Boligbebyggelse i Ullinveien

Valleråsene

Amotåsen

EIDANGER

OSEBAKKEN

51

0080